

TOBIAS

Tidsskrift for oslohistorie

2016

TEMA: BOLIG

TOBIAS er Oslo byarkivs eget fagtidsskrift om oslohistorie, arkiv og arkivdanning. Tidsskriftet presenterer viktige, nytenkende og spennende artikler, og løfter fram godbiter fra det rike kildematerialet i Byarkivet. Navnet Tobias kommer fra den tiden da Byarkivet holdt til i ett av rådhusetårnene og fikk kallenavn etter Tobias i tårnet fra Torbjørn Egners barnebok *Kardemomme by*. Akkurat som Tobias er Byarkivet et sted hvor man kan få svar på det meste.

Løssalg kr 50,-.

Publikasjonen kan lastes ned gratis fra www.oslo.kommune.no/byarkivet

TOBIAS – Tidsskrift for oslohistorie

UTGIVER: Oslo byarkiv

BESØKSADRESSE: Maridalsveien 3

POSTADRESSE: Kulturetaten, Byarkivet,
Pb 1453 Vika, 0116 Oslo

TELEFON: 02180/23460350

E-POST: postmottak@kul.oslo.kommune.no

ANSVARLIG REDAKTØR: Hilde Barstad

REDAKTØR: Johanne Bergkvist

REDAKSJON: Andrea Dietrichson, Caroline Juterud,
Cecilie Lintoft, Kirsti Gulowsen, Line Grønvold, Maria
Storhaug-Meyer, Unn Hovdhaugen, Øystein Eike.

Korrektur: Arnfinn Løvsletten og May-Liss Lindøe.

UTFORMING: Kristine Steen, 07 Xpress

ISSN 0804-2454

OPPLAG: 2000

25. årgang

TRYKKERI: 07 Xpress

LEDER

Et godt sted å bo

 Tekst: Hilde Barstad, direktør for Kulturetaten

Det å bo er noe av det mest personlige vi mennesker gjør. Det å ha et trygt og godt sted å bo er også et av de mest grunnleggende behovene psykologen Abraham Maslow har beskrevet i det han kaller menneskets behovshierarki.

Bolig og kommunens ansvar for innbyggernes boliger er et av de viktigste politiske spørsmålene i Oslo fra slutten av 1800-tallet fram til i dag. I Byarkivet finnes rike kilder til denne historien. Mangel på bolig og dårlig boligstandard i byen har preget store deler av 1800- og 1900-tallet. I 1911 ble det opprettet et boligtilsyn for å sikre forsvarlige levekår, men ikke før sammenslåingen mellom Oslo og nabokommunen Aker i 1948 til dagens Oslo fikk byens store boligpress en løsning. Nå ble det rom for utbygging av drabantbyene. I årets Tobias kan du lese om denne historien, og om Byantikvarens arbeid i dag for å verne noen av de mest ikoniske kulturminnene fra den kommunale boligbyggingens startfase.

Boligspørsmålet har også handlet om det mer filosofiske spørsmålet om hva som er et godt sted å bo? Les om boskikk i byen, om ulike hjem fra arbeiderfamiliens hjem til den herskapelige villaen Frantzebråten på Lysaker. Les også om 1970-tallets protest mot boligmangelen gjennom ungdomsopprør og husokkupasjon, og hva en av okkupantene tenker om det i dag.

Forsidebilde:

Utenfor arkitekt Inger Ullerns hjem:

Nye blokker i Ragna Nielsens vei 5 på Tonsenhagen i 1965.

Fotograf: Rigmor Dahl Delphin. Oslo Museum OB.RD4312a

INNHold

2 Leder: Et godt sted å bo

3 Innhold

4 ET SPØRSMÅL FOR KOMMUNEN:
Oslo kommunes boligpolitikk i hundre år
Johanne Bergkvist og Unn Hovdhaugen

18 KOMMUNEN BYGGER:
Kommunal og kommunestøttet boligbygging i Oslo med nasjonal verdi
Gry Ingunn Eliesen

28 Boskikk i byen
Morten Bing

38 Rekvireringen av husrom på 1940-tallet
Øystein Eike

46 CHRISTIES GATE 36 – en byggård på østkanten
Ingar Holm

58 Presteleiligheten i Kvartal XVI
– Fire generasjoner Torshovhistorie
Cecilie Lintoft

68 FRANTZEBRAATEN:
Ragnhild og Axel Heibergs hjem på Lysaker
Cathrine Reusch

76 Arbeiderfamiliens hjem
Gro Røde

84 Mislige boliger i Kristiania 4
Nora Birkeland

92 Husvill i Kristiania
Caroline Juterud

98 FRA OKKUPANT TIL BOLIGLEIER
En fortelling om Ungdomskontorets boligtiltak
Andrea Dietrichson

106 Okkupasjonstid. Intervju med Dag Hotvedt
Andrea Dietrichson

108 OSLO-BILDER
En fotografisk dokumentasjon av bo og leveforhold i 1981–82
Johanne Bergkvist og Unn Hovdhaugen

115 Bruk arkivene!

4

18

46

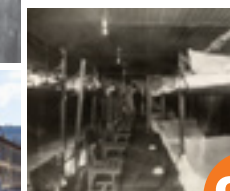
68

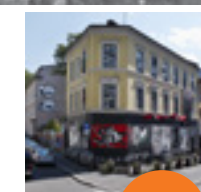
76

92

98

Et spørsmål for kommunen:

Oslo kommunes boligpolitikk i hundre år

Boligsaken var tett forbundet med fattigdom og arbeiderklassens boligsituasjon. Her gamle og slitte trehus i Fjeringen langs Akerselva. Ukjent fotograf. A-20189/Ua/0001/011

Boligmangel og dårlige boligforhold har vært de store spørsmålene i den kommunale boligpolitikken i Oslo, og den politiske dragkampen om kommunens ansvar har preget debattene og tiltakene gjennom store deler av 1900-tallet.

 Tekst: Johanne Bergkvist, historiker ved Oslo byarkiv og Unn Hovdhaugen, kulturhistoriker ved Oslo byarkiv

I 1893 ble de store boligproblemene i Kristiania for første gang reist som et kommunalt spørsmål. I årene fra 1865 til 1890 hadde Kristianas folketall blitt fordoblet, noe som skyldtes den store innflyttingen til byen. Boligforholdene hadde vært et tilbakevendende problem i byen store deler av 1800-tallet og var tett forbundet med fattigdom og arbeiderklassens situasjon. Fra 1890-årene ble boligsituasjonen beskrevet som uholdbar, og vinteren 1893 sendte Arbeiderpartiets hovedstyre en henstilling til bystyret om å sette i gang tiltak mot husnøden. Resultatet var den første systematiske undersøkelsen av arbeiderstandens boligforhold i byen.

Arbeiderstandens boliger

På oppdrag fra Sunnhetskommissjonen gjennomførte lege Axel Holst i 1895 en større systematisk undersøkelse, *Undersøgelser og Forslag angaaende Arbeiderstandens boliger i Christiania*. Han beregnet overbefolkning ved hjelp av et mål han kalte *luftkubus*, utregnet ved å dele boligens kubikkinnhold med antall beboere. Resultatet var at

nesten 40 prosent av leilighetene var *sterkt-* eller *ytterst sterkt* overfylt. I tillegg til den regelrette trangboddheten viste undersøkelsen at halvparten av boligene hadde store sanitære mangler og var slett vedlikeholdt. De eldre bygningene var kalde, mørke og fuktige, særlig kjellerleilighetene. I tillegg konkluderte Holst med at husleiens størrelse ikke samsvarte med arbeiderlønningene. Rapporten ble behandlet i bystyret i juni og juli

Gråbeingårdene i Lakkegata på Tøyen. På slutten av 1800-tallet ble det bygget store leiekaserner med trange gårdsrom. Fotograf: Anders B. Wilse. A-10001/Ua/0011/031

1896. Det ble her besluttet å opprette et «arbeiderboligkontor» under Sunnhetskommissjonen. Kontoret fikk som oppgave å undersøke alle leiegårder som var bebodd av arbeidere eller «likestilte samfundsklasser» og gi

Sunnhetskommisjonen bygningsteknisk bistand. Det skulle også bygges tre større arbeiderboliger med til sammen 264 leiligheter for kommunens regning. Dette var den første bevilgningen til kommunal boligbygging som Kristiania bystyre hadde gitt, og resulterte i Danneviksveien 7 og Åkerbergveien 50. Det skulle gå nesten 20 år før kommunen vedtok et liknende boligpolitisk tiltak.

På 1890-tallet hadde Kristiania sett en eksplosiv privat boligbygging og boligspekulasjon. De tre-, fire- eller femetasjers leiekasernene satte sitt preg på byen. Stigende tomtepriser og profittjag førte til høye gårder med små leiligheter og gårdsrom kuttet ned til det minimale. I 1899 satte det økonomiske krakket en midlertidig stopper for boligutbyggingen. Innflyttingen til Kristiania stoppet fullstendig opp i 1900, og snudde til utflytting årene 1901-1904. Resultatet var at mange leiligheter sto ledige i 1905. Ikke før i 1908 begynte folketallet å stige igjen etter den økonomiske krisen. Arbeidere på jakt etter arbeid kom nå i stort antall til byen, men etter krakket var ingen villige til å risikere penger på boligbygging. Mange av de leilighetene Sunnhetskommisjonen tidligere hadde erklært som ubeboelige ble tatt i bruk på nytt. Igjen kom krav om at kommunen måtte gripe inn.

Stor uenighet

Boligsaken spilte en betydelig rolle i kommunevalget i 1910. Meningene sto

skarpt mot hverandre i spørsmålet om kommunal boligbygging eller ikke. Høyre ønsket markedsliberal politikk med vekt på privat boligbygging, mens Arbeiderpartiet tok opp den prekære situasjonen med den raske befolkningsøkningen fra 1905 og ville stadfeste prinsippet om det offentliges ansvar for befolkningens boligforhold.

I 1910 satte magistraten ned en boligkomité for å fremme en systematisk bygging av småhus – såkalte *egne hjem* – med borgermester Arctander som formann. Flertallet, med formann Arctander, var motstandere av kommunal boligbygging. Arctander mente bolignøden var et forbigående fenomen og at det skulle bygges brakker som skulle rives når bolignøden var forbi. Mindretallet i komiteen tok opp boligspørsmålet i hele sin bredde og foreslo at det skulle bygges kommunale leiegårder med småleiligheter.

Bystyret behandlet boligkomiteens innstilling i tre møter i februar og mars 1911. Meningene sto også her skarpt mot hverandre. Høyre mente at det først og fremst var opp til private utbyggere å sørge for boliger, mens Arbeiderpartiet mente det ikke var noen tvil om at kommunen måtte bygge for egen regning. Arbeiderpartiets forslag ble forkastet med 45 mot 39 stemmer, men det ble vedtatt å utarbeide planer for å bygge «et eller to tarvelige, men gode losjhus» til utleie for enslige *arbeidere og arbeidere*. I tillegg skulle formannskapet sørge for kommunale tomter og gi lån

til byggeselskaper som ville oppføre boliger for arbeider- og middelklassen. Det skulle også settes av midler til gateopparbeidelse, og legging av vann-, kloakk- og lysledninger for å fremme nybygging. Det samme skulle gjelde kommunens rett til å forlenge sporveislinjer og etablere jernbanestasjoner. Det ble opprettet et tilsyn på fem medlemmer for å «bistå magistrat og formannskap ved foranstaltninger til avvergelse av boligmangel og fremme bedre boligforhold». Det kommunale boligtilsynet (senere boligrådet) ble formelt oppnevnt av formannskapet 22. mars 1911 etter bystyrets vedtak tidligere samme måned.

En kommunal plan

I august 1911 forelå en kommunal plan om støtte til Kristiania Byggeselskap A/S for bygging av småleiligheter på kommunens tomter ved Sagene kirke etter tegninger av arkitekt Kr. Rivertz. Selskapet fikk kommunal garanti for 85 prosent av byggesummen, men hadde likevel problemer med å skaffe kapital. Kommunen tegnet derfor aksjer for tilsvarende det tomtearealene kostet. Resultatet var *Det Rivertzke kompleks* på 30 000 kvadratmeter med 365 leiligheter på ett værelse, 108 leiligheter på to værelser og seks leiligheter på tre værelser samt åtte butikker.

I oktober 1911 foreslo Arbeiderpartiets representanter i formannskapet utarbeidelse av planene for

kommunal bygging av småleiligheter, men dette ble avvist av finansborgermester Arctander og flertallet i boligrådet. I januar 1912 vedtok bystyret etter forslag fra borgermester Arctander å bygge fem midlertidige brakker på kommunens tomt ved Stavangergaten. Brakkene fikk navnet *Arctanderbrakkene*, og viste seg å ikke bli midlertidige, men sto til midten av 1930-tallet.

Arbeiderpartiets forslag om kommunal bygging av småleiligheter ble igjen tatt opp i bystyret 26. april 1912. Flertallet så nå annerledes på kommunal boligbygging enn året før. Boligforholdene hadde forverret seg og privat boligbygging med kommunal støtte svarte ikke til forventningene. Det ble derfor vedtatt å utrede planer og omkostninger ved en kommunal utbygging. På mindre enn tre måneder hadde boligrådet innstillingen ferdig med forslag til utvidelse av kommunal

støtte til privat boligbygging og bygging av flere nødbrakker.

Bortsett fra et losjhus for enslige personer, var det lite boligbygging i Kristiania fram til 1913. Det gikk sakte med å få i gang privat boligbygging med kommunal støtte og kommunegaranti hjalp lite på den private byggegylden. Boligvanskelighetene var stadig økende og nå rammet bolignøden også Høyres velgere. Høyre gikk derfor i 1912 med på at kommunen skulle bygge på Tøyen for egen regning. Dette ble enstemmig vedtatt i bystyret august samme år, og ble det første helt kommunale boligkompleks på 1900-tallet, også dette tegnet av arkitekt Rivertz. Tøyenkomplekset besto av 206 leiligheter med 520 rom i triangelet mellom Tøyengata, Hagegata og Sexes gate. Mens Tøyen var under utbygging i 1913 ble det i tillegg vedtatt ny kommunal utbygging på Rosenhoff.

1. Arctanderbrakkene ble oppført i Stavangergata på Bjølsen vinteren 1911–1912 som midlertidige nødbrakker. Ukjent fotograf. A-20031/Ua/0013/033

2. Tøyenkomplekset var det første boligprosjektet på 1900-tallet fullfinansiert av kommunen. Hagegata i forgrunnen. Fotograf Anders B. Wilse, 1915. A-20031/Ua/0013/034

Ved kommunevalget i 1913 spilte boligsaken igjen en dominerende rolle. Siden forrige valg hadde befolkningen steget med nesten 7000 personer, mens det kun var kommet til 600 nye leiligheter med husrom til 2 500 personer. Valgresultatet førte til en forskyvning til Arbeiderpartiets favør, og Høyre mistet flertallet partiet hadde hatt siden 1890-årene. For boligpolitikken fikk det store konsekvenser. Kommunen tok nå et større ansvar for både tilsyn og nybygging.

Ullevål hageby ble bygget ut i årene 1916-1922. Utbyggingen kostet kommunen 25 millioner, og solgt for kun sju millioner. A-20018/Ua/0001/106

Kommunal boligbygging

I 1913-1914 viste en ny undersøkelse av småleilighetene i Kristiania at nesten 17 prosent av leilighetene var dårlige og nesten like mange var overbefolket. Med utbruddet av første verdenskrig i 1914 ble boligsituasjonen igjen tilspisset, og i 1916 var boligman-gelen forverret. Det ble bevilget tre

millioner kroner til utbyggingen av to kvartaler på Lindern og tre kvartaler på Ullevål. Kommunen bygget også flere brakker, midlertidige, billige og mindre solide trehus med småleiligheter som var ment som nødforanstaltninger for de fattigste og husville. Verdenskrigen førte til dyrtid og kommunen ga derfor fra 1917 private byggherrer rentefritt

lån for å opprettholde boligbyggingen. Bestemmelsen stimulerte til byggingen av Jessenløkkens Boligselskap og Ullevål hageby.

I 1918 ble Harald Hals ansatt som boligdirektør i Kristiania. Han konstaterte at den langsomme boligbyggingen ikke kunne dekke innflyttingen til byen, og mente derfor

at den kommunale boligbyggingen måtte fortsette med større kraft. Utbyggingen skulle skje i konsentrerte områder i byen: Torshov, Ullevål og Lindern. Det ble bevilget 75 millioner kroner til kommunal og kommune-støttet boligbygging for årene 1911–1920. All bebyggelse kommunen hadde eneansvaret for denne

i perioden var på fire etasjer eller mindre. Kommunens boliger fulgte tankene fra den moderne byplanleggingen med vekt på gode boliger med store rom med mye lys og luft. Ullevål hageby stilte i en særklasse med enkeltstående hus med høyst fire leiligheter i hver, og tilhørende parsellhage.

***Boliginteriør fra Ullevål Hageby,** sannsynligvis fra 1920-tallet. Albumtittel: «Fotografier over Kristiania kommunes boligbebyggelse». Ukjent fotograf. A-20018*

Dyrtidslån og nedskrivningsbi-drag var kommunale virkemidler fram til 1924, men etter dette støttet kommunen privat boligbygging kun med garanti for pantelån. Kommunale aksjeselskaper var en nydannelse i det kommunale boligarbeidet i Oslo på 1920-tallet. I 1923 kjøpte kommunen store tomter i Sandakerveien. Tanken var å bygge ut for kommunens regning, men saken ble utsatt på grunn av dissens i bystyret om bevilgningen. Først i mai 1929 kom saken opp igjen og bystyret vedtok med ordførerens avgjørende stemme, å danne A/S Sandaker Byggeselskap til utbygging av Sandakerveien 85b. Det første kommunale aksjeselskap var dannet.

Boligbyggingen i årene 1911 til 1931 gjorde Oslo kommune til, uten sammenlikning, byens største gård-eier. I 1908 hadde det blitt opprettet et eget kontor for bestyrelse av kommunens leiegårder. I tillegg til vedlikehold og inkassering av husleie skulle Leiegårdskontoret ta imot alle leiesøkende familier. Boligmangelen gjorde at folk ble stående på Leiegårdskontorets *ekspektanseliste* i årevis. Leiegårdskontoret fulgte prinsippet om at de som trengte leilighet mest, for eksempel barnrike familier, ble tilgodesett først. Familier som var oppløst på grunn av husmangel fikk fortrinnsrett og det ble tatt hensyn til om familien hadde stått lenge på venteliste. Resultatet var at barnløse par hadde vanskelig for å få anvist kommunal leilig-

het og enslige kunne ikke regne med å få leilighet i det hele tatt.

I løpet av tyveårsperioden 1911–1931 bygget kommunen for egen regning 7200 leiligheter til ca. 28 000 mennesker etter den gjennomsnittlige beregningen fire personer per leilighet. I tillegg kom utbyggingen av 6300 leiligheter fra private, selskaper og enkeltpersoner, som bygget med kommunal støtte. I alt ga 13 500 leiligheter hjem for ca. 54 000 mennesker. Til sammen i tyveårsperioden brukte kommunen 148.9 millioner kroner på kommunal og privat boligbygging. I tillegg kom garantiansvar til privat og kooperativ boligbygging, fritak av eiendomsskatt og tidsbegrenset skattefrihet.

Over til kooperativ boligbygging

På 1930-tallet gikk uenigheten i boligpolitikken ut på om kommunen hadde mulighet til å bevilge penger til å forbedre boligforholdene samtidig som skatteinntektene sank på grunn av den store arbeidsløsheten. I 1932-1933 ble det satt en stopper for kommunal boligbygging og kommunen gikk istedenfor over til å støtte privat og kooperativ boligbygging. Allerede rett etter første verdenskrig hadde boligrådet tatt initiativ til opprettelsen av et kooperativ for å bygge ut Jessenløkken. Nå hentet de nye kooperativene i Oslo inspirasjon fra Sverige og Danmark og baserte seg på opprettelsen av et moderselskap som stod for byggefunksjonen. Når byggeprosjektet var

ferdig ble det opprettet et datterselskap som bestod av alle andelseierne som hadde fått tildelt leilighet.

Grunnleggerne av boligbyggelagene hadde fra starten som mål å få bukt med arbeidsledigheten og gi bedre boforhold til arbeiderklassen. En stor utbygging tidlig på 1930-tallet var Etterstadstadsletta 4, som var Oslo og Omegns Bolig og Sparelag (OOPS) sitt første borettslag. I bystyrets i november 1934 ble det vedtatt kooperativ boligbygging etter forslag fra byarkitektens sekretær arkitekt Jacob Christie Kielland. Ideen innebar at kommunen skulle søke samarbeid med ett enkelt kooperativ boligselskap og at deres vedtekter skulle vedtas av bystyret. Boligrådet besluttet at det skulle opprettes et nytt kooperativt selskap stiftet av kommunen. Tanken var at det skulle gjelde det allerede opprettede OOPS og i 1935 endret derfor OOPS navn til Oslo Bolig- og Sparelag (OBOS), og det ble inngått avtale om at de skulle være kommunens boligbygger, og at all kommunal boligstøtte skulle gis gjennom OBOS som skulle ha fortrinnsrett til kommunale tomter.

I perioden 1936-1941 ble det bygget 5688 leiligheter med kommunal støtte. Av disse ble kun 2412 oppført av OBOS, men OBOS overtok i tillegg en rekke private kommunalt garanterte bygg. Det var samtidig et sterkt oppsving i privat boligbygging uten kommunal støtte i denne perioden. Boligforholdene ble betydelig

Foto fra arkivet etter Byggedirektøren.
Tyskerbrakke omgjort til boliger for nødstilte etter krigen. Ukjent fotograf. A-20032/Ua/0030/005

forbedret i løpet av 1930-tallet, men behovet for boliger fortsatte å øke. Befolkningen i byen økte fra 1930 i gjennomsnitt med 3000 personer hvert år. Boligbyggingen på 1930-tallet ble i begynnelsen preget av ett- og toromsleiligheter for å løse den store boligmangelen. Flere enslige ønsket også egen bolig i tråd med samfunnsutviklingen, men kommunen prioriterte å bosette barnefamiliene og etablerte derfor husleietilskudd til barnrike familier. Boligrådmannen anslo at det ville være omtrent tusen barnerike familier som ville ha behov for hjelp fra kommunen til å skaffe seg leilighet på tre rom og kjøkken. Kommunen skulle først kjøpe leilighetene for så å overdra dem til leietakerne

med et redusert innskudd som kunne betales på avbetaling. For de aller dårligst stilte la man opp til at de kunne få leiligheten uten innskudd.

Etter andre verdenskrig ble det igjen en veldig økning i behovet for boliger. Mange flyttet tilbake til byen etter en befolkningsnedgang under krigsårene samtidig som det hadde vært stillstand i boligbyggingen. Leiegårdskontoret hadde 5000 familier på søkerlisten sin og hos OBOS var det registrert 4000 boligløse medlemmer. Boligrådmannen anslo at det måtte bygges 10 000 nye leiligheter, og da ikke først og fremst ett- og toroms som han mente det hadde blitt bygget alt for mye av tidligere. Av byens 87 000 leiligheter var så mye som 67 prosent ett- og toroms. For å avhjelpe den umiddelbare nøden rett etter krigen ble de tidligere tyske milititærforlegningene, tyskerbrakkene, tatt i bruk. Det ble også innført en romnorm i Oslo

kommune for å få bukt med bolignøden. To personer kunne leie inntil to rom og kjøkken og tre personer tre rom og kjøkken. Enkeltpersoner fikk ikke flytte inn i egne leiligheter, men det kunne gis tillatelse til at de flyttet inn i hybler. Først i 1957 bestemte bystyret at enslige kunne få leie to rom og kjøkken når alder, yrke og forhold for øvrig tilsa det.

Fram til etter andre verdenskrig hadde kommunene vært enerådende når det gjaldt arbeidet med en offentlig boligpolitikk. Oslo kommune var pioneren i boligsaken. Med opprettelsen av Statens Husbank i 1946 endret byggesakens finansielle side drastisk. Nå skulle bankene yte lån for leiligheter under 100 kvadratmeter for inntil takstverdi. Eventuelt tap på lånet skulle ha førsteprioritet og dekkes med to tredjedeler av staten og en tredjedel av den respektive kommunen. Finansieringen gjennom Statens husbank

◀ **Utbyggingsmuligheter i Aker.** Her fra Valle-Hovin i 1950. Foto fra Byplankontoret. Fotograf: Jarle Birketvedt. A-10002/Ua/0014/046

▲ **Det andre store kooperativet,** Ungdommens selvbyggerlag, USBL, ble stiftet 8. desember 1948 av unge mennesker som ville bidra til å få fart på boligbyggingen etter 2. verdenskrig. USBL sitt første prosjekt var på Årvoll, her kjøpte de tomt på Stig og bygget 66 treroms leiligheter i firemannsboliger over to etasjer. A-20027_Ua_0030_004

1. Lambertseter senter ca. 1960.
Fotograf: Mittet & Co A.S. Oslo Museum OB.F20827b

gjorde det mulig for Oslo kommune å gi støtte til en mye større mengde nybygde boliger etter 1945. Risikoen ble mindre og den politiske enigheten ble derfor større. På 1950-tallet ble så mange som tre fjerdedeler av byens boliger bygget med kommunal støtte. Dette var en stor økning siden 1930-tallet, da bare fire tideler var det.

Byen sprenger sine grenser

Boligproblemene ble likevel ikke løst før kommunen sprengte sine grenser og innlemmet nabokommunen Aker i en ny storkommune i 1948 – dagens Oslo. Oslo og Aker utgjorde allerede ett

bysamfunn med felles næringspolitiske interesser. Sammenslåingen i 1948 gjorde at Oslos befolkning økte fra 290 000 innbyggere til 430 000, mens arealet økte fra 17 kvadratkilometer til hele 453 kvadratkilometer. Fra 1948 eksproprierte kommunen en stor andel tomter. I mars 1950 vedtok formannskapet å ekspropriere ti større

eiendommer i Østre Aker og på Nordstrand til boligformål. Men den største utfordringen for kommunen var likevel å finne egnede tomter og gjøre dem byggeklare.

For å løse boligmangelen på 1950-tallet startet kommunen planleggingen av drabantbyene. Reguleringsplanen for Lambertseter Sør

representerte noe helt nytt i byplanarbeidet i Oslo. Det ble lagt opp til en ny boligby med plass til 10 000 innbyggere. Området skulle deles opp i nabolag og det ble planlagt et sentrumsområde med butikker, post, bank, bibliotek, kino og helseinstitusjoner. I tillegg ble det planlagt daghjem, skoler, idrettsanlegg og samfunnshus. Oslo kommune stod for tomtene, mens hele utbyggingen av Lambertseter ble bortfestet til OBOS.

Som motsats til den store drabantbyutbyggingen sto saneringsviljen også sterkt på 1950-tallet. Debat-ten om de to løsningene på boligkrisen ble ofte satt opp mot hverandre. Ordfører Rolf Stranger fryktet at sanering og arbeid for gode boforhold i sentrum

– det *egentlige* Oslo – skulle komme i bakgrunnen hvis all energi ble rettet mot å bygge ut drabantbyene. Senere ordfører Brynjulf Bull var i 1956 Boligrådets formann og mente man hadde kommet så langt med å avhjelpe bolignøden at det nå var på tide å legge større vekt på hevingen av boligstandarden. Han var opptatt av de sentrumsnære bydelene, hvor mange av boligene ble regnet som kondemnable, slik som på Enerhaugen som ble vedtatt revet i 1951. I februar 1951 var det en større debatt i bystyret om *boligreisinga*. Konklusjonen var at det sterke behovet for flere boliger ikke kunne løses ved sanering, da saneringen ofte førte til færre boliger for å heve standarden. Men det ble likevel

2. Antenneveien på Lambertseter 1958. Den høye blokken i bakgrunnen ble kalt for «Gulosten». Fotograf: Leif Ørnelund, Oslo Museum OB.Ø58/2071b

3. Trehusbebyggelse med vannpost på Enerhaugen, krysset Langleiken og Johannesgata 1959 Fotograf: Peter Anker, Oslo Museum OB.A1088

bestemt at arbeidet med saneringen av visse bystrøk og utbyggingen av nye boligfelt burde gå hånd i hånd.

Ved utgangen av 1955 var det relativt sett liten boligmangel blant barnefamilier i Oslo, men Leiegårds-kontoret hadde fortsatt lange ventelister. Problemet var at de som stod på venteliste ikke hadde økonomi til å

flytte inn i nye leiligheter med inn-skuddsbetaling og kanskje fire-fem ganger høyere husleie. Saneringen innebar dermed et sosialt problem. Det ble opprettet en type bytteordning, der familier som bodde i akseptable eldre leiligheter fikk tilbud om ny leilighet, og de på Leiegårdskontorets liste overtok den gamle leiligheten. Søknader om OBOS-boliger gikk også noe ned på grunn av at mange ikke hadde råd til innskuddene.

Utbyggingsoptimisme

Det ble bygget 5000 nye boliger i Oslo i perioden 1945-1960, men kommunens statistiske kontor beregnet det i 1960 til likevel å være et boligunderskudd på 6000 til 10 200 boliger. Boligspørsmålet var på 1960-tallet fortsatt et hett politisk tema. En sterk indikasjon på boligmangelen var de fortsatt lange køene hos OBOS og Leiegårdskontoret. Hos OBOS var ventetiden vanligvis seks til syv år. I tillegg var mange boliger i dårlig forfatning, og fortsatt bodde over 50 prosent av byens befolkning i kommunale leiegårder. En tredjedel av disse gårdene var bygget før 1921 og hver femte leilighet hadde ikke egen do og over en tredjedel var uten eget bad.

Skiveblokkene i Ammerudlia borettslag, mai 1976. Trondheimsveien i forgrunnen. Fotograf: Åsmund Lindal. A-70013/Un/0001/001

På 1960-tallet var kommunens boligpolitikk preget av utbyggingsoptimisme og massebygging. Boligmangelen skulle dekkes gjennom rasjonell boligbygging i stor skala. Enkle og klare systemer for trafikk og arealbruk var synonymt med god byplanlegging. En rekke drabantbyer kom til. I mai 1962 ble det tatt opp i bystyret planer for bygging av området Ammerud i Groruddalen. Planen var et boligstrøk for 6000 mennesker med skole, barnehage, eldrecenter, sykehjem og dagligvareforretninger. Den politiske debatten gikk ikke på om kommunen skulle bygge, men på høyden på blokkene og størrelsen på leilighetene. Resultatet ble blant Oslos største drabantbyblokker med blant annet fire 13-etasjers skiveblokker.

I 1964 ble Boligrådet omorganisert og ble nå hetende Boligutvalget. Oppgavene som tidligere lå under Boligrådet samt Saneringsutvalget, ble nå tillagt det nye utvalget. Året etter, i 1965, ble også boligarbeidet under Boligrådmannen omorganisert. Leiegårdskontoret ble nedlagt og hoveddelen av oppgavene ble overført til et nyopprettet kontor, Boligsjefens kontor. Tildelingen av leiligheter ble fra 1964 imidlertid overlatt et politisk oppnevnt utvalg, Boligtilvisningsnemda.

Flere omvurderinger i boligpolitikken ble gjort på 1970-tallet og tidlig 1980-tall. Utbyggingsprosjekter ble fordelt på flere aktører som utfordret OBOS og Ungdommens selvbyggerlag

(USBL) som hadde vært det andre store boligbyggelaget. Den borgerlige valgseieren i 1975 førte til en kursendring i boligpolitikken. Nå brøt kommunen sin tidligere praksis med å kjøpe tomter som deretter ble festet bort til en utbygger. Kommunen fortsatte å regulere arealer til boligformål og bestemme bebyggelsens form – blokk, rekkehus eller villa – men grunneier avgjorde nå tidspunkt for byggingen, boligens standard, prisklasse og hvem som skulle få kjøpe. Holmenkollen, Voksen Skog og Jerpefaret ble først planlagt utbygget på vanlig måte med kommunalt oppkjøp av tomtene, men senere gjennomført med utbyggingsavtale med grunneierne.

Boligkøene var fortsatt lange, men det politiske fokuset var nå i hovedsak på boligforhold og bomiljø framfor masseutbygging. Uenighetene gikk på om det skulle bygges småhus eller blokker. Området på Romsås var eid av Oslo kommune. En detaljert reguleringsplan for småhus og lave blokker for 1200 leiligheter ble lagt fram for bystyret i 1967/1968, men forkastet. Istedenfor bygget OBOS mellomstore blokker med mer enn dobbelt så mange boliger som i det opprinnelige planutkastet. Blokkene sto innflyttingsklare 1971-1975. Alle rede året etter gikk det daværende borgerlige formannskapet og bystyret mot byplankontorets forslag til bygging av Holmlia, og besluttet å øke småhusandelen til 50 prosent. Dette vedtaket ble et prinsippvedtak som ble

lagt til grunn for utbyggingen sør i byen de neste ti årene, men viste seg å være vanskelig å gjennomføre etter som byggekostnadene økte.

Den store utbyggingen i Oslos ytre områder gikk mot slutten. De borgerlige partiene hadde flertall i bystyret, og satte mye inn på å få gjennomført sine gamle merkesaker. Småhusandelen økte. Kommunen forsøkte seg også med organisert selvbygging etter mønster fra Trondheim og Stavanger og la også ut eneboligtomter for salg til markedspris og privat finansiering. En større del av byutviklingen kom nå vest i byen. Samtidig ble oppmerksomheten rettet mot eksisterende områder og muligheter for fortetting. Fortettingen tiltok både i kvartalsbebyggelsen og i villaområdene.

Byfornyelsen

I forlengelse av saneringsdebatten på 1960- og 1970-tallet kom planene om byfornyelse, særlig i de sentrumsnære områdene i Oslo øst. Disse områdene hadde vært rivningstruet i flere tiår, noe som hadde ført til at både private og kommunale leiegårder hadde forfalt. De som ville ha del i etterkrigstidas sosiale boligpolitikk, måtte flytte. I 1974 ble det vedtatt i formannskapet å etablere et kooperativt byfornyelses-selskap. I 1977 ble det vedtatt et byfornyelsesprogram om rehabilitering og nybygging. Behovet for byfornyelse ble blant annet begrunnet med at bostandarden var så dårlig at den

Sanering av Nordre gate 4 på Grünerløkka i 1987. Fra arkivet etter Oslo byfornyelse A/S. Fotograf: Finn Thoresen A-10003/Ub/0001/046.

det tok så lang tid å få etablert borettslag. Bystyret hadde i 1977 vedtatt *selvfinansieringsprinsippet* som innebar at beboerne selv skulle betale regningen. Leieboerne som fikk sine leiligheter sanert tidlig, kom heldig fra det. Men fra midten av 1980-tallet førte dette til økte boligkostnader og gjeld for beboerne. Årsaken var svingningene i boligmarkedet. Frislippet på boligmarkedet gjorde slutt på takstregulering for borettslagsleiligheter og førte til en priseksplasjon. Mens det i 1983 var avsetningsproblemer, ble det i perioden 1985 – 1988 tiltagende etterspørselspress og raskt stigende priser som kulminerte med et kraftig prisfall. I mai 1990 vedtok bystyret å avvikle selskapet, og gjeldsforhandlinger ble åpnet i juni 1991. Man kom fram til akkord ved kjennelse i Oslo byrett i 1992. Rundt 1992-1993 var mange av borettslagene teknisk sett konkurs og leilighetene uomsettelige, noe som førte til at Stortinget i 1994 vedtok å slette en del av fellesgjelden til de borettslagene som var verst rammet av byfornyelsen. Oslo kommune ga nå midler til oppussing og vedlikehold av gårder som hadde forfalt eller der arbeidet var dårlig utført. Oslo byfornyelse A/S ble formelt avviklet i 1995.

var helsemessig sosialt uforsvarlig og klientskapende. I 1978 ble Oslo Byfornyelse AS opprettet som et halvkommunalt aksjeselskap der Oslo kommune var den største eieren. Selskapet skulle være selvfinansierende. På denne måten kunne kommunen gjennomføre en politisk styrt byfornyelse, og sto nå klar til å starte arbeidet i en rekke av byens gamle arbeiderforsteder: Grünerløkka, Dælenenga,

Bjølsen, Kampen, Rodeløkka, Sofienberg, Grønland, Tøyen. De slitte gårdene ble rehabilitert, det ble lagt inn vannklosetter og bygget moderne bad, og boligstandarden generelt sett oppgradert. Målet var å gjøre om leilighetene til innskuddsleiligheter i borettslag der beboerne skulle eie selv. Oslo Byfornyelse fikk en stor oppgave med å drive forvaltning av boligene, men var uforberedt på at

Et annet sterkt virkemiddel i kommunens boligpolitikk på 1980-tallet var opprettelsen av sosiale boligtilskudd. Ungdom hadde problemer med å etablere seg på boligmarkedet og kommunen innførte i 1985 en egen låneordning for ungdom i tillegg til ordinære etableringslån, populært kalt *Albert-lån*, etter ordfører Albert Nordengen. Hensikten med ungdomslånet var å gi lån til ungdom uten spesielle problemer eller spesielt lav inntekt, noe som var en forutsetning for etableringslån. Boligpolitikken ble grundig gjennomgått i egen melding til bystyret i 1987, og ungdomslånet ble avviklet allerede i 1988 ettersom bystyret vurderte at denne låneordningen ikke hadde tilstrekkelig antall søkere, og at de innvilgete beløpene var for små.

Fra 1911 til 1989 var de boligpolitiske tiltakene sentrert i kommunen med boligtilsyn og senere egen boligetat. Fra 1990 ble deler av boligtiltakene desentralisert til bydelene. Sentralt ble arbeidet omorganisert i en ny etat: Etat for eiendom og utbygging. Kommunens boliger ble skilt ut og forvaltet av Oslo kommunale boligbedrift. Innflyttingen til Oslo skaper i dag et stort behov for nye boliger. Boligpresset er fortsatt et brennende politisk spørsmål. ●

Litteratur og trykte kilder

Aktstykker Oslo kommune, sak 62/1896, 79/1896, 29/1911, 30/1912, 175/1916-17, 111/1917-18, 220/1918-19, 122/1919-20, 202/1919-20, 57/1934-35, 123/1950-51, 124/1950-51, 180/1950-51, 65/1961, 214/1964, 427/1977, 570/1977, 279/1978

Beretning for Oslo kommune for årene 1912-1947

Berner, H. E. *Om bolignøden i Kristiania og botemidler mot den*, dok. 48/1899.

Boligarbeidet gjennom tyve år. En beretning om Oslo kommunale boligråds virksomhet og kommunens arbeide med boligsaken 1911-1931. Med en oversikt over beboelses- og befolkningsforhold 1814-1914. Utgitt av Oslo kommunale boligråd, Oslo: Aschehoug, 1931.

Boliginspeksjonskomiteen (1915): *Indstilling fra den av formandskapet den 24de februar 1915 nedsatte komite til behandling av spørsmålet om boliginspektion, bolighygiene og boliganvisning*. Kristiania

En beretning om Oslo kommunale boligråds virksomhet 1930-1959. Oslo kommune og boligbyggingen. Oslo kommune, Boligrådet 1962

Hegna, Kristinn (1994): *Lykkelige byer. Diskurs og ideologi i diskusjonen om boligforholdene i Kristiania 1910-1920*. Hovedoppgave i sosiologi, Universitetet i Oslo

Holst, Axel (1895): *Undersøgelser og Forslag angaaende Arbeiderstandens boliger i Christiania*. Beretning afgiven paa Foranledning af Christianias Sundhedskommission. (Kommunale aktstykker dokument 29/1895)

Kristiania kommunes statistiske kontor (1915): «Beboelsesforholdene i små leiligheter i Kristiania 1913/1914», I: *Specialundersøkelser II*. Kristiania: J. Chr. Gundersens boktrykkeri

Lund, Bernt H. (2000): *Beretning om Oslo kommune for årene 1948-1986*, Oslo

KOMMUNEN BYGGER:

Kommunal og kommune-støttet boligbygging i Oslo med nasjonal verdi

 Tekst: Gry Ingunn Eliesen, antikvar ved Byantikvaren

Kulturminner og kulturmiljøer er uerstattelige fellesgoder for oss og kommende slekter. Det sterkeste virkemiddelet samfunnet har for å ivareta disse er fredning etter kulturminneloven. Det som fredes skal ha nasjonal verdi. Byantikvaren har de siste årene arbeidet med å utarbeide en fredningsstrategi. Strategien inneholder lister over miljøer og anlegg som vi mener har nasjonal verdi i Oslo.

DE TIDLIGSTE FREDNINGENE BLE GJENNOMFØRT I 1923, og i mange år var det overklassens kulturminner som ble prioritert. Siden 1980-tallet er perspektivet utvidet og det har vært arbeidet med å komplettere fredningslistene. Til tross for dette er det fortsatt tydelige mangler. Et mål for Byantikvaren har derfor vært å identifisere fredningsverdige objekter og miljøer som kan bidra til en fredningsliste som favner alle sider ved byens historie. Et viktig tema i så måte har vært den kommunale og kommune-støttede boligbyggingen i perioden 1912 til 1931. Anleggene har gjennomgående høy kvalitet, preger store områder i byen og har en svært interessant arkitektur- og kulturhistorie. Rosenhoff,

Ullevål hageby, Lindern, Lille Tøyen hageby, Torshov, Ila, Åsen og Jessen-løkken er eksempler på slike områder. Ingen av disse er til nå fredet, og ingen har vern gjennom reguleringsplan.

Fra 1915 til 1931 ble det i Oslo bygget om lag 11 000 leiligheter, og ca. 80 prosent av disse ble oppført med en eller annen form for finansiell bistand fra kommunen. Bistanden ble gitt på flere måter, ved direkte økonomisk støtte, støtte via lånegarantier og rentefrie lån, eller ved at kommunen bygde selv. Det var ikke bare i Oslo at boligsaken var i fokus, en rekke kommuner landet rundt engasjerte seg i boligspørsmålet. I nasjonal målestokk var hovedstaden i særklasse, opp mot 70 prosent av det totale beløpet

som norske kommuner benyttet til egen boligbygging ble brukt her.

Et annet særtrekk ved Oslo var den store andel av utleieboliger. Ser man byen under ett bodde 95 prosent i annen manns hus i 1920. Alle andre byer i Norge hadde en stor andel selveiere og var i større grad preget av småhus. Harald Hals, arkitekt, byplanlegger og pioner innenfor sosial boligbygging med flere sentrale stillinger i kommunen, var svært opptatt av arbeidernes boforhold. Hals felte en nådeløs dom over leiegårdsmiljøene på østkanten: Bygningsloven hadde vært førende for oppføring av murgårdsbebyggelsen. Eiendommene var bebygget med maksimal utnyttelse og minimum av åpent areal. Korte gate-

fasader, dype leiligheter med lite lys og bakbygninger, smakløs arkitektur og planer utformet av legfolk, ikke arkitekter: «Høining av boligstandarden, planmessig, teknisk og arkitektonisk, har derfor uvilkaarlig maattet bli maalet for kommunene, da den gik til egen produksjon».

De kommunale og kommune-støttede kompleksene varierer i stil, typologi, størrelse og sosial klasse. Både frittliggende lameller (boligblokker), storgårdskvartaler og hagebyer ble oppført. Leilighetsstørrelsen varierte fra fem rom med kjøkken og bad, til ett rom og kjøkken. Boligstrøkene med de minste leilighetene, beregnet på arbeiderne, ble lagt på østkanten, mens prosjektene som kun var opp-

nåelige for middelklassen lå på vestkanten. Den kommunale boligbyggingen både avspeilte og forsterket byens etablerte sosiale skiller.

Arkitektonisk er anleggene preget av særlig to hovedtrender: nordisk nybarokk og nyklassisisme. Nordisk nybarokk karakteriseres av store, tunge former og volumer, gjerne med jugend-inspirerte detaljer og ofte med dramatiske mansardtak. Denne arkitekturen gjenspeiler en generell romantisk strømning i tiden, og gir assosiasjoner til tysk og nordisk barokkarkitektur fra 1600/1700-tallet. Nyklassisismen er mer nøktern, og drar veksler på empiren, med klassiske tempelmotiver, symmetri og behersket bruk av dekorelementer. Begge stilene er

1. Ullevål hageby var flaggskipet i den kommunale boligbyggingen og er Norges største hageby. Foto: Blom ASA og Oslo kommune.

2. Nyklassisisme på Åsen. Kvartalene ble bygget ut på slutten av 1920-tallet av Oslo kommune. Foto: Byantikvaren i Oslo.

historiserende, men skiller seg fra 1800-tallshistorismen ved å være mer rendyrkede og ha mindre utenpåklistret dekor, og ved i større grad å ta opp stilidealenes helhetlige formspråk.

Småleiligheter for arbeidere, 1911-1915

I 1911 var det flertall i bystyret for å gi kommunale lånegarantier til byggeselskaper som hadde som formål å oppføre boliger for arbeiderklassen. Selskapene kan karakteriseres som filantropiske med formål å drive utleie til småkårsfolk med begrenset utbytte. Allerede året etter, i 1912 ble det vedtatt at kommunen også skulle bygge selv. Høyre hadde vært kritisk til en slik løsning, men den første bevilgningen kom fra et enstemmig bystyre og gikk til oppføring av småleiligheter på Tøyen.

To representanter fra denne første fasen er vurdert til å ha nasjonal verdi: Det Rivertzke boligkompleks på Sagene som ble oppført av «Kristiania Byggeselskap for Smaaleiligheter» med støtte fra kommunen, og de før

nevnte småleiligheter på Tøyen oppført av kommunen. Begge anleggene er tegnet av arkitekt Kristen Rivertz.

Rivertz mente at hagebyene som mange arkitekter ivret for, ville bli for dyre for arbeiderklassen, og karakteriserte dem som usosiale luftsloft. Billige leiegårder var løsningen som ville monne. Også Rivertz tok sterk avstand fra den eldre murgårdsbebyggelsen og de mørke leiegårdskvartalene, og hadde som mål å skape lyse og gode boliger. Løsningen ble å bygge frittliggende lameller orientert nord-sør slik at leiligheten fikk tilgang på lys og luft.

På Tøyen startet byggingen i 1912 og ble fullført i løpet av ett og et halvt år. De tre lamellene inneholdt 98 leiligheter på ett rom og kjøkken, og 108 på to rom og kjøkken. Prosjektet på Sagene var større. Her ble 15 lameller med 479 leiligheter oppført

Det Rivertzke boligkompleks på Sagene. Stilmessig kan anlegget karakteriseres som nordisk nybarokk med romantisk preg. Foto: Byantikvaren i Oslo.

i 1912-1913. I begge prosjektene delte to leiligheter på et vannklosett. Ca. 80 prosent av beboerne var arbeidere, noe som viser at bebyggelsen nådde fram til den ønskede målgruppen. De to prosjektene er de første eksempler på lamellblokkbebyggelse i Norge. Det skulle gå mange år før lamellene ble lansert i stor stil, blant annet på Marienlyst og i Sinsenbyen.

I 1913 ble det vedtatt å bygge nok et anlegg med små leiligheter for arbeidere, denne gang på Rosenhoff. Et kvartal ble oppført og nå ble bygningene lagt langs gatene med en stor plass i midten. Ønske om en best mulig utnyttelse av tomten medførte at et bygg ble plassert inne i gårdsrommet. Harald Hals var kritisk og hevdet at med en liten økning i husleien kunne plassen forblitt ubebygget: «En drabelig plass- stor som et torv – hvor solen flommet ind hele dagen....Grønne plæner, grupper av blomster og løvrike trær over benkene. Sandhauger og husker for de smaa, ballplass for de større. En hvileplass for de gamle, et paradys for ungene». Uttalelsen sier noe om hvor viktig lys, luft og tilgangen på grøntområder var for Hals. Han satte opp et regnestykke som viste at tomtekostnadene

Kvartal I på Rosenhoff er tegnet av arkitektene Morgenstjerne og Eide, oppført i 1913, og har utvilsomt høy kulturminneverdi både med tanke på arkitektur-, plan- og kulturhistorie. Det er ennå ikke bestemt om kvartalet skal prioriteres i fredningsstrategien. Foto: Blom ASA og Oslo kommune.

utgjorde mindre enn 1/70 del av de totale byggekostnadene. Ut fra et slikt resonnement mente Hals at bygninger plassert inn i gårdsrom burde unngås. Om det var erfaringene fra Rosenhoff, eller andres årsaker vites ikke. I de kommende utbyggingene ble i alle fall gårdsrommene holdt åpne.

Kommunen bygger, hagebyer og storgårdskvartaler, 1915-1929

Perioden 1915 til 1929 kan karakteriseres som glansperioden for oppføring av rent kommunale anlegg. Målet, i alle fall for Arbeiderpartiet, var at

kommunen skulle bygge så mye at boligmangelen opphørte, og den foretrukne løsningen var hagebyer med småhus. Partiet var kritisk til å bygge for mange små leiligheter blant annet på grunn av problemer med overbefolkning og faren for å skape ny bolignød.

Kommunen gikk til anskaffelse av et sandtak, et teglverk og en trelastforretning for å ha kontroll på tilgangen på byggematerialer. Flere store tomter, noen av dem beliggende i Aker, var allerede kjøpt inn og nye tomtekjøp ble også iverksatt. Planer for

hagebyer på Lindern, Ullevål og Lille Tøyen samt storgårdskvartaler på Vøygenvollen og Torshov ble vedtatt i 1916. Utbyggingene av områdene gikk i flere faser. I 1925 startet oppføring av bebyggelsen på Ilaløkken, mens Nordre og Søndre Åsen ble utbygget i siste halvdel av 1920-tallet i forlengelse av Torshovkvartalene. Den direkte kommunale boligbyggingen var slutt i 1929, men fram til 1932 fortsatt kommunen å bygge, men da organisert som kommunale boligselskaper.

Arkitekturen på Torshov kan betegnes som storslått nyklassisme, med struktur og romdannelse inspirert av palass- og slottsarkitektur, og klassiserende detaljer som tempelgavler, søyler og store portaler som leder fra «borggård» til «borggård». Bilde til venstre: 1920-tallet: A-20018/Ua/0001/189. Bilde til høyre: Einar Linderud 1961: Oslo Museum OB.F24447.

Selv om målet med den kommunale boligbyggingen var å avhjelpe bolignøden og skaffe arbeiderne boliger, fikk prosjektene svært forskjellig sosial profil. Både Ullevål hageby og Lindern hageby ble omtalt som arbeiderboliger, noe som viste seg å være lite dekkende. Begge områdene ble hovedsakelig bebodd av middelklassen. Torshov derimot ble en bydel for vanlige lønnsarbeidere. For 34 millioner kroner ble det her oppført om lag 2000 leiligheter i perioden 1918-1924. Løsningen som ble valgt var romslige storgårdskvartaler med bygninger i tre og fire etasjer og store beplantet gårdsrom. Leilighetene var hovedsakelig på ett eller to rom med kjøkken. Flere arkitekter i samtiden, deriblant

Rivertz, kritiserte storgårdskvartalene på Torshov som ødsling med arealer, og mente at kommunen kunne bygget flere leiligheter for en billigere pris ved å bygge tettere.

Alle de store kompleksene som ble oppført av kommunen har høy kvalitet og er i dag verdifulle kulturmiljøer med høy bevaringsverdi. Anleggene er i varierende grad blitt utsatt for endringer. To anlegg er til nå inkludert i fredningsstrategien; Ullevål hageby og Ila.

Ullevål hageby er Norges største hageby, flaggskipet i den kommunale boligbyggingen og har svært høy kvalitet både med tanke på arkitektur og byplangrep. I 1909 kjøpte Kristiania kommune Store Ullevaal gård med

tanke på utvidelser av Ullevål sykehus. Sykehuset hadde imidlertid ikke behov for hele den store tomten og i 1913 ble en konkurranse om utvikling av området til boliger vunnet av Oscar Hoff med forslaget «Mot solen». Hoff utarbeidet deretter reguleringsplanen som inneholdt et sentralt torv med butikker og offentlige funksjoner, plasser, gater og en blanding av en- to- og fire-mannsboliger og rekkehus i halvannen etasje. Målet var å skape en harmonisk helhet og forbildet ble hentet fra England der byutviklingsteoretiker Ebenezer Howard på slutten av 1800-tallet hadde lanserte hagebyen som løsning på de store boligutfordringene.

Ullevål hageby var ifølge Harald Hals kjælebarnet i den kommunale

Den sentrale Damplassen er monumental, og drar veksel på slottsarkitektur. De øvrige husene varierer i type, men har gjerne bratte tak og yttervegger i slemmet mur, som gir anlegget et engelsk preg. Bilde til venstre: Karl Harstad 1935/Oslo Museum OB.F11390d. Bilde til høyre: 1925-1930/Oslo Museum OB.Z02711.

porteføljen. Boligdirektørens kontor ved Hals stod bak den arkitektoniske planlegging. Hagebyen var planlagt oppført av et kooperativt byggeselskap som skulle bygge med kommunal støtte. Selskapet fikk navnet Kristiania Havebyselskap, og da det ble konstituert i 1917 bestod medlemsmassen av 58 prosent selvstendige næringsdrivende og høyere funksjonærer som advokater, leger og ingeniører og 42 prosent lavere kontorfunksjonærer og høytlønte arbeidere. Høye byggekostnader gjorde at kommunen flere ganger måtte dekke overskridelser. Da området var ferdig utbygget i 1925

og de 654 leiligheter ble overdratt til havebyselskapet, hadde beboerne betalt 8,5 av de totale byggekostnadene på 25 millioner kroner. Ila ble planlagt og utformet av Boligdirektøren i Oslo, ved Harald Hals, og oppført i perioden 1926-1931. Anlegget består av en kombinasjon av storgårdskvartaler og lange sammenhengende rekker av bygninger i tre og fire etasjer. Bygningene er godt tilpasset det bratte terrenget og de eldre murgårdene som ligger her. Anlegget inneholder om lag 750 leiligheter, flertallet er på ett eller to rom, men det finnes også en del tre roms leilig-

heter. Alle leilighetene hadde eget toalett, men kun et fåtall hadde bad. Ifølge arkitekt Odd Brochmann ønsket Hals å skape noe monumentalt på Ila: «Det er skjedd ved utformingen av et sentralt parti, flankert av innsvungne fasader etter barokkens mønster og forsynt med et storstilet trappeanlegg. Over husene på toppen kneiser et veritabelt tårn mens to ulver i bronse sitter som vaktposter ved foten av trappen, ned ved Uelandsgate». På 1930-tallet ble anlegget utsatt for krass kritikk. Flere mente det var pompøst og påpekte misligholdet mellom det storslåtte anlegget og de «små ynkelige leilighetene» for igjen å sitere Brochmann.

Boligbebyggelsen er i hovedsak nyklassisistisk, med pussede fasader og behersket fasadekomposisjon. Dekorelementene er stort sett begren-

Boligbebyggelsen på Ila kan karakteriseres som nyklassistisk, mens trappeanlegget har åpenbare barokke forbilder, og henspiller tydelig på romersk barokk. Foto til venstre: Anders Beer Wilse 1939/Oslo Museum OB.Y3879.

set til inngangspartier i granitt, svake lisener, toppgesims og gesimsbånd, med noen unntak, som relieffskulpturene i Fougstads gate 26-34. Ila skole og Ila pensjonat, som ligger i tilknytning til boligbebyggelsen, er voluminøse eksempler på nordisk nybarokk. Boligbebyggelsen, trappeanlegget, gater og plasser samt skolen og pensjonatet er svært godt bevart og utgjør et kulturmiljø med nasjonal verdi.

Kooperative byggeselskaper og privat boligbygging med kommunal støtte, 1919-1931

I tillegg til den rent kommunale boligbyggingen som er beskrevet over er 1920-tallet preget av en rekke kooperative byggeselskaper som fikk støtte fra kommunen. Boligselskapene som fikk støtte før første verdenskrig opererte med boligfilantropiens begrensede aksjeutbytte og bygde hovedsakelig for arbeidere. Nå hadde selskapene en helt annen sosial profil. De fleste bygde for middelklassen, og det var først mot slutten av perioden at arbeiderne dannet boligkooperative foreninger som bygde anlegg som rettet seg mot arbeidermiljøene. Den kommunale støtten ble gitt for å hjelpe leieboerne, ikke for at entrepenørene skulle øke fortjenesten. Boligrådet førte derfor tilsyn og kontroll, ofte ved å ha et medlem i styrene. En del av selskapene var lukket og knyttet til spesielle yrkesgrupper, for eksempel Statsfunktionærenes Bygge-

Storgårdskvartal på Jessenløkken med romslig gårdsrom. Bildet er fra albumet «Fotografier over Oslo kommunes bebyggelse» og er trolig tatt på 1920-tallet. A-20018/Ua/0001/169

selskap og Sporveisfunktionærenes Byggeselskap. De framtidige beboere skjøt inn andeler i selskapet som sikret dem boret. I 1919 ble det bevilget ti millioner i garanti til privat boligbygging, og pengene subsidierte i stor grad middelklassenes leiligheter.

Tre områder oppført av kooperative byggeselskaper er tilkjent nasjonal verdi; Jessenløkken hvor Kontorfunksjonærenes Forenings Byggeselskap (KFB) og Jessenløkken boligselskap oppførte leiligheter fra 1920, området ved Bislett stadion som ble bygget ut av Bislett boligselskap fra 1927, og Etterstad hvor bygningsarbeidernes boligproduksjon oppførte sitt første anlegg i 1928.

Det som i dag går under navnet Jessenløkken består av tre storgårdskvartaler samt tre frittliggende bygninger. Bebyggelsen ble oppført av

to ulike aktører. Kvartalet Kirkeveien, Gørbitzgate, Jacobs Alls gate og Jonas Reins gate ble bygget av KFB stiftet i 1919. Av 86 akjeeiere i KFB var flertallet fabrikkieiere, grossere, kjøpmenn og kontorfunksjonærer. Selskapet var det første som fikk kommunal garanti og rentefritt lån etter første verdenskrig. Anlegget er tegnet av arkitekt Henry Koll. De to neste kvartalene langs Kirkeveien ble oppført av Jessenløkken Boligselskap i regi av det kommunale boligrådet. Prosjektet fikk kommunal garanti og dyrtidslån av kommunen i 1920. Anlegget er tegnet av Kristiania Boligdirektørs arkitektkontor ved

Harald Hals og Adolf Jensen. Også her kom aksjeeierne fra øvre middelklasse og leilighetene var på fire og fem rom med kjøkken. Jessenløkken er representativ for tiden det er bygget på både med tanke på plan og arkitektur, selskapsform og sosial klasse. Bebyggelsen er organisert som storgårdskvartaler og består av bygninger i hovedsakelig fire etasjer. Bygningene er oppført i tegl og fasadene er gråslemmet.

Bislet kooperative Byggeselskap og boligforening ble stiftet i 1927. Bak selskapet stod medlemmer i det kommunale Boligrådet. Selskapet fikk kommunal garanti og fire byggetrinn ble fullført. Bebyggelsen var tiltenkt folk fra lavere middelklasse, og flertallet av leilighetene var på tre rom og kjøkken.

Reguleringsplanen ble utarbeidet av arkitektene Nicolai Beer og Egil Haanshus som også stod for utformin-

gen av bebyggelsen. Beer og Haanshus tilhørte gruppen yngre arkitekter som førte an i stilsiftet fra nyklassisisme til funkis på slutten av 1920-tallet, og Bisletboligene ble oppført etter moderne prinsipper rundt og ut fra den nyanlagte Martinus Lørdahls plass. Beer og Hanshuus tegnet også husrekken nedover Louises gate, og rundt hjørnet til Thereses gate. De tidligste bygningene, langs Sofies gate mot Sofies plass, har nyklassisistisk formspråk, men med mindre detaljering og klarere volumer. Så, langs Louises gate og Martinus Lørdahls plass ser vi klart hvordan det funksjonalistiske formspråket har overtatt. Myke og rene linjer preger bebyggelsen, de tilpasser seg gateplanet og har noen enkle, men karakteristiske detaljer, som balkongene, og det fint avrundede butikklokalet i Thereses gate 52. Beer og Haanshus' Bislettarkitektur er tidlige eksempler på funksjonalisme.

1. Martinus Lørdahls plass
fotografert i 1935. Foto: Karl Harstad/
Oslo Museum.

2. Etterstadslottet.
Bygningens mest særegne enkelt-
element er attikaetasjen (den øverste
etasjen med små kvadratiske vinduer),
adskilt fra den øvrige bygningskroppen
med et klassiserende gesimsbånd.
Trefagsvinduene, den stramme
oppbyggingen og fraværet av øvrige
dekorelementer gir bygningen et
funksjonalistisk preg.
Foto:1956/Oslo Museum OB.F04380.

I dag er Bislett et sjeldent inntakt bymiljø. Til tross for en del vindusutskiftninger og andre mindre heldige grep, er helheten den samme, og bygningskvaliteten høy.

I 1928 organiserte fagforeninger og forbund i byggefagene et selskap som fikk navnet Bygningsarbeiderens Boligproduksjon (BB). Formålet med selskapet var både å bygge boliger til

arbeidsfolk samt å bidra til å senke arbeidsløsheten innen for byggenæringen. I 1929 fikk selskapet festet en kommunal tomt på Etterstad. Kommunen garanterte for 90 prosent av byggekostnadene, de resterende ti prosent skulle dekkes ved egenkapital ved innskudd fra beboerne. Det første bygget som ble oppført var det såkalte Etterstadslottet, og nesten bare arbeidere flyttet inn her. BB stiftet så leieboerselskapet Oslo og Omegns Bolig og Sparelag (OOPS) i 1929. Selskapet skulle forvalte de nybygde boligene, og i 1935 endret det navn til OBOS.

Anlegget består av en stor firefløyet bygning i tre etasjer med 103 leiligheter, hovedsakelig toroms, og var tegnet av arkitekt Jacob Christie Kielland. Bygningens stil befinner seg i brytningspunktet mellom nyklassisisme og funkis, og er typisk for overgangen mellom 1920- og 1930-tallet. Etterstadslottet skulle inngå som ett

av flere storgårdskvartaler i en nyklassisistisk utformet plan for Etterstad med fokus på symmetri og aksialitet, men planen ble aldri realisert. Etterstadslottet har høy kultur- og samfunnshistorisk verdi og betraktes som et pioneranlegg i den kooperative boligbyggingens historie.

Den kommunale og kommune-støttete boligbyggingen i Oslo var unik i nasjonal sammenheng. Ingen andre byer kan vise til tilsvarende omfang og kvalitet. Helhetlige og homogene anlegg med monumental arkitektur, brede gater, alleer, store grøntarealer og rause plassdannelser ble oppført til glede for Oslos innbyggere. Flere tusen mennesker fikk bedret sine livsvilkår, og byen fikk nye vakre bydeler som fortsatt i dag er svært attraktive boligområder. Flere av anleggene har utvilsomt nasjonal verdi, de er uerstattelige kulturmiljøer som bør få juridisk vern. ●

Litteratur og trykte kilder

Annaniassen, Erling (1991):
Hvor Nr. 13 ikke er... Boligsamvirkets historie i Norge. Bind 1. Gyldendal. Oslo

Beer, Nicolai og Egil Haanshus (1929): «Bislet kooperative boligsselskap» I:
Byggekunst årgang 1929

Beretning om Oslo kommune 1912-1947, bind II. 1952. Oslo

Brochmann, Odd (1979):
Bygget i Norge. Bind 2, fra 1814 til etterkrigstiden. Andersen & Butenschøn 3. opplag. Oslo

Brochmann, Odd (1958):
By og bolig. En beretning om boligkulturens utvikling i Oslo. Cappelen. Oslo

Hals, Harald (1920):
Ti aars boligarbeide i Kristiania. Hus for smaakaarsfolk opført av Kristiania kommune. Kristiania

Hofflund, P. D. og Joar Nyquist, red. (1946): *Oslo gårdkalender nybygg 1925-1945*. Oslo

Kjeldstadli, Knut (1990):
Den delte byen. Oslo Bys historie bind 4. Cappelen. Oslo

Rivertz, Kristen (1934):
Bolignød, boligpolitikk, boligkultur. Jacob Dybwads forlag. Oslo

Kilder

Oslo byarkiv, Plan- og bygningsetaten, byggesaker

Boskikk i byen

Hjemmet er samfunnets speil – mikrokosmos som speiler makrokosmos. Ved å studere hjem fra ulike tider og ulike befolkningsgrupper får en innsikt i forskjeller og likheter i samfunnet i går og i dag.

 Tekst: Morten Bing, etnolog ved Norsk Folkemuseum

SYNET VÅRT PÅ HUS – på bolig og hjem – er fullt av paradokser. Boligen er et fysisk miljø som vi i stor grad kan utforme etter eget hode. Innenfor hjemmets fire vegger mener vi at vi selv bestemmer. Samtidig har boskikken gjerne vært sterkt normert og uttrykk for kollektive holdninger. Bolig og hjem har også vært utsatt for sterk interesse og påvirkning fra reformatorer og moderniseringsagenter. Hjemmet er privatlivets arena, men utforming og bruk av boligen har vært gjenstand for atskillig offentlig interesse.

Ordene *bolig* og *hjem* uttrykker to ulike aspekter ved dagliglivet. *Bolig* vektlegger det materielle, huset står i sentrum. *Hjem* vektlegger det emosjonelle, mennesket står i sentrum. Boligen hører til i en offentlig og kollektiv sfære og inngår i et system som styres, dels av offentlig planprosesser, dels av markedet. En bolig er en upersonlig omsettbare vare. Hjemmet derimot er knyttet til familien og privat-sfæren, et personlig prosjekt, en arena for sosial opptreden, et uttrykk for

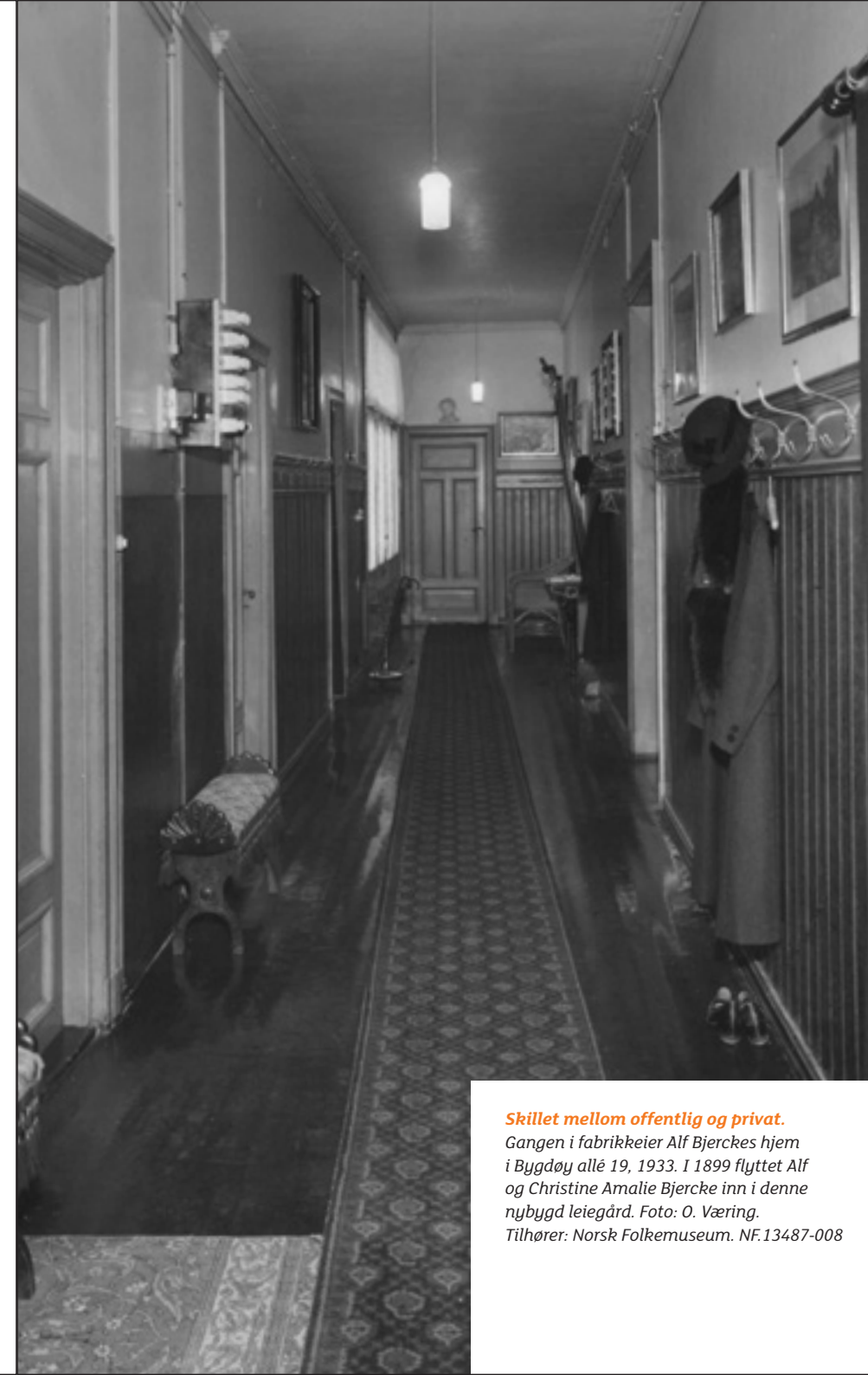
identitet og livsstil og en ramme for familieliv. En bolig kan kjøpes, et hjem må skapes.

Boskikk kan forstås som kollektive, over tid overførte normer for innredning og bruk av boligen, og normenes uttrykk i konkret atferd. Dagliglivet i hjemmet består av en rekke handlinger og funksjoner knyttet til ulike rom og ting. Det er hvordan disse handlingene og funksjonene er gruppert, organisert og strukturert som utgjør boskikken. Boskikk omfatter hva rommene i boligen brukes til og hvordan de innredes, om en spiser på stua eller på kjøkkenet, sover på divan eller i dobbeltseng. Det handler både om «hvor skapet skal stå», men også hva det skal brukes til.

Boligene er blant de mest bestandige delene av den materielle kulturen, og en sentral del av de fysiske strukturene som setter rammer for dagliglivet. Samtidig som boligene ofte forandres, endres grunnleggende trekk i utformingen og bruken langsamt. Dagliglivet i hjemmet – selv i vår

omskiftende tid – er i stor grad styrt av «seige strukturer», normer og holdninger vi sosialiseres inn i og som er forholdsvis stabile. Vi er mange som bor i boliger som er betydelig eldre enn oss selv. Det er ikke bare mentale strukturer, men også fysiske strukturer som går i arv fra generasjon til generasjon. Mange av innbyggerne i Oslo bor i boliger som er mer 100 år gamle – bygd i en tid vi oppfatter som svært forskjellig fra vår egen.

Bygårdene i Oslo har i stor grad vært bygget med utgangspunkt i borgerskapets boligkonvensjoner eller arkitektens boligideologi, men hjemmene som er innredet i disse boligene kan være resultat av boskikker som ikke nødvendigvis korresponderer med disse konvensjonene og idealene. I våre dager er det riktignok blitt mer vanlig, ikke bare å flytte funksjoner, men også å flytte og rive vegger, omplasserer kjøkken og bad etc., med andre ord reorganisere hele leilighetens struktur, men dette synes å være et forholdsvis nytt fenomen.

Skillet mellom offentlig og privat.

Gangen i fabrikkveier Alf Bjerckes hjem i Bygdøy allé 19, 1933. I 1899 flyttet Alf og Christine Amalie Bjercke inn i denne nybygd leiegård. Foto: O. Væring. Tilhører: Norsk Folkemuseum. NF.13487-008

Det borgerlige hjemmet

Det mest karakteristiske med 1800-tallets borgerlige boskikk var skillet mellom offentlige rom, som stue og salong, og private rom, som soveværelse og kjøkken. Hjemmet var både en representativ scene hvor en markerte sosial status og prestisje – en fasade som avspeilet ens posisjon i samfunnet – og et trygt tilfluktssted fra en krevende omverden, en kilde til styrke og fornyelse. Hjemmet var ikke bare en ramme rundt hverdagens mange gjøremål, men hadde også stor følelsesmessig betydning. Hjemmet var tilværelsens fokus.

I Kristiania fant den borgerlige boligen sin form i siste halvdel av 1800-tallet. Rommene var organisert med en representativ del mot gata – offentlige rom, som stuer og salonger – og en privat del – soveværelser, kjøkken og pikeværelse – vendt mot bakgården. Rommene var plassert rundt en korridor som bandt de representative rommene sammen og markerte skillet mot leilighetens private del. En bakgang kunne føre inn i den private delen av boligen. Rommene ble fylt av tunge, svulstige sittemøbler; dører og vinduer drapert med tunge stoffer, veggene dekket med bilder og annen dekor; den resterende plassen fylles opp med all slags pyntegjenstander og nips. Det syntes å herske en redsel for det tomme rom. Møbelstilen i denne perioden hentet sine forbilder i renessanse, barokk og rokokko.

Solid borgerskap. Interiør fra Nicoline og Jacob Tostrups leilighet i Kirkegaten 20 i Kristiania. Akvarell av Torolf Prytz fra 1880-årene. Tilhører Norsk Folkemuseum. NF.2004-0034

Dagliglivet hadde endret seg radikalt i siste halvdel av 1800-tallet, i takt med at den tekniske utviklingen nådde inn i hjemmet. Vannrør av støpejern, utslagsvask, jernkomfyr, koksovn og parafinlamper gjorde husarbeidet mindre slitsomt og hverdagen mer komfortabel.

De økonomiske og tekniske endringene som industrisamfunnet førte med seg, gjorde disse forandringene mulig. Innredningen av det borgerlige hjemmet kan derimot forstås ut fra behovet for å markere beboernes ambisjoner i et samfunn der klassestrukturen var i stadig endring. Som kompensasjon for et krevende offentlig liv ble hjemmet også en atskilt verden av inderlighet, varme

og trivsel. Motsetningen mellom en representativ scene og et privat tilfluktssted kaster lys over det borgerlige hjemmets inndeling i offentlige og private rom.

Arbeiderklassens boskikk

Selv om arbeidsfolk i Kristiania på begynnelsen av det 20. århundre ikke nødvendigvis levde i en tilstand av permanent nød, hadde de fleste liten økonomisk sikkerhetsmargin. Lønna holdt bare så vidt til de mest nødvendige utgiftene. Det har vært et konstant strev å få pengene til å strekke til. Størrelsen på boligen har derfor som regel ligget langt under familiens behov for plass. På østkanten bodde svært mange på ett rom og kjøkken.

Mange arbeidsfolk var første eller annen generasjons innflyttere til byen og hadde med seg boskikken fra landsbygda, selv om hus med stue og kammer var erstattet av leiligheter med kjøkken og stue. Kjøkkenet hadde overtatt stuas plass som allrom og var hjemmets viktigste rom. Der spiste en, der satt kona og sydde eller lappet tøy, der vasket en seg, der lekte ungene når de ikke kunne være ute. På kjøkkenet ble også hverdagsgjester budt på mat og kaffe.

Soveplassene måtte nødvendigvis dominere hjemmet, både i stue og ofte også på kjøkkenet. Før 1900 hadde senga vært det sentrale møbel i stua i arbeiderhjemmene – «et tegn på velstand og velsignelse», som for-

Arbeiderklasse 1916. Hjemme hos familien Mathisen i Totengata 5 på Vålerenga i Kristiania, 1916. Sverre Mathisen var reparatør ved Kristiania elektriske Sporvei. Ukjent fotograf. Tilhører: Norsk Folkemuseum. NF.05227-014

Arbeiderklasse 1951. Stua i Inger og Johan Olsens hjem i Dælenenggata 30 i Oslo, 1951. Johan var bakersvenn, Inger gikk med avisa Leilighet, i en gård fra 1895, var på ett rom og kjøkken og med do i bakgården. Stue var innredet som spisstue med bord og fire stoler midt i rommet, men det var også to divaner som nok var ekteparets soveplasser. Foto: Trolig Bergljot Sinding. Tilhører: Norsk Folkemuseum. NF.06520-001.

fatteren Oskar Braaten skrev i artikkelen «En dag av en arbeiderfamilies liv i Kristiania i 1880-1890-årene». Men, som det går fram av Norsk Folkemuseum's Arbeiderminner, var utstyret ellers «såre enkelt den gang», det var pinnestoler, kommode og bord. Det var likevel et ønske at hjemmet skulle inneholde mer enn det absolutt mest nødvendige. Selv om hverdagslivet først og fremst fant sted på kjøkkenet er det stuemøblene som huskes – sekretær og ottoman, kanskje plysjmøbler og amerikansk gyngestol, og ikke minst en pidestall, noe som synes å ha vært en svært vanlig og en viktig del av innredningen i arbeiderhjemmet omkring 1900. Pidestallen i form av skap, kunne nok ha en praktisk funksjon som oppbevaringsmøbel, men først og fremst var den et møbel med dekorativ verdi og et uttrykk for et ønske om et *respektabelt* hjem – et hjem som inneholdt mer enn det helt nødvendige.

Boskikk blant arbeiderklassen i Oslo i tiårene før og etter 1900 var resultat av møte mellom by og land. Samtidig var skikken et uttrykk for behovet for å markere at en var ordentlige folk og av å holde fattigdom og uorden på armlengdes avstand.

Småborgerskap. Hjemmet til selger Harry Hanssen i Fredensborgveien 2, 1916. Ukjent fotograf, Tilhører: Norsk Folkemuseum. NF.05578-002

En endring i arbeiderklassens boskikk i første halvdel av 1900-tallet var større vekt på skillet mellom dag- og nattinnredning. Hver morgen og hver kveld ble hjemmet forandret fra soverom til oppholdsrom og tilbake igjen. Arbeidsfolk hadde overtatt noe av det borgerlige hjemmets differensiering mellom offentlige og private rom, men dette ble ikke markert i den *romlige* dimensjonen, men i *tids-dimensjonen*. Konsekvensen var innredning preget av sove- og kombinasjonsmøbler: patentsenger,

sovesofaer og *divaner*. For øvrig er spisestuemøblementet, som etter skikken skulle stå midt i stua, det mest iøynefallende og prestisjegivende innslaget i innboet.

På 1930-tallet ble boskikken mer enn noen gang gjenstand for kulturelle brytninger – ikke som før bare møtet mellom arbeiderkultur med førmoderne trekk og 1800-tallets borgerlige konvensjoner, men påvirkning fra en voksende middelklassers livsstil og av teknologisering og vitenskapelig-gjøring også av boligen.

Reform i hjemmet

I tiden rundt 1900 gikk modernisme og tradisjonsdyrking side om side. Den teknologiske utviklingen falt sammen med kritikk av det moderne og sverming for fortiden. Nye ideer om estetikk og samfunn førte til krav om reform i hjemmet. Familien og hjemmet skulle danne midtpunktet i en samfunnsvisjon der industriborgerskapets «redselskabinetter» skulle erstattes av enkle og lyse hjem. Kvinnens plass var i hjemmet, men det var en tenkende, lesende og skrivende kvinne som var livets og familiens sentrum.

Hjemmet skulle organiseres vitenskapelig, med vekt på hygiene, rasjonelt husstell og mindre prangende innredning. Honnørord som *lys* og *luft*, *enkelt* og *naturlig*, *sunt* og *sant* sto sentralt. Et *vakkert* liv i hjemmet var avgjørende for å oppdra gode og vakre mennesker som kunne leve et sant og sunt liv. Lengselen etter skjønnhet ble sett som en grunnleggende menneskelig egenskap. Ved å forskjønne de fysiske omgivelsene kunne samfunnet endres.

I *mellomkrigstiden* vokste det fram en radikal, intellektuell elite som var opptatt av reformer på en rekke områder: hygiene, seksualopplysning, kosthold og ikke minst boligspørsmål. De gikk med entusiasme inn for seksuell frigjøring, «kameratekteskap», vitenskapens mange muligheter og betydningen av å leve *moderne*. I stedet for nedarvet dannelselse og

kultur satte modernistene fornuft og teknologi. Mens de kunstneriske og politiske ideene som hadde vært toneangivende fram mot begynnelsen av 1900-tallet var preget av spenning mellom teknologidyrking og teknologikritikk, framtidstro og reaksjon, ble synet på arkitektur og design i tiden fra ca. 1930 til 1950 derimot en aksept av egen samtid og av det «moderne».

Småborgerskap/deklassert borgerskap. Søstrene Elise og Wilhelmine Frisaks stue i Gjørstadgata 2 i Oslo, 1951. Søstrene hadde flyttet inn i denne leiligheten i 1936 og innredet med møbler arvet etter foreldrene. Foto: Bergljot Sinding. Tilhører: Norsk Folkemuseum. NF.06401-001.

Moderne middelklasse.

Stue/spisestue i arkitekt Eilif Dahls hjem i Briskebyveien 22c i Oslo. Fotografi fra Hus og Have, september 1937.

klasse ville på sin side holde fast på rester av fordums storhet.

Den moderne middelklassen var den gruppen i samfunnet som var minst bundet av tradisjoner. Det var følgelig boligene deres som i størst grad korresponderte med de modernistiske boligidealer. Det grunnleggende trekket ved det moderne middelklasse-hjemmet var *funksjonsdeling*. Boligen skulle ikke være delt i offentlige og private sfærer, men i arealer med ulike praktiske funksjoner: søvn, personlig hygiene, matlaging, måltid, familie-samvær. Det 20. århundres middelklassebolig var i mindre grad enn det 19. århundres borgerlige hjem innredet for selskapeligheter. Nøkkelordet for forståelse av denne boskikken er ikke *representasjon*, men *rekreasjon*.

Endring i boliginnredning i etterkrigstiden

Det skjer gradvis endringer i boskikken i Oslo i etterkrigstiden, både i en voksende middelklasse og i en arbeiderklasse med bedre økonomi. Et stykke på vei kan det synes som deler av en modernistisk boideologi nå får sitt gjennomslag. Endringene omfatter større differensiering i bruk av rommene og større vekt på privatliv. Flere faktorer er av betydningen for

Middelklassehjemmet

Mellomkrigstidens middelklasse omfattet både et *småborgerskap* med ambisjoner om å tilhøre borgerskapet, men uten tilstrekkelig økonomisk og kulturell kapital, og en *moderne middelklasse* – «det moderne prosjekts» fremste forkjempere, godt utrustet med kulturell kompetanse og med ønske om å bryte opp fra tradisjoner og la rasjonalitet være grunnlag også for dagliglivets trivialiteter.

Småborgerskapet kunne stå arbeiderklassen nær i økonomisk evne, og kulturelt kunne de stå med ett ben plassert i arbeiderklassekulturen og ett

ben i en borgerlig kultur. Både kulturelt og politisk representerte de ofte et konservativt element i samfunnet. Det småborgerlige hjemmet var tilsynelatende en etterlikning i mindre format av et tradisjonelt borgerlig hjem, men hadde likevel mange fellestrekk med bedrestilte arbeideres hjem. En viktig faktor for forståelse av en småborgerlig boskikk er *klassereisen*, som en sentral del av middelklassens livsform. Gikk reisen oppover den sosial stigen, var et representativt hjem viktig, et gammeldags hjem eller et hjem med arbeiderklassepreg ville være avslørende. En deklassert over-

Drabantbyliv i etterkrigstida. Stua hos familien Hannevik på Manglerud i Oslo, 1964. Fotografi fra en reportasje om drabantbyliv i det danske bladet Boligen. Ukjent fotograf, Tilhører: Norsk Folkemuseum. NF.27094-001

endringen i boskikk. Boligstandarden bedret seg betraktelig fra 1920-tallet og fram mot 1960-tallet og velstandsøkningen i etterkrigstiden gjorde det i større grad mulig å realisere drømmen om det «riktige» hjemmet. På 1930-tallet og framover i etterkrigstiden tok OBOS over ansvaret for den sosiale boligbyggingen i byen

og størrelsen på minimumsleiligheten for en familie ble økt først til to rom og kjøkken, og til tre rom og kjøkken etter krigen. Dette gjorde at det ble lettere å etterleve et boligideal med større vekt på private soner. På 1950-tallet ble foreldresoverom vanlig også på Oslos østkant og dag/nattinnredningen og divanstuer ble erstattet av eget soverom med dobbeltseng og av salong uten soveplasser.

Arkitektene som planla etterkrigstidens nye boliger hadde klare meninger om hvordan disse burde innredes. Den store dominerende spisestua skulle bort og erstattes av

en mindre spisekrok i stua hvor det også var plass til salongmøbler. Til tross for at den folkelige boskikken bare langsomt ble påvirket av modernistisk boligideologi, var det på 1950- og 1960-tallet mange faktorer som trakk i samme retning. Nye trender i møbeldesign ble fremmet gjennom reklame som anskueliggjorde idealene. De nye møblene var lette og spinkle og gjerne av teak, som var et nytt materiale i norsk møbelproduksjon. Den nye møbelstilen gjorde det enklere å få plass til både spise- og salongfunksjonen i samme rom. Det spilte også inn at fjernsynet i løpet av

1960-tallet ble et vanlig innslag i norske stuer. Dette førte til at stua ble tatt daglig i bruk, og endret møbleringen, som ble orientert i forhold til passeringen av TV-apparatet. Skikken å innrede stua som dagligstue med salongmøbler, ble styrket når fjernsynsapparatet ble vanlig – og etter hvert nødvendig, men skikken synes å ha vært på frammarsj i nærmere 10 år før TVen kom.

På jakt etter boskikken

Boskikken på et sted, i en tid og i et sosialt lag er kompleks og mangfoldig. Det kan være vanskelig å se klart hva som er mønster og hva som er individuell variasjon. I det førindustrielle bygdesamfunnet, som var tradisjonsbundet, forholdsvis stabilt og med sterke krav til konformitet, var individuelle avvik forholdsvis uvanlig, og det er derfor enklere å identifisere de trekkene som konstituerer boskikken. Endring skjedde langsomt gjennom samspillet mellom tradisjon, ytre påvirkning, variasjon, og seleksjon. Men industrisamfunnets voksende byer var smeltedigler hvor mennesker med ulik bakgrunn, fra ulike steder og med ulik klassebakgrunn møttes. Selv om det er mulig å se mønstre og konstruere idealtyper, er det vanskelig å rekonstruere historiske forløp og forklare i detalj endringene i skikkene i byen. Boskikker i en by som Oslo kan likevel et stykke på vei forklares; dels som resultat av kulturelle brytninger mellom skikker i ulike sosiale lag og dels som resultat av møtet mellom

modernistisk ideologi og hverdagens seige strukturer. Noen trekk ved boskikken synes i større grad enn andre å være av sentral betydning, og endringer i disse trekkene er derfor klarere indikasjoner på endring i selve skikken. De mest signifikante trekkene er forholdet mellom boligen som

Fra boskikk til livsstil.

Hjørnestua i Tove Kvalstads og Ola Ulsets hjem i Wessels gate 15 i 1979. Nye Bonytt, 1979 nr. 6/7. Foto: Jan Larssen, Nye Bonytt. Tilhører: Norsk Folkemuseum. NF.26147-005

representativ arena og som ramme for hverdagsliv, nye krav til private sfærer og framvekst av funksjonsdifferensiering, ikke minst utskilling av egne rom for matlaging og måltid og for søvn.

Ser en på endringene i arbeider- og småborgerhjemmet i første halvdel av det 20. århundre blir divanen og spisestuemøblementet nøkkelgjester i hjemmet. Den var et kombinert sitte- og liggemøbel, og sentral i en boskikk hvor skillet mellom private og offentlige sfærer var et skille mellom dag- og nattinnredning. De store eikespise-stuene var svært vanlig i mellomkrigstidens arbeider- og småborgerhjem, og ofte det første og kanskje eneste møblementet en anskaffet seg når en satte bo. Spisebord, stoler og buffet av eik i nyrenessanse- eller nybarokkstil var, som pedestallen en generasjon tidligere, symbol på det respektable hjemmet, og derfor betydningsfulle, selv om de tok uforholdsmessig stor plass og bare i begrenset grad ble brukt – den daglige spiseplassen var som regel på kjøkkenet.

I andre halvdel av 1900-tallet forandret boskikk seg gradvis. Eget foreldresoverom hadde blitt vanlig og soveromsmøblement var det første store innkjøpet til hjemmet. Stua ble endret fra finstue og spisestue til dagligstue og salong. De viktigste møblene i hjemmet ble *dobbeltsenga* og *salongmøblement*. Spisestuemøblene ble mer beskjedne og ble ofte plassert under vinduet eller inn til

veggen i stue. Ved innføringen av fjernsyn i 1960-årene ble både for-mene for sosialt samvær, for bruken av rommene i hjemmet og mønsteret for stueinnredning endret.

Etter 1960 blir det mer komplisert å analysere boskikk ut ifra et klassebegrep. Også *etterkrigstidens* Oslo var uten tvil et klassesamfunn, men de kulturelle skillene synes stadig å ha blitt mer utydelige, noe som ikke minst gjelder boskikken. *Omkring 1900* var forskjellen mellom arbeiderklassens og borgerskapets boliger svært tydelig, selv om en bare vurderer boligmønstrene og ser bort ifra den store forskjellen i økonomi, boligstandard og -størrelse. I 1940 var forskjellen mellom arbeiderklasse og middelklasse fortsatt distinkt. Selv om den økonomiske evnen og boligenes størrelse kan være sammenlignbare, er de kulturelle mønstre – skikken – ulike, noe som gir tydelige forskjeller i utformingen av boligen. Utover på 1950- og 1960-tallet synes det sosialdemokratiske samfunnets likhetsideal, sosiale integrasjon og mange klassereisere å føre med seg at arbeiderklassen tar opp mange elementer av middelklassens levesett og at middelklassen på sin side også påvirkes av arbeiderklassens skikker. De kulturelle distinksjonene er fortsatt til stede idag, men er blitt mer subtile og vanskeligere å lese. ●

Litteratur

Artikkelen er basert på følgende tidligere arbeid, for kilder og referanser henvises til disse:

Bing, Morten 2001: *Østkanthjemmene og Østkantutstillingen: boskikk og boligidealer i mellomkrigstidens Oslo*. Norsk Folkemuseum.

Bing, Morten 2002: «En funkende ny leilighet»: boskikk i drabantbyene. I Christensen, Arne Lie (red): *Drabantbyen. Fortid for framtiden* 2002:3-4

Bing, Morten 2009: Hjem og boskikk. *Tidsskrift for kulturhistorie* 2009:1

Bing, Kjos & Sandvik 2011 *En historiebok i tre etasjer. Boskikk i byen 1865–2002*. Cappelen Damm.

Bing, Morten 2013: «Bilder av hjem – bilder av skikk». I Santa, Astrid (red.): *Gjennom fotografens linse*. Norsk Folkemuseum. Oslo.

Rekvireringen av husrom på 1940-tallet

Øystein Eike, historiker ved Oslo byarkiv

«Det var to av dem og de kom ved tolv-tiden, akkurat mens svigermor og jeg satt på verandaen og koset oss med hver vår kaffekopp [...] De lignet på en prikk to sånne detektiver i sivil som vi ser i amerikanske gangsterfilmer som kommer likesom tilfeldig sivende inn der hvor noe skal foregå. Og de ringte på entrédøren – ikke kort og høflig – men langt og advarende: Dere har værsgo å lukke op eller så skal vi --

De var fra Rekvireringskontoret og spaserte inn i entréen uten å hilse og med et uttrykk som tydelig sa at jeg kunde bare passe mig.»

Fra *Fullt hus!* Av Lill Herlofson Bauer, Oslo 1946.

Et besøk fra kommunale kontrollører som er skildret i denne romanen, var helt vanlig i Oslo og Aker under og etter krigen. Resultatet av besøket var som oftest at den som eide fikk ledige rom rekvirert av kommunen og måtte ta inn leieboere henvist dit av kommunen. Bruk av kjøkken og bad måtte deles. Leie ble fastsatt av de kommunale myndighetene.

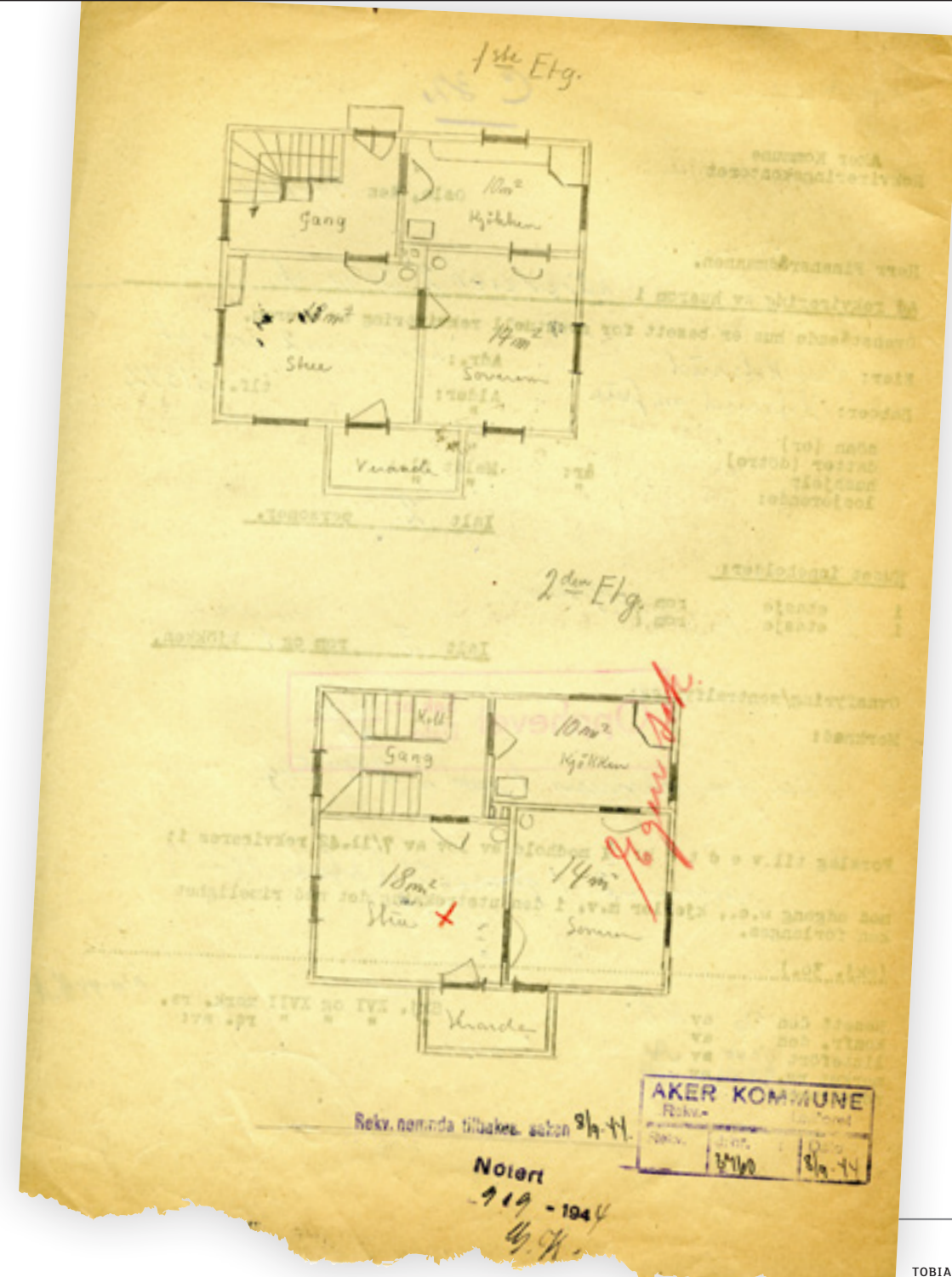
Rekvireringen av privateide rom og leiligheter foregikk mellom 1940 og 1950, opprinnelig for å skaffe rom til de som ble husløse etter krigshandlingene og tyske beslagleggelser, senere for å avhjelpe den store husnøden som preget de større byene i Norge.

Boligmangelen

«I den første etterkrigstiden var boligmangelen det altoverskyggende sosiale problemet i Oslo», slår Bernt H. Lund fast i sin redegjørelse om Boligavdelingen i Oslo kommune etter krigen. Boligmangelen var stor også før krigen, men ble akutt under krigen. Fra 9. april 1940 rekvirerte og beslagla den tyske okkupasjonsmakten en stor mengde bygninger og eiendommer. Krigshandlinger, som bombing og sabotasjeaksjoner, ødela også en mengde bygninger. All boligbygging stoppet opp. Det var de kommunale myndighetene som måtte finne rom til de som ble husløse. Administrasjonsrådet, det sivile, norske rådet som

overtok statsadministrasjonen etter at statsmyndighetene var drevet på flukt, ga 27. mai 1940 en bestemmelse «om midlertidig avhjelp av husmangel som skyldes krigsforholdene». Bestemmelsen ble avløst en lov av 7. november 1942, gitt av NS-myndighetene, om rett for kommuner til å kreve avstått bruksrett til husrom med videre. Omfanget av rekvireringer i Oslo under krigen finnes det ikke oversikt over, men i Aker ble 3319 rom og 567 hele leiligheter rekvirert i krigsårene.

Så kom frigjøringen. Med den fulgte et økonomisk oppgjør av et enormt omfang. Tapt og skadet eiendom skulle erstattes, eiendom og løsøre tilbakeføres til sine rette eiere

De kommunale myndighetene inpsierte boliger og fylte ut opplysninger om boligens størrelse, innhold og beboere i skjemaer. Som oftest ble det laget slike plantegninger, hvor rom som ble rekvirert ble markert med en rød «x». Her fra en bolig på Hellerud, hvor et rom ble rekvirert i 1944.

eller deres arvinger, gammel urett skulle rettes opp. Frontkjemperkonto- ret hadde disponert over en del boliger. Det var én av fordelene som fulgte med NS-medlemsskapet under krigen. NS-folk ble nå kastet ut av rom og leiligheter de hadde fått.

Pågangen etter boliger økte voldsomt i Oslo umiddelbart etter krigen. Et stort antall nordmenn hadde flyttet ut av landet eller ut av byen, og nå vendte mange tilbake. Mange ekte- skap og forlovelser var inngått under krigen, og par ventet på å få flytte sammen. Norske og allierte militære styrker rykket inn, og beslagla eien- dommer. Et innrykk av diplomater og statstjenestemenn økte presset ytter- ligere. Under krigen ble det så å si ikke bygget boliger, og det skulle ta år før det igjen var nok tilgang på bygge- materialer til å få fart på boligbyggin- gen. I mellomtiden var det strenge restriksjoner på omsetning og import.

Kommunen fikk inn titusenvis av søknader om tilvisning av bolig. Til- strømmingen var så stor at kommunen hadde problemer med å føre oversikter, særlig over de som etter hvert fikk ordnet seg med bolig på egen hånd. Men innen utgangen av 1947 var det registrert 11 524 søknader, for over 30 000 personer, det vil si at over ti prosent av byens befolkning trengte en annen bolig. Dette var såkalt god- kjente boligsøkere, altså familier som ikke hadde det antall rom romnormen tilsa. Fra 1948 måtte man dessuten ha hatt hjemstavn i Oslo i årevis for å

være godkjent boligsøker i kommunen, og kravet var strengt. Kun de som hadde flyttet til Oslo eller Aker før krigsutbruddet 9. april, og som dermed hadde oppnådd hjemstavn etter to år, 8. april 1942, ble tatt i betraktning. De mange som flyttet til Oslo etter frigjøringen fikk ikke stille seg i den kommunale boligkøen. Blant de bolig- søkende i 1947 var 1400 familier som var splittet på grunn av boligsituasjo- nen og 3700 forlovede par som ventet på rom for å kunne leve som ektefolk.

Romnorm og rettferdighet

Bolignøden gjorde at kommunene fortsatte boligrekvireringen. Stortinget vedtok Midlertidig lov av 19/7 1946 om avståelse av bruksrett til husrom mv., som skulle gjelde til 30. juni 1950. Loven sa at kommunene måtte fast- sette en romnorm som skulle være bestemmende for om rom skulle kunne rekvireres. En romnorm var til behandling i Oslo bystyre i september i 1946, den første diskusjonen i by- styret om rekvireringen av husrom. Innledningsvis ga ordfører Arnfinn Vik en redegjørelse for hvordan rekvirerin- gen ved det daværende Oppgjørskon- toret hadde fungert i krigsårene, en nyttig oppsummering ettersom det er i kommunens arkiver er lite bevart om rekvireringen de første årene: «Det er ingen grunn til å legge skjul på at det var en nokså alminnelig oppfat- ning blant folk, at oppgjørskontorets rekvisisjoner av rom i Oslo-hjemmene ramte urettferdig og vilkårlig. Når det

så slik ut, skyldtes dette at oppgjørs- kontoret tidligere manglet oversikt over hvor mulighetene for rekvisisjon av rom var til stede, og derfor selv måtte finne det ut ved tråling i mar- ken. Selv om det etter hvert ble satt så mange folk inn i dette arbeid at opp til 2 000 leiligheter ble hjemsøkt pr. måned, er det innlysende at det måtte ta lang tid før byens om lag 88 000 leiligheter var hjemsøkt. Og det var jo ingen ting i veien for, at den leilighet hvor rekvisisjonsmulighetene var størst, kunne bli en av de siste som ble hjemsøkt. De hjem som ble ramt av romrekvireringen, fant det uretferdig at ikke andre ble tatt før dem, og det kan ingen nære tvil om at man i dette nok kan finne en av de mest beretti- gede grunner til den opinion mot oppgjørskontoret som etter hvert var blitt skapt. Motstanden mot kontorets arbeid ga seg mange utslag. Kontoret fant således snart at det ikke nyttet å tråle lenge av gangen i samme gate eller kvartal. Jo lenger kontorets kon- trollører holdt på i samme strøk, desto flere leiligheter fant de stengt, dvs. ingen lukket opp.»

Romnormen skulle sørge for at rekvirering av rom skulle bli mer forut- sigbar, rettferdig og systematisk. Den kommunale folketellingen som ble avholdt 10. april 1946 ga dessuten kommunen et bedre grunnlag for føre oversikter. Det var da ikke holdt folke- tellinger siden 1943. Romnormen, som ble foreslått av Husfordelingsnemnda, og vedtatt av Bystyret, bestemte grovt

Husfordelingsnemnda for Oslo har på møte den 26. ds.
enstemmig vedtatt følgende forslag til slik norm:

1 person kan kreve uttatt	2	rom fra avståing
1 personer	2	" "
2	3	" "
3	4	" "
4	5	" "
5	6	" "
6	7	" "
7	8	" "
8	9	" "
9	10	" "
10	11	" "
11	12	" "
12	13	" "
13	14	" "
14	15	" "
15	16	" "

Rom på 30 m² og derover kan regnes for 2 rom.

Oslo Kommunale leiegårder.

Skjema A 504

OSLO KOMM.
LEIEGÅRDER
INNKL. 23 APR 1947
NR. ....

Melding om ledig leilighet.

Med hjemmel i midlertidig lov om avståing av husrom m. v. av 19. juli 1946, § 1, pkt. 4 b, har Husfordelingsnemnda i Oslo fattet vedtak om at melding om ledig leilighet i Oslo skal gis på dette skjema. Uttalelse i henhold til lovens § 4, 7. ledd må eventuelt være bilagt melding.

Romnormen som ble vedtatt av Bystyret i 1946, etter forslag fra Husfordelingsnemnda, ble etter hvert grunnlag for rekvirering av rom i private hus og leiligheter, og bestemmende for om man var en godkjent hussøkende. Bestemmelsene skulle blant annet føre til mindre grad av vilkårlighet i rekvireringen.

Boligeiere var pliktige å melde fra til kommunen om ledige rom på et eget skjema. ▼

sagt at man kunne kreve å beholde like mange rom som antall beboere. Det var full enighet mellom partiene, både nasjonalt og lokalt i Oslo om at rekvire- ring var nødvendig. Imidlertid var det noe uenighet om romnormen. Et mindretall i Bystyret fra Høyre og KrF krevde unntak for ytterligere et rom for hver familie med begrunnelse i at «[a] lmindelig fysisk hygiene og ikke minst mentalhygiene, krever at der i leilighe- ten i alle fall er et rom som ikke benyt-

tes som soveværelse hvor man kan møtes og innta sine måltider. Spesielt etter krigen og okkupasjonen er våre nerver i en forfatning som i høyeste grad betinger den ro som et noenlunde rommelig hjem kan skaffe.» Da reguleringen av leiemarkedet var på sitt mest omfattende, gikk nesten all boligformidling gjennom kommunen, i hvert fall på papiret. Mellom juni og november 1945 ble 1527 personer tilvist husrom i 900

rekvirerte enkeltrom i Oslo, mens såkalt «frivillig utleie uten rekvisisjon» sto for utleie av 392 rom, ifølge kom- munens egen statistikk. Man må anta at en del utleie og bytte av bolig ble ordnet privat, uten at kommunen fikk melding. Selv om man var pliktig å melde fra om ledige rom, var det mye underrapportering. Men kontrollene og reguleringene ble intensivert. I 1946 foretok Oslo kommune 4370 huskon- troller.

«Ang. rekvirering av et rum hos mig, kan jeg oplyse, at her ikke er noe rum til overs...»

En endring av loven i 1948 åpnet for frivillig avvikling, men det som nå var storkommunen Oslo, valgte å fortsette med rekvireringen inntil en lov om avvikling av tvungen avståing av husrom mv. ble vedtatt i 1950. Da hadde kommunen alt i noen år jobbet mot å erstatte de tvungne leieforholdene med frivillige, private leieforhold. Det foregikk gjennom en avtale med Oslo Gårdeierforening, som representerte 65 prosent av gårdeierne. Både leieboere, boligeiere og politikere fra de fleste partiene var enige om at rekvireringen for det første var en kriseforanstaltning man burde kvitte seg så raskt som mulig, at rekvireringen ikke var noe vellykket virkemiddel for å løse boligproblemene og at det var nødvendig med et samarbeid med gårdeierne for å oppnå målene med boligreguleringen. Gårdeierforeningen forpliktet seg til å følge romnormen og hjemstavnsbestemmelsene når leiekontrakter ble inngått. Husleienemndene ble etter denne ordningen erstattet av en kontrollkomité bestående av to personer fra Gårdeierforeningen samt leiegårdbestyreren som kommunens representant.

De eneste protestene mot avtalen med Gårdeierforeningen, da den ble debattert og vedtatt 19. januar 1949, kom fra Norges Kommunistiske Parti

(NKP) og fra Norsk leieboersamband, med tilhørende lokale foreninger. Det var sterke bånd mellom leieboerforeningene og NKP på denne tiden. Og det var samtidig med at Norge knyttet seg til USA og vestmaktene gjennom NATO-medlemskap og Arbeiderpartiet stemplet kommunismen som en indre trussel. Debatten bar preg av å være et oppgjør mellom Arbeiderpartiet og NKP. Kommunistpartiet anklaget Arbeiderpartiet for å prioritere opprustning framfor boligbygging.

Boligeierne

I diskusjonen om bolignøden og rekvireringen ble boligeierne karikert som direktører med frue på byens vestkant eller i villastrøkene som ikke ville oppgi en eneste kvadratmeter av sin overdimensjonerte bolig til fordel for en husvill. Eller sagt med NKP-representanten Audén Th. Baastads ord under debatten i 1949: «[...] jeg er viss på at låsen sikkert er like god nå som den var den gang man fikk en professor til å avgjøre lægeerklæring for at man ville dø i tilfelle det kom inn en husløs, og byens beste advokater kunne underskrive hvor urimelig det var å sove i ett hjørne av en villa på 200 m² når det var en leieboer i det andre hjørnet». Og det er ingen tvil om at mang en advokat og huslege var satt i

sving på vegne av sine boligbesittende klienter i kamp mot rekvireringene og uønskede leieboere. Boligeierne var imidlertid en blandet gruppe som representerte alle slags strøk og klasser i Oslo og Aker. Mange var nok villige til å dele plass med andre, helst slektninger eller bekjente. Som en kvinne i Lyngveien skrev i 1946: «Ang. rekvirering av et rum hos mig, kan jeg oplyse, at her ikke er noe rum til overs. Vi er to søstre, som har en kvistleilighet paa 2 rum, hvorav det ene brukes som systue. Vi sover i begge rum, og da her ikke er flere sengeplasser, maa det bero paa en feiltagelse, at det skulle være et rum til overs her. Hvis alle indskrenket sig med plassen som vi to gjør, saa maatte det være husrom nok.»

I arkivet etter Husfordelingsnemnda/Boligformidlingsnemnda finnes boks på boks med saker, én for hver rekvirerte leilighet. Hver sak har et skjema med faste opplysninger og adresse, hvor mange beboere, antall rom leiligheten eller boligen har, hvor mange rom som blir rekvirert og så videre. Det er som oftest også to håndtegnede plantegninger; én med romfordelingen og oversikt over rommenes benyttelse ved besøket av kommunens kontrollører, én tegning med forslag til endring av hvordan

▲ Villabebyggelse på Skøyen.

Bildet er tatt i 1937.

Fotograf: Erik Næss. A-10002/Ua/0022/009.

► Boligmangelen var særlig stor like etter krigen,

da mange vendte tilbake til Oslo etter å ha opphold seg utenbys eller utenlands. Situasjoner, som beskrevet i denne klagen fra en leilighet i St. Hallvards gate, var helt vanlig.

Min familie har efter freden sket med 2 medlemmer. Min sønn Bjarne som har kommet hjem efter tjenestegjering i Pallaskjærskompaniet i England. Han er nu uten værelse og må ligge på en divan i stuen. Dette er utholdelig for han, da han er blitt nervøs efter alle årene i krigstjeneste. Dessuten har en annen sønn av mig giftet sig, og har måttet ta sin kone hit. De bor på et værelse. Dette er også meget vanskelig da min svigerdatter skal ha en liten om ca. 3 uker. Jeg mener således å ha rimelig krav på 2 av de 3 rummene jeg nu må leie ut. I min leilighet bor det nu sammen 10 voksne mennesker.

Jeg søker derfor Oppgjørskontoret om at få overta rummet efter herr Oddvar Andreassen som flyttet 15. juli d.å. og at dette rum blir ført tilbake til min sønn Bjarne.

rommene skulle disponeres. Eierne av boligen er da henvist til noen værelser, mens de øvrige skulle brukes av personer som ble henvist dit av kommunen. Mappene er fulle av skriv fra boligeiere med søknader om å få disponere de rekvirerte rommene eller i hvert fall noen av dem selv eller til slektninger. Brevene går langt inn i den private sfæren, og handler om forholdet mellom boligeier og leietaker, om familieforhold, påstander om eller

dokumentasjon av nasjonale eller unasjonale holdninger, om noen som tar seg til rette og noen som låser dører eller skap for andre, om mistenkte tyverier. Huseiere og leieboere var tvungne inn i leieforhold de ikke kom seg ut av, og klaget sin nød til kommunen. Søknader om lettelse i rekvireringen hadde ofte begrunnelse i helseforhold, som nerver, hjertesykdommer eller alderssvekkelse.

Rekvireringen ble gradvis avvirket utover på 1950-tallet. Boligsaken var imidlertid etterkrigstidens store sak, og ble løst først da drabantbyutbyggingen skjøt fart. Her er drabantbyen Lambertseter under oppføring. År: 1952. Fotograf: Widerøes Flyveselskap AS. A-20027/Ua/0012/068

Mange følte nok en avmakt i møtet med myndighetene. Under krigsårene var det få saker som endte i retten. Rettsvesenet virket ikke for rettferdigheten under okkupasjonen. Umiddelbart etter krigen økte derimot sakene, og en mengde saker havnet i byretten. Et rekvisisjonsvedtak kunne ikke settes ut i livet når vedtaket var anket og ventet på behandling i retten, noe som var til stor frustrasjon for myndighetene. Høyesterett avgå flere ganger kjennelser som endret og innskrenket adgangen til å rekvirere. Etter en kjennelse kunne for eksempel gårdseiere unndra ledige rom rekvirering om de plutselig bestemte seg for å trenge en portner eller vaktmester – også om de aldri hadde hatt det tidligere.

Rekvireringen av private husrom og de tvungne leieforholdene var et krisetiltak som i en periode like etter krigen ble brukt som et boligvirkemiddel. Det er et av mange offentlige regulerings tiltak innført i krigs- eller krisetid, som ble videreført i fredstid, sammen med for eksempel prisreguleringer, importrestriksjoner og valuta-restriksjoner. Men rekvireringen av husrom er et av de mer inngripende tiltakene, som under bred politisk enighet ble avvirket etter få år. Like forhatt som rekvireringen, var hus-

nøden. Hvor mye av det ene ondet man skulle tåle for slippe det andre, avhang av politisk ståsted og ikke minst av bosituasjonen. Okkupasjonen hadde innskrenket den enkeltes frihet på mange områder. Frigjøringen handlet om å bli herre i eget hus – billig som bokstavelig. Sagt med Høyres og KrFs ord i 1946: «Det inngrep i privatlivet og i borgernes rettigheter som rekvireringen av husrom representerer, er så ekstraordinært og så rigorøst, at man når forholdene nå engang ligger slik an at man ser seg nødsaget til å betrede en så farlig vei må anvende all mulig forsiktighet.»

På den annen side sto alle politiske partier sammen i ønsket om å bygge et samfunn som var bedre enn det som hadde vært. På kort sikt kunne ikke den fortvilende mangelen på boliger avhjelpe på annen måte enn at de med god plass måtte avse rom til husløse.

Det tok noen år å avvikle rekvireringen fullstendig etter 1950. Fortsatt var det mange som ikke hadde noe sted å bo. Avviklingsnemnda for rekvirerte forhold sto for vedtak om oppheving av rekvirering. Nemnda eksisterte til 1958, men de aller fleste rekvireringene var opphevet innen midten 1950-tallet. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Serie med saksmapper med rekvirerte boliger*. Arkivserien har blitt overført fra én administrasjon til en annen ettersom ansvaret for rekvireringen ble overført til nye nemnder og kontorer.

Litteratur og trykte kilder

Aker kommune 1938-1947

Aktstykker Oslo kommune 1948-1949, sak 117

Aktstykker Oslo kommune 1947-48, dokument 6

Aktstykker Oslo kommune 1948-49, dokument 6

Aktstykker Oslo kommune 1949-50, dokument 6,

Bauer, Lill Herlofson (1946): *Fullt hus!*, Oslo

Beretning for Oslo kommune 1912-1947

Beretning for Oslo kommune 1948-1986

Statistisk årbok for Oslo by, årgangene 1946-1951

Øvre del av Dælenenga med teglverkstomta i forgrunnen. Bygningene ligger mellom Falsens gate og Christies gate. Vi ser klart hvor åpent det var rundt leiegårdene i dette området da bildet ble tatt i 1914. Her må det ha vært gode muligheter for lek og moro for ungene i gården. Ukjent fotograf. A-20189/Ub/0001/134

CHRISTIES GATE 36 – en bygård på østkanten

Leigeården var rammen for folks liv i hovedstaden i forrige århundre. I denne artikkelen får vi et innblikk i dette livet, fra Christies gate 36 sto ferdig i et kriseramma Kristiania i 1900 til det moderne Oslo begynte å ta form etter andre verdenskrig. Framstillinga er sentrert rundt noen av beboerne – en helt vanlig familie, en fagforeningsleder og eieren av gården gjennom over 50 år.

 Tekst: Ingar Holm, historiker og forfatter.

KRISTIANA HADDE KNAPT 230 000 INNBYGGERE I 1900 – folketallet var tredobla siden 1875. Med denne økinga fulgte også privat husbygging, på østkanten særlig på Grünerløkka. Også nord for Løkka, i retning av den gamle arbeiderbebyggelsen på Sagene, kom en del nye kvartaler.

Gjennom dette området strakte Christies gate seg. Øverst i gata, omgitt av åpne løkker, lå nr. 36, som var klar til innflytting i mai 1900.

Det var en stor leiegård med fire oppganger og fem etasjer. Til sammen var det 50 leiligheter i gården og to butikklokaler. 15 av leilighetene var på

ett rom, 32 på to, og tre leiligheter hadde tre rom. Leilighetene hadde varierende planløsning, men i snitt hadde ettromsleilighetene en grunnflate på ca. 25 m², toromsleilighetene 43 m² og de på tre rom 67 m². I kjelleren var det ved- og kullboder, en for hver leilighet, og ett felles bryggerhus for hele gården. Alle

Christies gate 36
fotografert i 1987.

Da var gården nyoppusset, men fasaden er lite endret fra den sto ferdig i 1900.
Foto: Finn Thoresen.
A-10003/Ub/0001/114

50 leiligheter klare til innflytting mai 1900. Tegninger fra arkivet etter Plan og bygningsetaten

leilighetene hadde eget kjøkken med innlagt vann, men ingen hadde pikeværelse. Det var ikke aktuelt med slikt på østkanten. Alle oppgangene hadde ett bøtteklosett i hver etasje. Do i trappa var en klar forbedring fra utedoen i bakgården som var mest vanlig i arbeiderboligene på østkanten.

I 1915 fikk gården innlagt elektrisitet. Den blei primært brukt til lys for de flestes vedkommende den første tida. Ikke alle var begeistret for elektrisk matlaging, flere beboere kokte mat på den gamle vedovnen langt ut i mellomkrigstida. Men det er jo beboerne som gir en leiegård liv, og det er

mulig å finne ut mye om dem. De årlige folketellingene i hovedstaden er den viktigste kilden om beboerne i Christies gate 36. Skattelistene sier også mye. Begge finnes i Oslo byarkiv. De statistiske årbøkene for hovedstaden gir et vell av opplysninger og setter forholdene i gården i perspektiv.

Familien Karlsen – en vanlig innflytterfamilie

Bygginga av gården hadde starta i 1898, men året etter hadde oppgangs-tidene blitt avbrutt av et voldsomt krakk. Folk forlot byen – fra 1900 til 1904 var utflyttinga nær 25 000. Resultatet for boligmarkedet lot ikke vente på seg. Det var ikke vanskelig å få hus nå. Tomme leiligheter fantes i nesten alle leiegårdene, og mange huseiere tilbød folk å bo gratis for at huset ikke skulle forfalle helt ved å stå tomt.

I 1903 flytta sjømannen Alfred Karlsen med familie inn i Christies gate 36. Alfred var 35 år da han kom til Kristiania, kona hans, Hilda, var to år yngre. De hadde fem barn: Fritjof Anker, Erling Harry, Hildegard Sølivia, Fanny Adele og Anna Marie. De hadde kommet tett: Eldstemann Anker var knappe ti år og yngstejenta Anna to. I 1904 kom Reidar til verden, og året etter fikk familien nok et barn, men vesle Emmy døde av krupp før hun fylte tre år. Da familien Karlsen flytta inn, sto 15 leiligheter tomme i gården. Først i 1913 var alle leilighetene bebodd. Da bodde det 356 personer der. Den var en av de største i Kristiania, knapt en halv prosent av husene i byen hadde over 200 beboere.

Familien Karlsen flytta inn i en toroms leilighet i fjerde etasje – åtte mennesker på drøye 40 kvadratmeter. Folk bodde tett i Christies gate 36, i gjennomsnitt vel seks personer i hver leilighet og fire per rom. I 42 prosent

av leilighetene var det mindre enn 15 m³ luftvolum for hver beboer. Dette var trangere enn vanlig, i bydel Sagene gjaldt dette rundt 15 prosent av leilighetene.

Det var en ung befolkning i gården. 45 prosent var barn under 15 år, mot 28 for Kristiania som helhet. Det var ikke uvanlig at ugifte barn fortsatte å bo hjemme – 35 av dem var over 20 år. 17 av familiene hadde til sammen 24 voksne losjerende, og seks barn. To tredeler av de voksne losjerende var under 25 år.

Familien Karlsen kom til Kristiania fra Fredrikstad. De var innflyttere som de fleste familiene i gården, ganske naturlig når vi tar den voldsomme folkeveksten i Kristiania fra 1875 i betraktning. I 1914 var bare 20 prosent av de voksne i gården født i byen. De fleste andre kom fra det vi kan betrakte som nærområder – 53 prosent kom fra Østlandet og 13 prosent fra Sverige, meste-parten av disse fra grensetraktene.

I 1914 hadde 97 av beboerne i Christies gate 36 skattbar inntekt. Til sammen tjente de 97 760 kroner, et gjennomsnitt på nesten nøyaktig 1000 kroner i året. Bare 20 av de 97 var kvinner. Ingen av de gifte kvinnene hadde lønnet arbeid. Mens mennene hadde en snittinntekt på 1123 kroner i året, tjente kvinnene bare halvparten, 566 kroner. I 1914 hadde kommunens statistikere funnet ut at de normale leveomkostningene for en arbeiderfamilie var vel 1600 kroner. Gjennomsnittsinntekten til hver person med

skattbar inntekt i Christies gate 36 var knapt to tredeler av dette. Hvordan kunne de så få endene til å møtes? Det er nødvendig å se på inntektene for hver husstand, ikke for hver person.

Det var store forskjeller mellom familiene i gården i 1914. Dårligst råd hadde enka Karoline Moen og datteren Betzy, bare 460 kroner i året. Dreieren Johan Amundsen, enkemann, hadde fire hjemmевærende barn som alle var i arbeid. Til sammen tjente de 5200 kroner og var dermed den husstanden med best råd. Det ser ut til at når barna fikk lønnet arbeid, kom familien seg over kneika økonomisk. I 1914 hadde Alfred Karlsen begynt som støpegodspusser på Vulkan jernstøperi og tjente 1300 kroner. Da arbeidet tjueåringen Anker på skofabrikk, mens den to år yngre Harry var læregutt og Hildegard på 16 år var lærepike. Hun hadde ikke skattbar inntekt, mens guttene tjente henholdsvis 1100 og 400 kroner, så familien hadde til sammen 2800 kroner å rutte med årlig. Noe over halvparten husstandene vi har oversikt over, klarte seg nok rimelig bra. 26 av 47 hadde en inntekt på over 1600 kroner i året.

Det var også muligheter for arbeiderfamiliene å skaffe seg andre inntekter enn lønnet, skattbart arbeid. En inntektskilde var å motta «uekte» barn i pleie, det kunne gi en inntekt fra 30 til 50 kroner i måneden. Vi har jo også sett at 17 av husstandene i gården hadde losjerende. Betalingen fra dem kom selvfølgelig godt med.

Familien Karlsen fotografert hjemme i stua i Christies gate 36 ca. 1914. Privat foto

Det var heller ikke uvanlig med det vi i våre dager vil kalle barnearbeid. I 1912 hadde 16 prosent av skole-elevene i familier med både mor og far, ervervsmessig arbeid. Det var store forskjeller mellom kjønnene: om lag en firedel av guttene hadde slikt arbeid, mot åtte prosent av jentene. Hvis mor var alene, var tallene enda større, 41 prosent av guttene og tjue prosent av jentene. Arbeidet kunne være å selge aviser eller gå med matspann til arbeiderne på fabrikkene.

En annen inntektskilde var «svart» arbeid. Det var nok særlig de kvinnelige familiemedlemmene som drev med dette. Det kunne være søm, diverse vaskejobber eller koking i brylluper eller konfirmasjon. Vi vet at Hilda Karlsen skaffet familien sin biinntekter på denne måten. Allerede som ung jente hadde hun tatt på seg kokkeoppdrag, og dette fortsatte hun med. Hun var også netthendt og tok på seg hekle- og strikkearbeid mot betaling.

Men levestandard er ikke bare knyttet til inntekter. Boforhold er også viktig, og for oss i dag er det overraskende hvordan folk den gang slo seg til ro med trangboddheten. En ting var å ha det trangt for en vanlig familie, noe annet var det hvis en hadde losjerende, fremmede mennesker som måtte sove sammen med familien. I fjerde etasje hadde familien Lorentzen, mann kone og fire barn, en treværelses leilighet. Den delte de med tre losjerende: den tjuesjuårige arbeideren Johan Olsen og det unge ekteparet Ludvig og Jenny

Lauritzen. Enkemannen Johan Amundsen bodde i en toromsleilighet med fire voksne barn. Vi har jo sett at de samlet var den husstanden med best råd i gården. Likevel delte de leiligheten med enka Inga Marie Johansen og hennes tre barn på elleve, ti og åtte år. Inga Marie står oppført som husholderske i folketellinga, men kanskje var forholdet mellom henne og Johan Martin noe annet og mer, folk var ikke alltid så nøye med formalitetene.

Bernhard Eriksen og klassekampen i mellomkrigstida

Murarbeideren Bernhard Eriksen var født i Kongsvinger i 1879 og flyttet inn i Christies gate 36 i 1908, med kona Anna og fire barn. Ekteparet hadde nok flyttet til Kristiania på 1890-tallet. Det var jo stor byggevirksomhet i hovedstaden i dette tiåret, og godt med arbeid i bransjen. Da de flyttet inn i 1908, var det blitt vanskelig med arbeid for murarbeidere, og økonomien i familien vel nokså skral. Leiligheten deres var på bare ett rom. I 1914 tjente Bernhard 1100 kroner og da hadde familien fått ett barn til. Familien Eriksen var en av tre familier i gården med dårligst levestandard – lønna lå langt under de 1600 kroner som var den gjennomsnittlige leveomkostningen for en arbeiderfamilie, og hver beboer i leiligheten hadde rundt 10 m³ luft til disposisjon. Dette var grensa for det som i følge etnologen Morten Bing ble betegnet som «ytterst sterkt overbefolket».

Ved de Arbeidsløses kafé i Rødfyllgata jobbet Anna Elin Petterson. Hun var svensk innvandrер og leieboer hos Alfred og Hilda Karlsen i Christies gate 36. Bildet fra siste del av 1930-åra viser arbeidsløse i kø utafor kaféen. Foto: Wilhelm Råger. Oslo Museum OB.Z18626

De tunge tidene for bygningsarbeiderne i Kristiania etter krakket i 1899 gjorde det nok naturlig for Bernhard Eriksen å melde seg inn i Murarbeidernes forening. Eriksen hadde sentrale roller i foreninga i over 30 år. To ganger var han formann – fra juli 1910 til januar 1911, og fra januar 1918 til januar 1921. I seks år, fra 1928 til 1934, var han forretningsfører med fast lønn. Tjueåra på østkanten var prega av uforsonlig klassekamp, «aldri har nordmenn stått steilere mot hverandre i fredstid» enn da, skreiv grünerløkkagutten Arne Skouen i selvbiografien sin. Storkonflikten i 1921 skildrer han slik: «I Birkelund manglet bare bajonettene for at alt skulle minne om nærkampene i skyttergravene ved Verdun, når streikende arbeidere sloss på tørre nevene med politiet. Verst var kavallerisjokkene som ryddet gata under vinduene våre. Hestene trampet overende alt de møtte, arbeidere lå igjen på slagmarken med klærne i filler, blodige.»

I 1928 stilnet kampene og det fulgte noen gode år for Bernhard Eriksen. Dette året blei han valgt til forretningsfører i Murerarbeiderforbundet. Samtidig gikk han inn i politikken. Han hadde stått på 37. plass på Arbeiderpartiets liste ved kommunevalget i 1925, men var blitt kumulert inn i bystyret. Ved valgene i 1928 og 1931 hadde partiet ført ham opp på sikker plass. Han bodde fremdeles i ettromsleiligheten i Christies gate 36. De tre eldste barna hadde flytta ut, men to

bodde fremdeles hjemme og i 1921 hadde familien fått en attpåklatt, Egil Normann. Bernhard tjente bra som forretningsfører, 4400 kroner i året. Men om tjueåra sto i de store arbeidskampenes tegn i hovedstaden, var hele mellomkrigstida prega av arbeidsløsheten, og beboerne i Christies gate 36 var selvfølgelig også utsatte for denne krisa. I 1919 hadde det ikke vært en eneste person uten arbeid i gården, men bare to år seinere var arbeidsløsheten blant de arbeidsføre beboerne på 14 prosent. Etter noen år med tilbakegang kom toppåret i 1926 hvor 26 prosent var arbeidsløse. Som i resten av landet falt så arbeidsløsheten litt i gården. I 1931 var den på 15 prosent, for nesten å doble seg til 29 prosent året etter. Så sank den gradvis resten av tiåret til under 10 prosent da krigen brøt ut. Det var særlig de hjemmeverende barna som var utsatte, de utgjorde to tredeler av de arbeidsløse i gården i 1932. Mange av dem var ikke lenger helt unge, nesten tre firedeler var mellom 25 og 50 år. Mange var også langtidsledige, som brødrene Erling og Henry Olsen. I 1938 hadde de gått uten arbeid i henholdsvis sju og ti år.

Hvordan skulle den organiserte arbeiderbevegelsen forholde seg til arbeidsløsheten? Noen fagorganiserte, blant dem murarbeiderne, mente at bare arbeidere organisert hos dem, skulle få arbeid. I 1932 nektet Bernhard Eriksen en arbeider som het Bengt Bengtson, å arbeide på en byggeplass. Bengtson var organisert i transport-

arbeiderforbundet, og forbundet gikk til sak mot murarbeiderne på hans vegne. Da saken kom opp for retten i juni 1934, sviktet nervene til Bengtson – han druknet seg ved Filipstad. En uke seinere falt dommen og murarbeiderne tapte. Saka vakte stor oppsikt og Arbeiderbladets mektige redaktør Martin Tranmæl gikk til angrep på Eriksen og murarbeiderne på lederplass i avisa 27. juni: «Den beklagelige og sørgelige afære med Bengt Bengtson vil vekke almindelig opmerksomhet og harme blant alle tenkende og klassesolidariske arbeidere.»

Frøken Jenny Drolsum – gårdeier

Kristiania var en kvinneby fra siste halvdel av attenhundretallet. Fra 1880 til 1920 var kvinneandelen rundt 55 prosent. Et annet trekk ved befolkninga i hovedstaden var den store andelen som var ugifte, i 1920 gjaldt dette nesten 75 000 personer over 20 år, 60 prosent av disse var kvinner. En av disse ugifte kvinnene var Jenny Drolsum – som i 1930 blei ny eier av Christies gate 36.

Jenny var født i 1884. Faren hadde flere forskjellige yrker – kjøpmann, agent for en sjokoladefabrikk og skraphandler. Fra 1879 til 1910 flytta familien minst ni ganger, hele tida til adresser i områdene rundt Fagerborg, Bolteløkka og St. Hanshaugen, områder for lavere middelsklasse. Jenny arbeidet lenge som kontordame, men i 1913 begynte hun

1. Bernhard Eriksen fotografert rundt 1930. I 1938 hadde han en av de høyeste inntektene i Christies gate 36 – 5200 kroner. Foto: Joh. B. Carlsen / Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. **2. Jenny var glad i å reise.** I februar 1934 fikk hun nytt pass. Det er ikke så mange stempler i passet, men hun kom til Spania og den spanske enklaven Ceuta i Marokko. Privat eie

som ekspeditrise i juvelerforretningen Kohinoor, Karl Johans gate 17. Dette var en av de beste jobbene i varhandelen i hovedstaden, og etter noen år avanserte hun til å bli førstedame i butikken. Dette ansvaret ga seg også uttrykk i lønna, i 1925 tjente Jenny i følge selvangivelsen 4800 kroner. Dette var svært mye, i 1928 tjente de mannlige skattebetalerne i Christies gate 36 i snitt i overkant av 3700 kroner, de kvinnlige knapt halvparten: 1810 kroner.

I august 1929 døde eieren av Kohinoor og Jenny var uten arbeid. Hun prøvde seg en periode med å drive

egen forretning, men i mars 1931 flytta hun inn i Christies gate 36 som gårdeier. Kjøpskontrakten blei undertegna i oktober 1930, og kjøpesummen var kr. 184 265. Jenny overtok heftelser på til sammen 164 265 kroner og betalte 20 000 kroner i konstanter. Om lag en tredel av de private gårdeierne i hovedstaden var kvinner – ofte ugifte eller enker. Det var vanlig slett ikke uvanlig at relativt velstående, enslige kvinner satte pengene sine i eiendom. Det var nok sett på som en relativt sikker investering. Den var også nokså uproblematisk, en måtte ha handelsborgerskap for å

drive butikk, med unntak av melkeforretning, og forretningsdrift i større skala krevde en kompetanse de flæreste kvinner syntes de hadde.

Da Jenny overtok Christies gate 36, hadde den sosiale sammensetninga av beboerne endra seg mye fra før krigen. Det var langt færre arbeidere og flere funksjonærer og ansatte i tjenesteytende næringer. I 1914 hadde gjennomsnittsinntekten i gården vært knappe to tredeler av beregnede leveomkostninger for en arbeiderfamilie, nå var den 13 prosent høyere. Det virker som om nummer 36 var blitt en «fin» gård. Hvorfor?

Lekende barn i Birkelunden 1935, en av de nærmeste parkene til Christies gate. A-20145/Ua/0008/167

Vi veit ikke sikkert, men vi kan tenke oss en forklaring. Da gården var ny ved århundreskiftet, hadde det vært lett å få husrom i Kristiania. Fra omkring utbruddet av verdenskrigen hadde bildet endret seg, og husnøden meldte seg i hovedstaden, og gårdeierne kunne nok velge og vrake blant de som ville leie en ledig leilighet.

Christies gate 36 var utvilsomt et sted folk ville bo, med innlagt vann og toalett i oppgangen. Den så flott ut og var fremdeles moderne, det var bygget lite i hovedstaden etter 1900. På de ti åra fra 1919 til 1928 hadde 21 familier flyttet fra gården og eieren hadde nok

valgt «pene» mennesker med god betalingsevne blant de som ville bo der.

På slutten av 1920-tallet hadde alle seks barna til Alfred og Hilda Karlsen flytta ut og gifta seg, men Alfred og Hilda fikk bare seks barnebarn. Nå var det slutt på de barnerike familiene, fra 1914 til 1928 falt det gjennomsnittlige barnetallet per familie i gården fra 3,2 til 0,8. Her skilte ikke gården seg fra resten av byen, fra 1914 til 1928 hadde tallet for fødte pr. 1000 innbyggere sunket fra 23,7 til 8,3 – til en drøy tredel.

Det var flere årsaker til denne dramatiske endringa. Forholda i sam-

funnet var viktige. Under første verdenskrig hadde utgiftene steget mer enn inntektene, og nesten hele mellomkrigstida var preget av arbeidsløshet. Begge deler gjorde det usikkert å sette barn til verden. I bondesamfunnet hadde det vært viktig med mange barn for å sikre at gården blei i slekta og at de gamle fikk en god alderdom. Når folk flytta til byen, tok de med seg de tradisjonelle skikkene den første tida. Men i de nye omgivelsene var det ikke lenger nødvendig med mange barn. Riktignok kunne hjemmeværende barn i lønna arbeid hjelpe på familiens samla inntekt, men for de

fleste varte dette bare en kort periode. Mens barna var små, var det jo mange munner å mette.

De fleste unge voksne som stifta familie mellom krigene, hadde hatt en oppvekst prega av trangboddhet. De ville nok gi sine egne barn andre kår – bedre plass og hygieniske forhold, og større muligheter til utdanning. Det har vært vanlig å trekke fram utviklinga av prevensjonsmetodene som hovedårsaken til at barneflokkene blei mindre, men så enkelt var det nok ikke. Fødselsraten var synkende før bruken av prevensjonsmidler var vanlig. Historikeren Edvard Bull sier at «sannsynligvis var motivene for barnebegrensing vel så viktige som teknologien».

Det var en god investering Jenny hadde gjort. Husleieinntektene var på over 21 752 kroner i 1929 og de økte til 23 250 kroner i 1938. Verditaksten på gården økte også. I 1926 hadde den vært 145 000 kroner, så steig den til 175 000 kroner i 1935. I 1940 var den på 200 000 kroner. Vi veit at Jenny umiddelbart etter krigen hadde en pantegjeld på 127 500 kroner. De første åra etter hun overtok gården, har hun nok brukt mye penger på å nedbetale gjeld. I 1932 hadde hun en inntekt på 5800 kroner, og ingen formue. I 1938 var inntekten økt til 8500 kroner og hun hadde en nettoformue på 51 000 kroner. Nettoformue var formue minus gjeld, så selv om verditaksten hadde økt på gården, må hun ha klart å nedbetale ganske mye på lånene. Jenny var nå blitt en velstående kvinne.

I siste halvdelen av 30-åra blei det bygget mange nye blokker i strøket. Det var moderne boliger med sentralvarme, bad, fellesvaskerier og søppelsjakter, og om lag 2000 mennesker kunne flytte inn. Christies gate 36 var ikke lenger så attraktiv, og gjennomsnittsinntekta til beboerne var falt til under de beregnede leveomkostningene for en arbeiderfamilie i 1938.

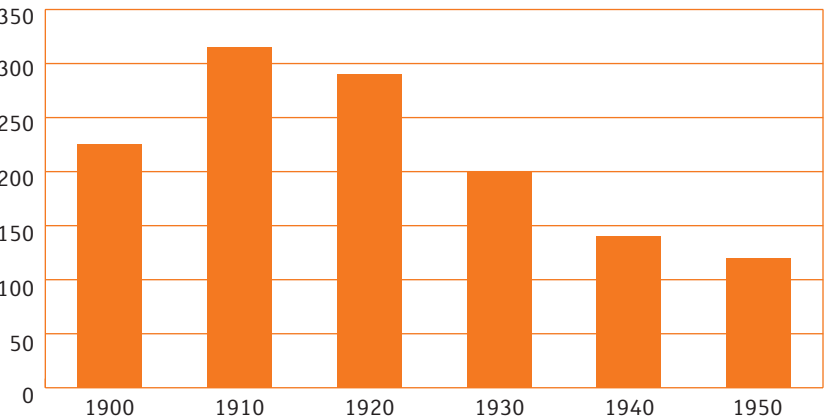
Etterkrigstid

I 1954 var det slutt på de årlige folketellingene i Oslo, så etter dette året er det ikke lenger mulig å studere Christies gate 36 og beboerne der i detalj. De første etterkrigsåra døde også mange av de opprinnelige beboerne, Bernhard Eriksen i 1946, Hilda Karlsen

i 1949 og Alfred to år seinere, så på mange måter var det første kapittelet i gårdens historie over.

Likevel er vel noen ord om gårdens videre skjebne på sin plass. I 1954 var ikke lenger beboerne relativt velstående, snittsinntekta deres var falt til om lag 70 prosent av hva en normal arbeiderfamilie levde av. Jenny fortsatte som gårdeier helt til midten av 1980-tallet. Da var gården nedslitt og umoderne, bøttedo i oppgangen var ikke lenger akseptabel bostandard. Derfor overtok Oslo byfornyelse og foretok en omfattende ombygging. Nesten hele bakgården blei revet, og antallet leiligheter blei redusert til 28, alle med innlagt bad og WC.

ANTALL BEBOERE I CHRISTIES GATE 36 GJENNOM 50 ÅR

Antall beboere i Christies gate 36 gjennom 50 år nådde sin topp rundt 1910.

Akerselva ved Ankerbroen. Gennom bruvelvet ses Vulkan jernstøberi og mekaniske verksted. Lite visste Alfred Karlsen som begynte å jobbe her som pusser i 1914 at fabrikkhallene hundre år senere var gjort om til den fasjonable Mathallen. Ukjent fotograf. A-20145/Uaa/0001/011

Folketellingsskjemaene gir verdifull kunnskap om de enkelte innbyggerne i hovedstaden. Her er skjemaet til familien Karlsen fra 1916, mens alle barna fremdeles bodde hjemme. A-20057

Etter at Jenny solgte gården, flytta hun på aldershjem. Da hun fylte 104 år, 1. juni 1988, ble hun intervjuet av en journalist fra Aftenposten. Hun fortalte at hun hadde arbeidet i juvelerforretning i mange år og var over 80 da hun tok sin første flytur, men at hun hadde besøkt fremmede land med tog. Hun sa fremdeles ikke nei til litt god mat og et glass vin! På spørsmål fra journalisten fortalte hun at hun særlig savnet flygelet hun hadde spilt på i alle år, og at yndlingskomponisten var Chopin. 20. juli året etter sovnet Jenny Drolsum stille inn.

I 2014 var en leilighet på 75 m² til salgs i Christies gate 36, taksten var 3 190 000 kroner. I salgsprospektet sto det: «Sentralt og svært attraktiv beliggende i rolig gate på øvre del av Grünerløkka.» Dette er en «svært levende del av byen med et yrende byliv, spennende butikker, mange hyggelige spisesteder og fine parker like i nærheten» og «Sør-vest for Grünerløkka, rett over Akerselva ligger nyutviklede og særdeles populære Vulkan med Mathallen og en rekke nye spise- og utelivssteder». Alfred Karlsen hadde vel ikke kunnet tenke seg at bydelen hans ville bli slik, der han hastet hjemover fra Vulkan til Christies gate en vinterkveld 100 år tidligere. ●

Kilder

Etterlatt materiale om Jenny Drolsum, utlånt av Anders Knutzen

Hagen, Per Engebret (2009): *Berthe Othilie Hilda Eriksen. Olaf Alfred Karlsen. Deres forfedre, deres liv, deres etterkommere*. Upublisert

Oslo byarkiv, *Folkeregisteret*, Folketellinger for Kristiania/Oslo 1900–1954. Christies gate 36

Oslo byarkiv, *Ligningsvesenet*, Skattelister for Kristiania 1915/1916, protokoll 7, Skattelister for Oslo 1928/1929, protokoll 10 og 14 og Skattelister for Oslo 1937/1938, protokoll 26

Samtaler med Ellen Hagen, barnebarn etter familien Karlsen og Anders og Harald Knutzen, nevøer av Jenny Drolsum

Litteratur og trykte kilder

Aftenposten og Arbeiderbladet, gjennomgått elektronisk for 1900–1954

Bing, Morten (2001): Østkanthjemmene og østkantutstillingen. Oslo. Norsk folkemuseum

Bull, Edvard (1979): *Klassekamp og fellesskap 1920–1945. Norges historie* bd. 13. Oslo. J.W. Cappelles forlag

Kjelstadli, Knut (1990): *Den delte byen. Fra 1900 til 1948. Oslo bys historie*, bind 4. Oslo. J.W. Cappelles forlag

Myhre, Jan Eivind (1994): *Barndom i storbyen. Oppvekst i Oslo i velferdsstatens epoke*. Oslo. Universitetsforlaget

Pedersen, Johan (1967): *Murarbeidernes forening Oslo. 1892 – 8. april – 1967*. Oslo

Skouen, Arne (1996): *En journalists erindringer*. Oslo. Aschehoug

Statistiske årbøker for Kristiania/Oslo 1900-1954

Presteleiligheten i Kvartal XVI – Fire generasjoner Torshovhistorie

I leiligheten som var avsatt som prestebolig, i borettslaget Kvartal XVI på Torshov, har familien Ringdal bodd siden 1939. TOBIAS har møtt tre generasjoner av familien, og her forteller Nils Ringdal, datteren Elisabeth og barnebarna Astrid og Ingeborg om livet i gården da Nils var liten, og litt om hvordan det er i dag.

 Tekst: Cecilie Lintoft, historiker ved Oslo byarkiv og beboer i Kvartal XVI

«Kristiania kommunes anlæg.
Thorshaug, kart over bebyggelsen.»
Plan over Torshovbyen, sannsynligvis fra
1920-tallet. Kvartal XVI er det store lukkede
gårdsrommet nordvest for parken.
Foto: Boligdirektøren, A-20018/Ua/0002/015

**KVARTAL XVI VAR KLAR TIL
INNFLYTTING I 1923.** Gården var grå,
som alle de andre gårdene på Torshov.
Det var stort sett arbeidsfolk som
flyttet inn, mange jobbet i industri-
bedriftene langs Akerselva, som Lille-
borg fabrikker, Bjølsen Valsemølle og
Myrens mekaniske verksted. Bortsett
fra den ene leiligheten i Agathe Grøn-
dahls gt. 22, som var avsatt som tje-
nesteleilighet og prestebolig, besto
leilighetene i gården av ett eller to rom
og kjøkken. Alle var gjennomlyste,
med innlagt kaldtvann og vannklosett.

1. Agathe Grøndahls gate med forhager, 1933. Porten inn til nr. 22 til venstre. Foto: Park- og idrettsvesenet, Oslo byarkiv / A-20145/Uaf/0011/013. **2. Torshovparken med springvann og musikkpaviljong, 1933.** Parken ble anlagt som en del av Torshovbyen på 1920-tallet, etter en plan lagt fram av Parkvesenet i 1924. Foto: Park- og idrettsvesenet, A-20145/Ua/0007/143.

I perioden 1916-1919 hadde Arbeiderpartiet flertall i kommunen, og det var nå de nye ideene vokste fram, inspirert av de engelske hagebyene med sunne boliger, omgitt av grøntarealer. Folk skulle ha lys og luft og trives i sitt boligmiljø! Disse tankene dannet grunnlaget for utbyggingen av kommunale prosjekter som Lille Tøyen

Hageby, Lindern hageby og Torshovbyen. I 1916 kjøpte kommunen store deler av jordene til gårdene Torshov og Lilleborg, og i perioden 1917-1925 ble Torshovbyen etablert. Prosjektet fulgte en helhetlig plan og blir ofte omtalt som et av de mest vellykkede kommunale boligprosjektene i Kristiania. Lave kvartaler i tre etasjer ble bygget rundt

store, beplantede gårdsrom, med brede gater og åpne plasser mellom kvartalene. Med 1762 leiligheter var Torshovbyen kommunens største leiegårdskompleks for arbeiderklassen.

Folksomme leiligheter

Leilighetene ble oppfattet som store og romslige, men ofte var det nok trangt likevel. Da residerende kapellan Amund Martin Ringdal flyttet inn i presteleiligheten i oktober 1939, så bodde det i følge kommunale folketellingsopplysninger 37 personer i de andre sju leilighetene i oppgangen. Mest folksomt var det i toromsleiligheten til Sverre Wilhelm og Rakel Debora Nilsen i første etasje. Den var riktignok på 67 kvadratmeter, men så hadde de også sju barn og i tillegg bodde Rakels pleietrengende tante i leiligheten. Jens og Maria Alsldie Mørck bodde ved siden av, og de

hadde fem barn. I andre etasje bodde det til sammen 13 personer, fordelt på tre leiligheter. Men oppe i presteleiligheten i tredje etasje var det bedre plass. Amund Martin Ringdal og ektefellen Eva fikk 107 kvm til rådighet. I løpet av de neste fire årene fikk Amund Martin og Eva tre sønner. Yngstemann, Nils Ringdal, husker leiligheten godt fra da han var liten:

Leiligheten er markert som prestebolig i plantegningen over gården, og opprinnelig var den nok planlagt som tjenestebolig for sognepresten i Tors-hov menighet. Men ettersom det ikke

ble etablert noen egen menighet på Torshov før i 1930, så ble den i mellomtiden tatt i bruk for andre prester i bispedømmet. Da foreldrene mine flyttet inn i 1939 var far vikarprest i Petrus menighet, med Sofienberg kirke som menighetskirke. Vikariatet ble lengre enn antatt, blant annet fordi den egentlige presten var sjømannsprest i Buenos Aires da andre verdenskrig brøt ut, og derfor ikke kunne komme tilbake til Norge før i 1946. I krigens siste år organiserte far Danskehjelpen for sitt område; da var lofts- og kjellerboden vår lager for matvarer som ble utdelt. Det var god plass hos oss; vi hadde fire rom, samt kjøkken og bad, så vi syntes at vi hadde det bra. I Torshovgårdene vendte kjøkkenene inn mot gårdsrommene, med spiskammeret på ytterveggen for å sikre så god avkjøling som mulig; det var jo ikke kjøleskap den gangen.

– DET MÅ HA VÆRT UPRAKTISK Å IKKE HA KJØLESKAP. VAR DET LANG VEI TIL NÆRMESTE BUTIKK OG FERSKE MAT-
VARER?

Nei, da jeg var liten var det både melkebutikk og kolonialbutikk i nesten alle gårdene på Torshov. Vi handlet i butikken i nabogården, i Erika Nissens gate 7. Gården vår hadde også butikk, over i Lilleborggata 5, men vi holdt oss på vår side av gården, i nærheten av der vi bodde. Utover på 1950-tallet fikk vi både kjøleskap og vaskemaskin hjemme hos oss, og det var nok en lettelse for mor.

Eva Ringdal hadde hjelp i huset mens barna var små. I folketellingene for perioden 1940-1946 finner vi tre ulike hushjelper; Klara Grande, Guri Kaldhussæter og Magnhild Furulund. Dette var slektninger eller bekjente av familien, og Nils husker dem like mye som barnepiker som hushjelper, de to siste med kallenavnene Kokko og Dadda. Hushjelpen bodde i entreen, for her var det innredet med en skapseng på veggen inn mot kjøkkenet. Presteleiligheten hadde to inngangsdører og den som førte inn på kjøkkensiden var hushjelpens inngang.

Folketellingen fra 1946 viser at Eva Ringdal hadde hjelp i huset. 25 år gamle Magnhild Furulund fra Fet står oppført som hushjelp. Kildekopi av kommunal folketelling 1946, A-20057

Rekvirerte rom og innkvarterte slektninger

Etter andre verdenskrig var det stor boligmangel i Oslo. Kommunen rekvirerte rom og innkvarterte folk hos familier med større leiligheter. Det ble ikke rekvirert rom i presteleiligheten, men det hendte at slektninger kom for å bo hos dem for en periode, forteller Nils:

Hans Ljøen var en slektning fra fars hjemsted Sunnylven på Sunnmøre, og han trengte husrom da han kom til Oslo for å studere medisin. Plutselig en dag sto han og banket på døra hos oss. Han sa at han trengte hjelp og et sted å bo; en kan si at han rekvirerte seg selv. Det ble bestemt at Ljøen skulle betale én krone for hver dag han bodde hos oss.

– HVORDAN BLE LEILIGHETEN BRUKT DA DU VAR LITEN?

Vi hadde fire rom og kjøkken, og det spesielle hos oss var at i tillegg til vannklosett så hadde vi eget bad med vask og badekar. Vi hadde gassdrevne varmtvannsberedere i både kjøkken og bad, og jeg husker at jeg syntes det var litt skummelt å skulle tenne på den gassen. Så hadde vi mors og fars soverom, og så kom det tre stuer på rekke og rad. «Det aller helligste» vendte ut mot Torshovparken. Dette var finstua; den var stort sett avstengt og ble brukt bare ved helt spesielle anledninger. Her var det eikeparkett

og silketapet, salong med plyssofa og lenestoler, fin kommode og bokhylle, store lysestaker og mors innrammede broderier på veggene. Da vi fikk telefon ble den plassert i finstua og jeg husker at det var fryktelig kaldt å stå der hvis jeg noen ganger skulle ringe. Spisestua lå i den andre enden av leiligheten. Den var fullt møblert med spisestuemøbler som ble brukt når det kom gjester. Men normalt ble den brukt som soverom for to av oss guttene, så her sto det også to senger og et skrivebord. Den tredje gutten flyttet inn i skapsengen i entreen etter at hushjelpene hadde flyttet ut. Det mellomste rommet var dagligstua, med salongmøbler og piano. Her spiste de voksne mange måltider, mens vi barna som oftest spiste i kjøkkenet. Det var mulighet for vedfyring i de tre stuenene, men jeg husker likevel at det kunne være veldig kaldt å spise middag i det kjøkkenet. Til jul sto juletreet i dagligstua og det var her vi spiste sammen på julaften. Ved NRKs offisielle prøvesending høsten 1960, hadde vi også fått fjernsyn på plass.

– FIKK DU SOM SØNN AV PREST-FAMILIEN NOE SPESIELL OPPMERKSOMHET FORDI DERE BODDE I EN STØRRE LEILIGHET ENN DE ANDRE FAMILIENE I GÅRDEN?

Det var ikke vanlig å invitere noen inn til seg da jeg var liten, vi barna var mest sammen utendørs, så jeg vet ikke om de andre fikk med seg at det

kanskje var bedre hos oss. Jeg husker bare én gutt som inviterte noen inn; han hadde fødselsdag 16. mai, og dagen ble feiret inne hos ham. Jeg kan heller ikke huske at jeg som barn reflekterte noe videre over om det var forskjell på leilighetene og beboerne. Men det var jo sosiale forskjeller og større sosiale problemer enn i dag, og en helt annen yrkessammensetning; de aller fleste tilhørte arbeiderklassen og det var stor arbeidsledighet. Det hendte også at mannfolkene kom fulle hjem. Vi gutter gikk ofte ærend for beboerne, og jeg husker spesielt én gang en nabo i oppgangen bad meg gå på butikken med en lapp om hva han skulle ha. Det viste seg å være øl, og butikkipersonalet eksaminerte meg grundig om hvem som skulle ha det. Til slutt pakket de inn flasken i papir og sa jeg ikke måtte vise til noen at jeg som liten gutt hadde fått kjøpe øl. Som ung gutt var jeg avisbud for Aftenposten; de fleste abonnenter betalte på Aftenpostens lokalkontor i Vogts gate hver måned, men vi budene skulle samle inn penger for ukesabonnentene. Det gjorde inntrykk at folk enkelte ganger ikke hadde råd til å betale. Men det var god orden, og godt samarbeid om de felles oppgavene i gården; trappevasken gikk på omgang og klesvasken tok vi i vaskekjelleren, hvor det var bryggerhus og klesrulle. Tøyet tørket vi i felles tørkeboder ute i gården, eller på kles-snorene oppe på loftet.

1. Familiebegivenhet i finstua, i forbindelse med Amund Martin Ringdals 70-årsdag, 1969. Eva og Amund Martin lengst til høyre. Foto: Nils Ringdal. **2. Eva og Amund Martin Ringdal** fotografert i finstua på hans 70-årsdag, 1969. Foto: Nils Ringdal

Skrevne og uskrevne regler

I dag er gårdsrommet i Kvartal XVI opparbeidet til fritidsbruk, med lekeplass, grillplasser og sittegrupper. Men opprinnelig var store arealer satt av til praktisk aktivitet. For husmødrene var det et stort løft at gårdsrommet hadde godt med tørkeplass. Hver oppgang hadde sin faste plass, og tider for tørking og teppebanking måtte overholdes. Det var også satt av god plass til søppelskur. Det var mange skrevne og uskrevne regler da Nils var liten:

Vi brukte ikke gårdsrommet så mye til lek; det gjorde vi stort sett i Torshovparken og Torshovdalen, med ski og skøyter om vinteren, og fotball og sykling om sommeren. I parken ble

det satt opp en iskrembod hver 1. og 17. mai, og det var stas. 1. og 17. mai var det også gratis kino på Soria Moria. Gårdsrommet ble i det hele tatt ikke brukt på samme måte som i dag, hverken av barn eller voksne. Tørkebodene var av tre og tok opp mye plass, og det var ikke så mye annen aktivitet. Det var forbudt å trå på plenen, som var inngjerdet med lave gjerder. Det hendte at vi gjorde det likevel, men portner Bjerke var streng og jaget oss bort hvis vi ble oppdaget. Selv om det var forbudt, så hendte det nok likevel at det både ble lekt gjemsel, og til og med smugrøkt i søppelskurene.

Etter hvert klarte ikke lenger kommunen å følge opp vedlikeholdsplikten for

gården, og allerede i 1951 ble Kvartal XVI eget borettslag, med innskudd på hundre kroner per rom. En gradvis utskiftning av beboerne førte til en jevnere fordeling mellom arbeidere og funksjonærer. Det var riktignok en del som flyttet; de ønsket bedre standard og eget bad, og nå kunne de flytte til nye boligkomplekser – for eksempel på Ila og Sinsen. I løpet av 1950- og 1960-tallet ble barnefamiliene mindre og det ble færre mennesker i leilighetene. Gjerdene rundt plenen i gårdsrommet forsvant, og tørkebodene ble oppgradert og mindre plasskrevende. Ved og gass ble gradvis skiftet ut med elektrisitet, og moderne maskiner erstattet de gammeldagse bryggepannene i vaskeriet.

Etter perioden i Petrus menighet ble Amund Martin Ringdal utnevnt til stiftskapellan i Oslo Bispedømme. Han skulle da bestyre ledige embeter i bispedømmet. Fra 1960 fikk han stilling som sykehusprest på Kroghstøtten, Oslo legevakt og på en rekke sykehjem. Og familien ble boende i presteleiligheten. Barna i Torshovbyen gikk på Lilleborg skole, men noen – som Nils og brødrene Frode og Amund – gikk på Rosenhof fordi det ikke var plass til alle på Lilleborg. Nils var først og fremst en flink og samvittighetsfull skoleelev, men han spilte også baryton i Rosenhof skoles musikkorps og gikk på søndagsskolen i menighetshuset i Holsts gate 3. Da Torshov kirke ble innviet i 1957 var Nils dørvakt og holdt døren opp for Kongen, og samme høst ble han kirkens første konfirmant, med bilde i avisen. Nils ble snart lærer og senere leder av søndagsskolen.. Etter hvert startet han også ungdomsklubb og ungdomsforeningen «Unge voksne». Nils husker aktiviteten i menigheten som en fin og viktig del av oppveksten.

– I FOLKETELLINGEN FRA 1954 STÅR DET AT MENS DU OG FRODE FORTSATT GIKK PÅ ROSENHOF, SÅ HADDE ELDESTEBROREN DIN AMUND BEGYNT I FØRSTE KLASSE PÅ OSLO KATEDRALSKOLE. VAR DETTE VANLIG FOR EN TORSHOVGUTT?

Nei, det var ikke vanlig. Alle vi brødre begynte på Katta, og det året jeg startet var det også noen jenter fra Rosenhof som begynte. I min klasse var vi to gutter fra øst for Akerselva, resten kom fra vestkanten. Hvis noen fra Torshov begynte på gymnaset så var det som regel Foss som ble valgt, men like vanlig var det nok å begynne på Herslebs framhaldsskole. Vi var av de aller første rødrussene i Kvartal XVI og det var helt sikkert ingen blå russ. Brødrene mine endte begge opp som akademikere, Amund ble filolog og lektor blant annet på Sinsen voksengymnas, mens Frode studerte realfag og ble forsker på Kjeller.

I 1965 ble Nils valgt inn som nestformann i Torshov Menighetsråd. Han var også politisk aktiv i Oslo KrF og KrFU, og var nestformann i sentralstyret. I 1967 gikk han inn i bystyret, og satt der til han forlot byen på grunn av studier i 1969. Han ville nok gjerne ha studert teologi, men forventninger i familien gjorde at det likevel endte med medisinstudier. Mens han var i praksis på Rikshospitalet ble han kjent med sykepleierelev Anne Berit, og de ble ganske snart et par. Etter giftermål og turnustjeneste dro de til Molde og her ble det en lang karriere for Nils, først som underordnet sykehuslege, så overlege på lungeavdelingen og til slutt sjefslege for hele fylkessykehuset, deretter tjue år i privat avtalepraksis i Molde by.

Nye generasjoner

Nils har fortsatt mye kontakt med Kvartal XVI, ettersom datteren Elisabeth og svigersønnen Jan overtok presteleiligheten etter Eva Ringdals død. Barna deres, Astrid, Ingeborg og Sverre er dermed fjerde generasjon i leiligheten. Elisabeth vokste opp i Molde, men hun har mange barn- domsminner fra gården:

Farfar døde i 1970, før jeg ble født, men jeg husker godt hvordan det var, da jeg og broren min besøkte farmor på 1970- og 1980-tallet. Selv om gården ble eget borettslag allerede i 1951, husker jeg den likevel som slitt og dårlig vedlikeholdt. Det var få unge folk, og stort sett eldre beboere, pensjonister med generelt liten interesse for vedlikehold og aktivitet. Men farmor var veldig stolt av gården og den store leiligheten sin likevel. De vendbare husmorvindue som kom på 1970-tallet var også et stort løft, syntes farmor. Om sommeren lekte vi ofte i Torshovdalen, og farmor var med, medbrakt saft og kjeks, solhatt og fluktstol. Melkebutikken i Erika Nissens gate var fortsatt i drift da jeg var liten, det var spennende å gå dit og handle hos fru Rud, melkemadamen bak disken. Butikken måtte dessverre gi tapt etter hvert; den ble utkonkurert av Sandakersenteret som ble etablert i 1976.

Nils Ringdal og brødrene Frode og Amund fotografert på det lave gjerdet som rammet inn plenen i gårdsrommet, 1947. Foto: Amund Martin Ringdal

Astrid, Ingeborg og Sverre Rukke i samme del av gårdsrommet. I dag er gjerdet borte og det er lov å sitte på plenen. Foto: Åse Bøyum

Parti fra Torshovparken mot Agathe Grøndahls gate og Erika Nissens gate, ca. 1930-1940. Presteleiligheten øverst i bygningen til venstre. Foto: Oslo Museum OB.F11566a

Da Elisabeth overtok presteleiligheten i 1999 var den såkalte gentrifiseringen av Torshovbyen i full gang; folk med økonomisk kapital hadde fattet interesse for Torshov, og bydelen var i endring fra arbeider- til middelklassestrøk. Kvartal XVI hadde gjennomgått fasadeoppussing og oppgrade-

ring av gårdsrommet, og yngre beboere hadde tatt uteområdene i bruk på nye måter. Det var riktignok interessekonflikter mellom de eldre og yngre beboerne; det gikk noen diskusjoner om hvor mange tørkeboder det egentlig var behov for i gårdsrommet. Den dag i dag henger

ikke klesvasken ute til tørk på søndager i Kvartal XVI.

I dag er ikke gården lenger grå, men gulmalt. 1970-tallets husmorvinduer er byttet ut med kopier av originalene fra 1923. Gårdsrommet vedlikeholdes og brukes aktivt av barn og voksne. I dag er det lov både å gå og

Oldebarna i Eva Ringdals sofa.
Den står fortsatt i «Det aller helligste».
Foto: Åse Bøyum

løpe på plenen og det er kanskje til og med lov å klatre litt i trærne. På lune vår- og sommerkvelder er sittegruppene fulle av folk, og den årlige sommerfesten i august setter delta-gerrekord år for år. Det er rart og litt spesielt at morfar har vokst opp i den samme leiligheten som dem, synes ti år gamle Astrid og Ingeborg. De tenker på det ganske ofte, og noen ganger snakker de med morfar om hvordan det var da han var liten:

Han sier at det var veldig strengt, og at det var gjerder rundt plenen og forbudt å gå på gresset. Det var sikkert ikke lov å sitte i vinduskarmen heller, og det var kanskje mer lekser enn vi har? Vi har hørt at det var hester som kom og leverte varer til butikkene, men det mest spennende er at morfar bestemte seg for å bli født med et smell – akkurat samtidig med den store eksplosjonen på Filipstad, 19. desember 1943. Morfar ble født i bomberommet på kvinneklinikken i Josefines gate, og han har sagt at det smalt så kraftig at vinduene sprakk langt opp i byen! Det er fint at familien vår har bodd her så lenge – vi har mange ting fra gamle dager her, både stettefatet til oldemor, lysestakene, sofaen, pianoet og egentlig hele leiligheten! ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Folkeregisteret*. Folketellinger for Oslo årene 1938, 1940, 1941, 1942, 1943, 1946, 1947, 1948, 1949, 1951, 1952, 1953, 1954

Samtale med Nils Ringdal, Anne Berit Ringdal, Elisabeth Ringdal, Jan Rukke, Astrid Rukke og Ingeborg Rukke våren 2016

Litteratur og trykte kilder

Heggtveit, Gro og Heide, Grethe og Worren, Tove (1995): *Historie og hverdagsliv. Borettslaget Torshov Kvartal XVI*

FRANTZEBRAATEN:

Ragnhild og Axel Heibergs hjem på Lysaker

Et gammelt fotoalbum kaster lys over hvordan konsul, forretningsmann og mesen Axel Heiberg og hans hustru Ragnhild levde på Lysaker omkring århundreskiftet 1800-1900.

 Tekst: Cathrine Reusch, antikvar ved Byantikvaren i Oslo

DET FINNES FLERE GAMLE, SKINN-INNBUNDNE FOTOALBUM, festet

sammen med sort silkesnor, som viser Axel Heiberg og Ragnhild Meyers landsted og hjem *Frantzebraaten* på Lysaker. Albumene ble laget til skiftet etter ekteparet, sannsynligvis det året Ragnhild døde. Vi vet ikke om det var for å dokumentere et elsket hjem, av mer praktiske hensyn fordi gjenstandene skulle fordeles på fire barn – eller kanskje en kombinasjon? I fotoalbumene presenteres villaen med tyve store bilder montert på sort kartong – ett bilde på hvert oppslag. Dette er et sjeldent eksempel på en nær komplett fotodokumentasjon av et herskabelig hjem fra denne tiden.

Albumene gir et godt innblikk i villaens offisielle rom, og rammen rundt Axel og Ragnhilds liv. De private og etter datidens vurdering kanskje mindre viktige rommene, som kjøkken, anretning, pikeværelse og soverom i andre etasje, er ikke dokumentert. Albumet begynner med helfigursportretter av det eldre ekteparet på trappen til jaktstedet Strand gård. Så presenteres villaens fasade mot sjøen, anlegget med uthus, forhage og sjøutsikt med og uten brygge – før vi trer inn i villaens mer representative og offentlige rom: *Hall, Havestue, Tyrkisk værelse, Røkeværelse* og *Spisestue*, samt trappeshallens andre etasje og den lyse loftstuen.

Axel og Ragnhild Heiberg

Ekteparet Heiberg var en del av Kristianas velstående borgerskap rundt århundreskiftet 1800-1900. Ragnhild (1849-1937) var datter av godseier Thorvald Meyer og Annichen Mathea Tofte. Axel (1848-1932) var sønn av generalkirurg i den norske armé Johan Fritzner Heiberg og Emma Wilhelmine Munch.

Axel Heiberg grunnla Ringnes Bryggeri i 1876, sammen med brødrene Amund og Ellef Ringnes. Dette ble hans viktigste forretning og han ble en svært velstående mann. Han viste stor interesse for utforskning av polområdene, og finansierte Fridtjof Nansens «Fram»-ferd i 1893-1896

Ragnhild og Axel Heiberg
foreviget i fotoatelieret til Frederik Klem,
Cabinet-Portrait i Universitetsgaden 6.
Foto: Privat eie, 1870-1880.

sammen med Thomas Fearnley og Ellef Ringnes, og Otto Sverdrups annen «Fram»-ferd til øyene nord for Canada sammen med Ringnesbrødrene. Kanskje var ekteparets ønske om å flytte på landet inspirert av blant andre Fridtjof Nansen, som flyttet ut hit i 1889 og fikk oppført sitt *Godthåb*.

Frantzebraaten af Sollerud

Ektefellene hadde begge fylt 40 år da de i 1890 kjøpte *Frantzebraaten*, en husmannsplass under Sollerud gård på Lysaker med stor tomt og strandlinje. På hovedbølet var det allerede i 1871 blitt oppført en elegant murvilla i nyklassisistisk stil, tegnet av arkitekt H. E. Schirmer. I første omgang ser Frantzebraaten ut til å ha blitt oppført og benyttet som et landsted. I hvert fall forteller folketellingen fra 1900 at familien bodde i en nyoppført og fasjonabel murgård på Skillebekk.

Axel og Ragnhild Heiberg må ha ønsket seg god plass til utstrakt selskapelighet for en stor slekt og familie, forretningsforbindelser og venner, samt til familieliv med fire barn. Til dette krevdes også plass for nødvendig hjelp i huset og på eiendommen. På Skillebekk hadde familien

i 1900 en kokkepik og to stuepiker. Hvor mye hjelp de hadde på landstedet til å begynne med er usikkert. I folketellingen for 1910 var barna for lengst flyttet ut, men det var fremdeles folksomt på Frantzebraaten: Foruten kokkepik, to stuepiker, en gårdsgutt og gartneren med hustru og fire barn, bodde det to losjerende på gården.

Herskapelig anlegg i sveitserstil

Til å tegne villaen ble den anerkjente arkitekten Harald Olsen engasjert. Han hadde nylig tegnet hus for Axels kompanjong Amund Ringnes i Biermanns gate 6. Frantzebraaten ble en svært romslig og representativ villa, utformet i tidens populære sveitserstil. Villaen ble oppført i tømmer og panelt bindingsverk og taket tekket med skifer. Den stod ferdig i 1890, og ifølge branntaksten for *Frantzebraaten af Sollerud* fra 1897, var grunnflaten på 353 m², den store verandaen på sjøsiden kom i tillegg.

Villaen fikk en symmetrisk grunnstruktur, med to parallelle sidefløyer og en midtbygning, typisk for tiden. Fasaden mot sjøen var preget av de to store fremspringende sidefløyene, med egne saltak og identiske gavlavslutninger med sveitserstilens saksesperrer og særpregete buemotiv. Det var sjenerøst med høye vinduer mot den vakre sjøutsikten. Den brede, åpne verandaen hadde et gedigent og sjenerøst, tosidig trappeanlegg i rød granitt, sjeldent for en sveitservilla.

Frantzebraaten – en svært stor sveitservilla for sin tid.

I andre etasje, over verandaen, var det en fremskutt midtark, med glassverandapreg og utgang til taket, samt vinduer i veggflaten på hver side.

Datidens herskapelige anlegg forutsatte uthus. I dette tilfellet dannet tre til dels store uthus et tun med hovedhuset. De var utformet i sveitserstil, og oppført i panelt tømmer og bindingsverk, med tak tekket med skifer. Dessverre forteller ikke branntaksten fra 1897 noe om bruken, men

vi kan anta at uthusene rommet tidstypiske funksjoner som stall, vognskjul, høyloft, lager, gartner- og gjestebolig.

Planløsningen

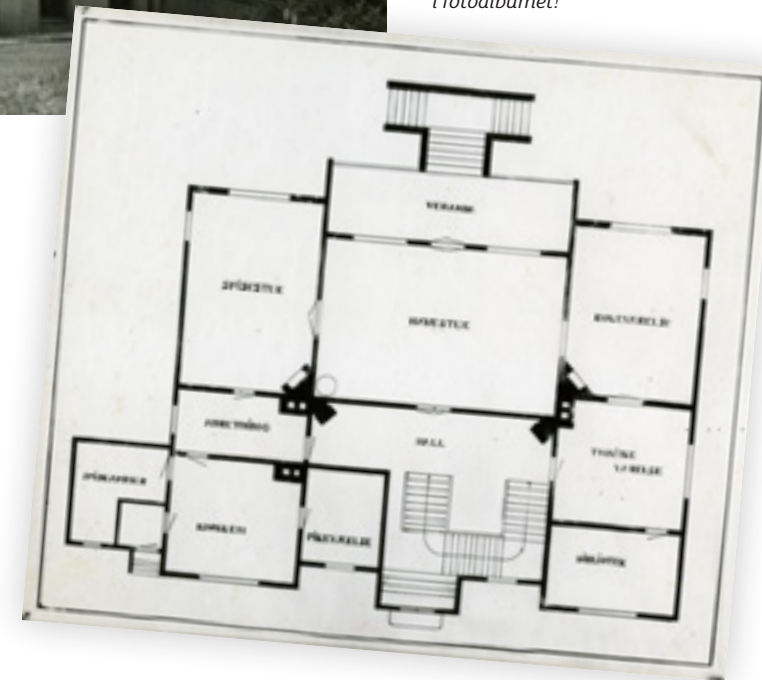
Villaens grunnplan er presentert i albumet. Tegningen forteller mye om det store og sammensatte husets organisering og bruk, og er nyttig for å orientere seg i bildene tatt i første etasje. Husets organisering var godt

Tyrkisk værelse – med sittegruppe og til høyre ser vi mot Røkeværelset.

Grunnplanen har også fått plass i fotoalbumet!

synlig i det ytre med de to fremspringende sidefløyene med egne saltak. Hovedinngangen lå i midtaksen og ledet direkte inn i den gedigne hallen med trappeadkomst til andre etasje. Fra hovedinngangen kunne man se tvers gjennom huset til sjøen gjennom de doble dørene, plassert på rad, i såkalt *enfilade* – og som skilte *Hall*, *Havestue* og *Veranda*. Dette var en utforming med lange tradisjoner både ute i Europa og i Norge. I tverraksen lå *Spisestue*, *Havestue* og *Røkeværelse*, også de med doble dører plassert *enfilade*.

I fløyen mot vest finner vi *Bibliotek*, *Tyrkisk værelse* og *Røkeværelse* – sistnevnte med utsikt mot sjøen mens biblioteket ligger tilbaketrukket og med en enkelt og sidestilt dør.

1. Hallen mot Havestuen. 2. Trappehallens andre etasje med Christian Skredsvigs illustrasjoner til Valdrisvisa (1895-96), Otto Sindings Jostedalsrypa og Frida Hansens portiære Bonderoser (1900).

Fløyen mot øst rommet funksjoner som var tett forbundet; kjøkken, en svært romslig anretning og spisestue med utsyn mot sjøen. Her var det det imidlertid ikke ønskelig med innsyn, og dørene var derfor enkle og plassert forskjøvet i forhold til hverandre.

Det store kjøkkenet var plassert i bakkant av bygningen, med enkel, separat adkomst for levering av øl fra Ringnes og matvarer til det store spiskammerset – her skulle mange mennesker bespises! Pikeværelset hadde, typisk for tiden, adkomst fra kjøkkenet.

Frantzebraatens interiør og kunst

Interiørene er utformet typisk for tiden og sveitserstilen. Bruken av naturlig treverk, inspirert av eldre norsk trearkitektur, var utbredt. Dører, listverk, brystningspaneler og himlinger i tilnærmet alle rom i første etasje var av solid eik. Andre etasje var underordnet, treverket var malt og staffert. Det vil si at deler av det profilerte listverket er uthevet med en avvikende farge, noe som også var typisk for sveitserstilen. Det bekreftes av de historiske fotografiene og funn i dagens ombygde villa. Veggflatene var trukket med underlagsstrie og tapet, i spisestuen med et preget papirtapet som imiterer

gyldenlær og i hallen og trappen med spesialbestilte malerier som dekket veggflatene.

Interiørene preges av ekteparets store interesse for kunst – det henger tett med til dels berømte tegninger og malerier av en rekke kjente kunstnere på veggene. Familien bestilte mange familieportretter utført av blant andre Erik Werenskiold, Edvard Munch, Eyolf Soot og Sigrid Bølling. Det fortelles at ekteparet Heiberg hadde mer kunst enn de hadde plass til på veggene – de oppbevarte kunst i kjelleren og byttet om på *utstillingen* i hjemmet. Dette kan være forklaringen på anekdoten som at Edvard Munch måtte ta med seg bilder hjem igjen, som han ville

Havestuen sett mot Røkeværelset.

forære vertskapet i forbindelse med et middagsselskap.

Hallen hadde skreddersydd malerier på hver side av de doble dørene til havestuen. Den kunstglade familien hengte også malerier utenpå brystningen, blant annet statsminister Christian Michelsens portrett.

I 1896 forsøkte Axel Heiberg å få Gerhard Munthe og Edvard Munch til å dekorere hallen sammen. Det ble ikke noe av, men Munch utførte det året sin første bestilling på en større romdekorasjon for Frantzebraaten: *Havfrue* ble malt på et lerret tilpasset veggen

øverst i trappehallen. Heibergfamilien mener å stamme fra *Jostedalsrypa*, den siste overlevende i Jostedalen etter Svartedauden, og maleren Otto Sinding ble engasjert til å male et stort, skreddersydd maleri til trappen. Trappehallens andre etasje preges av familiens kunstsamling, med Christian Skredsvigs illustrasjoner til *Valdrisvisa* (1895-96) og Frida Hansens portiære *Bonderoser* (1900).

Den lyse havestuen var villaens desidert største og mest fornemme rom. Den lyse, ensfargete himlingens utforming og kassettering ligner til

forveksling himlingen i salongen i Ragnhilds oppveksthjem i Karl Johans gate 37. Havestuen var møblert med sittegrupper, flygel og et bord med et vell av familiebilder.

Det tyrkiske værelset var møblert med skap, en nett og feminin salong og skrivebord. Kanskje var dette Ragnhilds værelse? Tyrkiske værelser var blitt populære i samtiden gjennom orientalismen, og var ofte møblert med eksotiske møbler. På veggene hang en blanding av malerier og familieportretter og -fotografier.

Røkeværelset, hjørneværelset mot sydvest. Til høyre ser vi røkeværelset mot Havestuen.

Røkeværelset hadde utsikt mot sjøen. Det hadde feltinnfelt himling typisk for tiden og fasettslipt lampekuppel i krystall. På hver side av døråpningen hang tunge portiører, gardiner som holder trekken unna vinterstid. Værelset var innredet med tunge og maskuline chesterfieldmøbler, et gammelt utskåret hjørneskap og skrivebord. Det aner oss at Axel Heiberg skrev mange brev og kanskje signerte noen avtaler i dette rommet. Over kaminen hang et stort portrett av billedhuggeren Bertel Thorvaldsen malt av Jacob Munch, Axel Heibergs morfar, mens maleriet *Ballade* av Christian Skredsvig tok nesten en hel vegg.

Spisestuen var utformet typisk for tiden, med høyt brystningspanel i eik, her avsluttet med en dyp hylle som gav plass til prydgjenstander, og en *megler* inn mot buffeten. Buffeten var en viktig del av et komplett spise-stuemøblement, med skap og skuffer som ble brukt til oppbevaring av servise, dekketøy og bestikk.

Frantzebraatens skjebne

I 1937 ble eiendommen overtatt av ett av barnebarna, direktør Thomas Stang. Sveitserstilen var gått av mote, og de nye eierne syntes nok at bygningen og uthusene var gammeldage og utdaterte. I 1938 engasjerte de arki-

tekt Esben Poulsson til å tegne om villaen og uthusene til tidsriktig nyklassisistisk stil.

Sveitservillaens grunnplan ble i hovedtrekk beholdt. Grunnmuren med de store, rettskårne, røde granittblokkene, vindusåpningene i kjelleren og den gedigne todelte hagetrappen står fremdeles. Rominndelingen er også i hovedtrekk videreført, både *Havestuen*, *Spisestuen* og *Røkeværelset* er fremdeles identifiserbare rom, i de to sistnevnte er de svært forseggjorte, kassetterte himlingene i eik bevart. Flere opprinnelige innvendige eikedører er også bevart, og ikke minst det som må være den opprinnelige,

Spisestuen var utformet og innredet typisk for tiden og sveitserstilen.

todelte hovedinngangsdøren i eik, dekorert med utskåret løve- og girlandermotiv.

Villaen fremstår i dag i hovedsak som Esben Poulsson tegnet den, riktignok uten det snev av funksjonalisme, som preget vinduene i første etasje mot sjøen på byggemeldingstegningene. Uteområdet er svært endret. Noen store, gamle trær vitner om fordums prakt, men med Gjensidigebygget som ruvende nabo og et par nye bygninger på sjøsiden, må man ta fantasien til hjelp for å oppleve ekteparet Heibergs *Frantzebraaten*.

Oslo kommune overtok eiendommen i 1970-årene, og Sollerudstranda skole, en alternativ praktisk og yrkesrettet ungdomsskole, har siden da holdt til i bygningen. Dagens Frantzebråten, med villa, portnerbolig og garasje er oppført på Byantikvarens gule liste over verneverdige bygninger og anlegg – og skulle dermed forhåpentligvis være sikret for ettertiden. ●

Litteratur og trykte kilder

Kristiania Adressebog 1883

Rødevand, Øivind (2000), «*Heibergs Frantzebråten*», Fra bygd til by 3, Varghyl fra Mærradalen, s 10-23, Ullern Historielag

Schulerud, Mentz (1976), *Ringnes Bryggeri gjennom 100 år*, Oslo

Skedsmo, Tone (1982) «*Hos kunstnere, polarforskere og mesener – Lysakerhjem rundt århundreskiftet*», Oslo: Kunst og Kultur 3/1982, s. 131-151 (144-145)

Kilder

Arkiverket, *Folketellinger* for Kristiania: 1865, 1875, 1885, 1900, for Aker: 1910

Arkiverket. *Ministerialbok* for Johannes prestegjeld 1882-1896

Oslo Byarkiv, *Branntakstbestyreren*, Branntakst, Frantzebraaten under Sollerud, Drammensveien 280, g/br nr 9/8, Takstdato 10.11.1897, Protokoll VA8, s 146b

Oslo byarkiv, *Plan- og bygningsetaten*, Byggemeldingstegninger for ombygging av Frantzebraaten (1938)

Oslo byarkiv, *digitale kopier av Fotoalbum merket Frantzebraaten*, original i privat eie

Tilgjengeliggjort på www.oslobilder.no

Personer: Ole Petter Bjerkek, pensjonert antikvar og forfatter, om arkitekt H. Olsen, oldebarn: Anne Reusch, Jesper Heiberg, Christen Heiberg, Hilde Heiberg, Marit Lund Nymoen og Anniken Thue om Frida Hansens portiøre

Slik så det ut i stua hos familien Alm i Holsts gate 10 på Torshov, ca. 1912. Far i familien arbeidet som rallar. Ukjent fotograf. Bildet er samlet inn ved en lokalhistorisk dugnad i Bydel Sagene-Torshov

Arbeiderfamiliens hjem

Kristiania og Oslo er en by folk har flyttet til for å arbeide og bo i. Bolighistorien til byen er et kapittel om konstant boligmangel og tiår på tiår med rein bolignød. Boligtype og standard har variert stort for byens arbeiderfamilier.

L Tekst: Gro Røde, historiker og formidlingsansvarlig i Arbeidermuseet. Artikkelen er en bearbeidet versjon av artikkel trykket i Tobias 4/2001

BAKTEPPET: Kristiania 1870-1900, en hurtigvoksende by på alle vis. En by med veldig befolkningsøkning, en ung by med 15 år som gjennomsnittsalder for befolkningen. En by med behov for arbeidskraft. En by folk flyttet til og forble boende i. En by med et flytteoverskudd på 14 000 mennesker i 1898. En by hvor leiegårder og fabrikker ble bygd i stor stil, en by med byggeboom og boligspekulasjon. En by der kun fem prosent av boligene i år 1900 var bebodd av eier. Kristiania – en by med leieboere. Kristiania – en by hvor etterspørselen etter boliger har vært større enn tilbudet. Kristiania – en by med bolignød.

Arbeiderfamiliene vil i denne artikkelen være de familiene som brødfør seg ved at voksne i familien hentet lønna si fra enten fabrikkanlegg, håndverksindustri eller transport-

næringen. I år 1900 omfatter dette for menn (far) 18 000 i håndverksindustri, 10 000 i fabrikkindustri og 6 000 i transport. For kvinner (mor) gjelder det 4 000 kvinner ved fabrikk-anlegg, 9 400 i arbeid med håndverksindustri, og over 9 000 i handel, pengeomsetning og herberge/ bevertning. 55 000 kvinner står registrert med levevei *Huslig arbeid* – de arbeidet med andre ord i eget hjem.

Kort vei til arbeidet

Stikkprøver i folketellingsmateriale og adressebøker viser at mange arbeidere leide bolig av fabrikkieierne. En rask gjennomgang av Sandakerveien, Sagveien og Maridalsveien viser at fabrikkene Lilleborg A/S, Halvor Schou (Hjula Veveri) og Knud Graah eide boliger som arbeiderne bebodde. Arbeiderne følger fabrikkens plassering: Nederst i Sag-

1. Arbeiderboligene fulgte fabrikkens plassering. Hjula veverier ved Akerselva ble oppført i 1854. Sagveien som ses i bakgrunnen huset mange arbeidere. Fotograf: Peter Scheffer Dahl, 1949, A-10002/Ua/0004/019

2. Arbeiderbolig en i Sarpsborggata 16 tilhørte Nydalens compagnie og besto av 72 leiligheter, innkjøpt 1916. Ukjent fotograf, A-10093/Ua/0001/060

veien finner vi arbeidere som er bryggeriarbeider (Ringnes og Foss), maskinoppretter, barkestamper, snekker, formann, fabrikkarbeider, pakker (i arbeid for Hjula og Graah), mens det øverst i Sandakerveien finnes flere oppført som bødker og oljemøller og vognmann (i arbeid hos Lilleborg og Bjølsen Valsemølle).

I Sarpsborggata 12, 14 og 16 oppe på Bjølsen bygde A/S Nordre Byggeselskap større leiegårdkomplekser. Nummer 12 kom i Hjula Væveris eie, nr. 14 i Christiania Spigerverks eie og nr. 16 stod registrert som Nydalens Compagnies eiendom. Bedriftene kunne dermed tilby sine arbeidere bolig, noe som var svært viktig ettersom de trengte fagfolk og Kristiania led under boligmangel. En gjennomgang av adressebøker for årene fra 1917 til 1928 viser da også at det er gjennomgående arbeidere som leier leilighetene i nr. 14 og 16, mens det i Hjula Væveris leiegård er en mer sammensatt gruppe leietakere. Her finnes familier hvor mor eller far ikke arbeider på Hjula, eksempelvis en snekker, en drosjeeier, en fyrbøter, en forfatter og en sangerinne.

I en artikkel fra 1917 i St. Hallvard er det 90 år gamle Nils Larsen som blir intervjuet hjemme i «det ældgamle lille hus i Sandakerveien». Han var av gammel arbeiderslekt på Sagene, og kunne fortelle om sine forfedre tilbake til begynnelsen av 1700-tallet. Om forholdet mellom arbeidere og arbeidsgivere sa han at det var godt og fredelig, særlig på begynnelsen av 1800-tallet da det fremdeles var «noget av det gamle patriarkalske forhold». Noen vil kanskje hevde at det var av paternalistiske grunner at fabrikkene tilbød bolig – at de brød seg om sine. Dette synet framkommer i intervjuer med arbeidere født i perioden ca. 1860–1870, men flere presiserer likevel at det ikke

var slik overalt, og at holdningen forandret seg ettersom det ble større fabrikker og flere arbeidere. Imidlertid var det uten tvil både økonomisk og praktisk å ha arbeiderne boende nært arbeidsplassen. Arbeiderne la ned all sin energi på arbeidsplassen, og fabrikkene fikk en fleksibel arbeidsstokk som kunne arbeide lange dager når ordrene hopet seg opp.

I innsamlede arbeiderminner fra 1956 forteller noen arbeidere (født ca. 1880) ved Seilduken om perioder med arbeidsdager fra klokka seks om morgenen til ti om kvelden. For fabrikkene var det også i «urolige tider» enklere å føre kontroll på hvilke aktiviteter – politiske eller annen type – arbeiderne bedrev. Arbeiderne selv priste nok selv nærheten til arbeidsplassen når de hutret seg ut i høstregnet eller snøslapset en februar dag, enten det var morgen klokken seks eller etter endt arbeidsdag seint på ettermiddagen. I tillegg var det jo vanlig å gå hjem i middagspausen klokken tolv på formiddagen. I 1875 bodde fem av seks kvinner som arbeidet i tekstilindustrien ti minutter unna arbeidsplassen sin, så det var lett å springe hjem for å ordne mat til barn og mann. Det var *den* kvilen!

Hygge – og hygiene

Hvilket hjem var det de forlot – eller kom tilbake til? Variasjonene var mange, men ett hadde de tilfelles – de kom fra trangboddhet og ofte lav standard. Trehusene var i dårlig forfatning.

De var kalde, trekkfulle og det var lavt under taket. De store murgårdene, leiekasernene, var tre eller fire etasjer høye. De bestod stort sett av små leiligheter som i stor grad var overbefolket. Det vanlige var at hver familie hadde ett rom og kjøkken. 30 kvadratmeter å boltre seg på var normalt. I 1905 fantes det 55 000 leiligheter i byen, av disse var over 18 000 på kun ett rom og 16 500 på to rom. Var man enslig, bodde man gjerne sammen med andre enslige eller man leide et kammers eller ei seng hos en familie.

Men man skal vokte seg vel for å mane fram bildet av triste, kalde hjem med en forhutlet familie i forfall. Dårlig standard kunne skjules med hygge. Mors ære lå i å ha en velstelt hjem. Både mor og far hadde glede av vakre ting. Man sparte og kjøpte og arvet og hadde dermed gjerne: Et innrammet bilde av kongefamilien, et stort speil, forseggjorte kommoder, nips, pyntehåndklær, sengetepper, broderte duker, puter og pedestaller. Pelargonier og Hortensia stod i kjøkkenvinduet, flankert av en kritthvit heklet gardin-kappe. Fattigdom? Kanskje var det først til vinteren at standarden ble avslørt når snøen føyk inn og la seg langs gulvlista. Forholdene rundt de felles utedoene i bakgården var heller ikke så lette å dekke til ...

Boliger av mange slag

Rundt 1880 var Sagene og Nydalen blant industriens kjerneområder i Kristiania. Nydalen skilte seg ut som

Trangboddhet og lav standard preget de mange arbeiderboligene i Kristiania. Her Aurskoggata 15 på Kampen som ble fotografert rett før det ble revet bare noen dager etter Kristianiakrakket juni 1899. Ukjent fotograf, Oslo Museum OB.F02334

Graahs spinneris arbeiderkaserne i Sagveien 8, «Brenna» ses i bakgrunnen fra Våghalsen, ca. 1915–1916. Fotograf: Møller, Halfdan Oslo Museum OB.F01960b

Kjøkkenet i Oslo Museums arbeiderleilighet i Sagveien 8. Fotograf: Rune Aakvik, 1993, Oslo Museum OB.A5977
Trangt om plassen. Stue, soverom og vaskestell i Oslo Museums arbeiderleilighet i Sagveien 8.
 Fotograf: Rune Aakvik, 1993, Oslo Museum OB.A5978

et eget samfunn, langt borte fra byen forøvrig. Den besøkenes inntrykk av å være i et erkeekte industriområde ble forsterket av de mange menneskene som ikke bare arbeidet i fabrikkene, men som også bodde her. Boliger og skole lå nærmest vegg i vegg med fabrikkene. Alt var bygd og drevet av fabrikkieierne.

Arbeiderboligene i Sagene menighet skilte seg ut fra Nydalen ved å være lite ensartet, med boliger og bygninger av gammel og ny dato. Rundt år 1900 var det store variasjoner hvordan arbeiderfamiliene bodde. Noen eksempler hvor de kunne få leid husvære var: I de større toetasjes trehusene på Sandaker og Sagene,

eller i de lave, små trehusene som Lilleborg fabrikker A/S eide i Åsengata eller i Sandakerveien. Halvor Schous arbeiderleiligheter for Hjula Veveri lå i en flott teglsteingård i Sagveien 33 C.

Graahs Spinneris arbeiderkaserne, populært kalt «Brenna» – var en tre-etasjes trebygning i Sagveien 8. Her bodde det til en hver tid både enslige arbeidere (registrert i adresseboka med yrkestittel som «Jmfr.» – jomfru) og familier. Nok en type bolig er representert i «småhusboligene» i Hamnergata på Bjølsen, bygd etter initiativ av Effata arbeiderforenings byggeforbund.

Den siste – og vel vanligste boligen for arbeiderfamilier rundt år

1900 – finner vi i en av områdets mange murgårder på Sagene, Bjølsen, Torshov, for å ikke nevne leiegårdskon-sentrerte Grünerløkka i nabomenig-hetene Paulus, Jakob og Petrus.

Klassisk leiegårdsliv

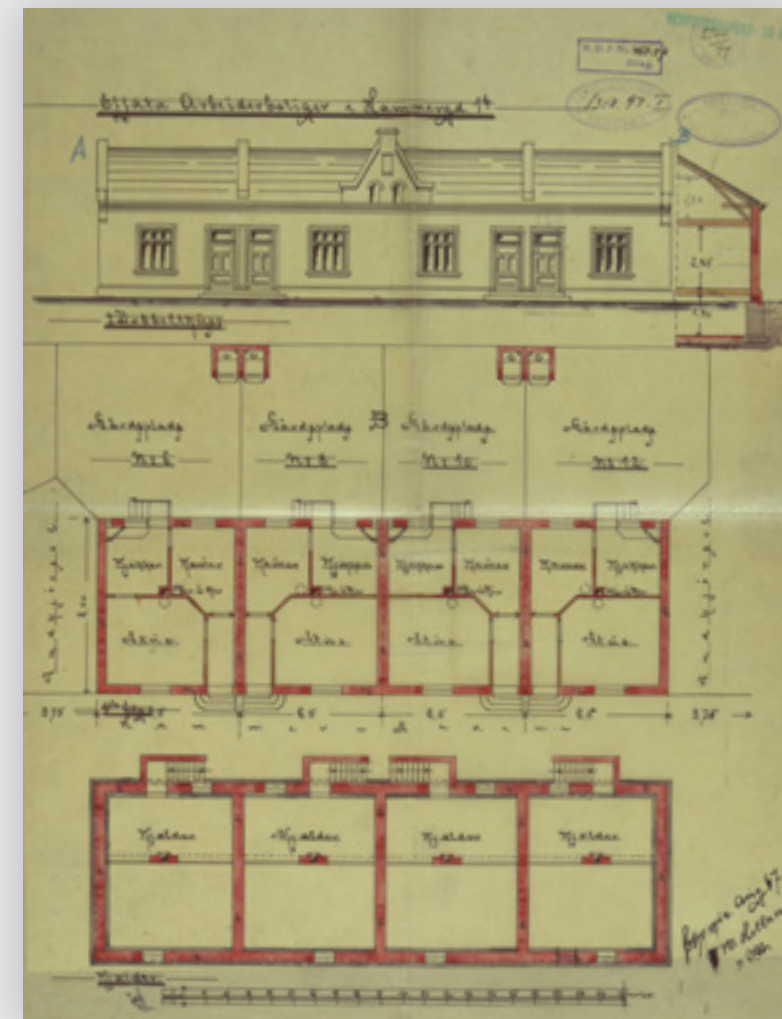
Heimdalsgata 26 på Tøyen er blitt et eksempel på en klassisk leiekaserne. I 1895 ble den satt opp. Østkantens poet, forfatteren Rudolf Nilsen, har gjort den udødelig som «Nr. 13». I adresseboka for år 1900 står Aktieselskapet De nye Arbeiderboliger som eier av bygningen. Gården er stor – hele 74 meter lang, med fem etasjer, det vanlige var tre og fire etasjer. Den inneholdt 107 leiligheter på ett rom og kjøkken.

Rundt år 1900 hadde 340 mennesker sin adresse hit. Det var ikke uvanlig at leiligheter delte felles entré/gang. En annen forfatter fra østkanten, Oskar Braaten, forteller fra sin oppvekst i murkasernen «Hjemmet» i Holsts gate 2, at to og to familier i bakgårdsbygningen til og med delte kjøkken. Rommet ble delt med en krittstrek, ovn og vask delte man «broderlig» etter behov. Kjøkkendeling var likevel ikke vanlig, statistikken for Sagene menighet forteller at åtte prosent delte kjøkken rundt år 1900.

Kommunen og bolignøden

Fra 1850-årene hadde det vært vist engasjement fra ulike miljøer om å hjelpe til med bolignøden. De første såkalte Arbeidersamfunn mente dette var en oppgave for dem. Likeså var det filantropiske selskap som tok byggeinitiativ for å skaffe flere arbeiderboliger. Man så imidlertid raskt at privat boligbygging ble en usikker løsning, den var avhengig av konjunkturer. Det syntes klart at private utbyggere ikke kunne klare å oppfylle behovet for boliger. Boligmangelen førte også til urimelig høy husleie.

I 1893 kom Det norske Arbeiderparti med en henvendelse til kommunestyret om å få utført en undersøkelse om boligforholdene i byen. I 1895 forelå rapporten som kommunalt dokument nr 29, en rapport som dokumenterer til fulle hvor dårlige boligforhold arbeiderstanden hadde i Kristiania. Den konkluderer med at det offentlige,

Arkitekt F. W. Hollands tegninger til småboliger for Effata Arbeiderforening i Hamnergata fra 1897. Idealet var at alle arbeidere skulle kunne bo slik, med både kammer og stue og en liten forhave. I realiteten ble det kun bygget noen få såkalte småboliger, og det ble kun det øvre sjikt av arbeiderne som hadde råd til å bo slik. Arkivet etter Plan og bygningssetaten

▲ **Det var himmelrik å flytte inn i Det rivertzke kompleks** på Sagene som sto klart med 479 leiligheter i 1912. Fotograf: Anders B. Wilse, 1916, Oslo Museum OB.Y2130

◀ **Arbeidere med ambulerende smie** utenfor vognhallen/verkstedet på Sagene. Det Rivertzke kompleks i bakgrunnen. Fotograf: Eyolfson, 1920, A-40204/Ua/0001/006

kommunen selv, var den eneste som kunne bygge de nødvendige antall boliger.

Men, til tross for politisk enighet om å ta tak i problemet, ble det ikke fortgang i saken. På slutten av 1890-tallet stoppet boligbyggingen opp. I 1899 kom det store boligkrakket hvor et overopphetet boligmarked eksploderte og førte til at mange byggefirmaer og banker gikk konkurs.

I perioden 1900 til 1904 skjer det faktisk en utflytting fra byen. Kristiania puster ut, og i disse årene gikk husleien ned fordi tilbudet var større enn etterspørselen. Mange arbeiderfamilier fikk råd til å leie langt større leiligheter. I 1905 begynte folketallet å vokse igjen, og det vokste raskt. Mange mente at løsningen på boligproblemet var å sørge for mange nye og gode på ett rom og kjøkken. Det var

den boligtypen en arbeiderfamilie hadde råd til å leie. Før kommunen selv tok til som byggherre, var de første trinnene tatt ved at kommunen trådte inn i private boligprosjekter ved å gi økonomisk støtte. Effata Arbeiderforenings Byggeforbunds småboliger ved Maridalsveien/Hamergata på Bjølsen/Sagene ble satt opp ved hjelp av kommunalt lån. Lånet var det første tilfelle av kommu-

nal støtte til kooperativ boligbygging, og ble gitt i 1896. I 1899 stod åtte av boligene ferdige. I år 1900 hadde familiene til en modellsnekker, en mekaniker, en mekanisk arbeider, to arbeidere og en jernstøper flyttet inn. To av boligene – nr. 14 og 16 – var under innredning.

Inn i himmelrik

Det første større boligkomplekset som ble bygget med kommunal støtte var Det Rivertzke kompleks på Sagene. Sent på året i 1912 kunne de første arbeiderfamiliene flytte inn i en av kompleksets 479 leiligheter. 365 av disse var ett-værelses leiligheter. Det var himmelrik å flytte inn i Det Rivertzke for familiene som kom fra gamle leiegårder med utedo i bakgården. Deres nye bolig hadde vannklosett på gangen, som de delte med noen få av naboene. Her var det riktig nok kun ett værelse, men det hadde sovealkove, og kjøkkenet ble brukt som all-rom. Ei kvinne forteller fra oppveksten på ett rom og kjøkken. Hun var yngst av syv søsken. Faren var grunnarbeider innenfor bygningsbransjen og eldre søsken hjalp også til med penger: «Ja, det var trangt. For det var jo senger overalt. Det var flatsenger og det var feltsenger og på kjøkkenet var det jo ei feltseng og en svær sofa. Der lå vi tre søsknene. Jeg på midten, på pinnen.» Mamma og pappa lå i en svær seng med messingkuler i den ene kroken i stua, og brødrene lå på flatsenger i en annen krok. Det fantes

større familier i komplekset. En annen informant kom fra en familie på tolv. I deres familie spiste og arbeidet de på skift. Stoler og krakker var det til alle tolv, møbler for øvrig var to kommoder, to bord og en buffet: «Det var så fattig som det kunne blitt, rett og slett, for det at vi hadde ikke plass. Det var ikke plass». Men oppveksten var god, minnes begge informantene. Leilighetene var bygd etter et annet prinsipp enn Grünerløkkas mørke leiegårdsbebyggelse. Ved Rivertzke var det sørget for å oppfylle nye bolighygieniske prinsipper med tilgang på masse lys, luft og grøntarealer. Slikt gav trivsel.

Beregninger fra Det statistiske kontor i 1918 viste at Oslo trengte ca. 6000 flere leiligheter. Dette skulle tilsvare en mengde på 24 000 mennesker som manglet bolig. I tillegg kom de 1200 leilighetene som Sundhetskommisjonen i 1921 betegnet som «sundhetsskadelige» å bo i. I 1920 hadde 30 prosent av familiene i Kristiania leieboere, mens tallet for andre byer var på 20 prosent. I 1924 stod nærmere 4500 par på leiegårdskonto-rets liste over par som sårt trengte bolig. Hele 1046 av disse var oppløst på grunn av manglende bolig. I disse årene skrives det Norges historie i Kristiania/ Oslo, en storstilt kommunal utbyggingsplan var i gang. De åpne jordene på Ullevål, Lindern, på Torshov, Sandaker, Søndre- og Nordre Åsen – blant flere – skulle snart bebygges av kommunens sosiale boligbygging. Men det er en annen historie. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Branntakstbestyreren*, Branntakster Sagveien og Sandakerveien

Oslo byarkiv, *Folkeregisteret*, Folketellinger Sandakerveien og Maridalsveien – ulike år

Oslo byarkiv, *Arbeiderminner* (Innsamlet 1955/56 i regi av Norsk folkemuseum ved Edv. Bull – kopier av Oslomaterialet i Byarkivet)

Oslo byarkiv, *Plan og bygningsetaten*, Byggesaksaker

Oslo byarkiv, *Lokalhistorisk dugnad, bydel 4* (Intervjuer og fotoinnsamling utført i Bydel Sagene-Torshov i 1998)

Litteratur og trykte kilder

Boligarbeidet gjennom tyve aar – 1911-1931 (1931): Oslo kommune, Oslo 1931

Bøe, Alf, Sven Solhjell og Jan Sigurd Østberg (1978): «Bevaring på Sagene», I: *St. Hallvard* nr. 4/1978

Alsvik, Bård (2000): *Hverdagsliv mellom to kriger i Livet langs elva*, Oslo

Helland, Amund (1917): *Norges Land og Folk. Kristiania I, II, III*, Kristiania

Kjeldstadli, Knut (1990): *Oslo bys historie*, bd. 4, Oslo

Kristiania/Oslo adressebok

Myhre, Jan Eivind (1990): *Oslo bys historie*, bd. 3, Oslo

Møller, Halfdan (1917): «Av en gammel Kristiania arbeiders erindring og tradition», I: *St. Hallvard*

Røde, Gro red. (2000): *Livet langs elva*, Oslo 2000

Mislige boliger i Kristiania

Arbeiderne i Kristiania var ikke vant til gode boliger, og tilstanden forverret seg ytterligere da boligkrisen tvang flere til å bo i ubeboelige leiligheter. Fra 1905 og utover holdt ikke boligbyggingen tritt med befolkningsveksten, og boligledigheten sank fra nesten 10 prosent i 1905 til 0,1 prosent i 1920, resulterende i en alvorlig boligkrise i byen. De ansatte ved Sunnhetskommisjonens boligkontor og boligtilsyn rapporterte om grusomme sanitære tilstander og triste menneskeskjebner.

 Tekst: Nora Birkeland, bachelor i historie ved Universitetet i Oslo

Boligkontoret og boligtilsynet foretok systematiske undersøkelser i bygninger hvor det var innsendt klage om dårlige sanitære forhold.

Beretningene rapporterer om antall hus som ble systematisk undersøkt, hvor mange av disse som hadde «sanitære misligheter», hvor mange hus som ble undersøkt etter klage og totalt antall klager. I noen av boligene var det nødvendig å gjøre grundige oppmålinger av boligene. I årsberetningene ble det oppført statistikk fra disse oppmålingene med hensyn til ulike faktorer, blant annet antall oppmålte hus, leiligheter og rom samt deres

størrelse, takhøyde, luft- og lysforhold og leiepris. Boligkontorets årsberetninger fra 1908 til 1923 og boligtilsynets årsberetninger fra 1919 til 1923 viser en tiltagende bolignød og en stadig større andel som må forbli boende i de «mislige» boligene. Årsberetningene og studiet av disse gir et innblikk i situasjonen for svært mange av Kristianias fattige borgere.

Klager til boligkontoret

I årsberetningene er antall årlige klager listet opp helt tilbake til 1898. Antall klager følger en generelt sett stigende tendens fra 1898, med 31 klager, til en topp i 1918, med 351 klager. Den gradvise økningen i antall klager frem mot 1918 kan ha ulike årsaker. Økingen kan tolkes dithen at stadig flere bodde i leiligheter med

***Tett på arbeiderboligens interiør**
med stue og soverom i ett,
ukjent sted ca. 1930. Foto: Nanna Broch.
Oslo Museum OB.F04046b*

***Nanna Broch** virket som boligkontrollør i 1919-1945. Med sine mange foto ga hun bolignøden et ansikt. Her bilde av arbeiderboliger i Ilebakken på Rodeløkka ca. 1930. Foto: Nanna Broch Oslo Museum OB.F04082a*

dårlige kår, som følge av bolignøden. En kan også anta at boligkontoret mottok flere klager med årene fordi de ble mer kjent for folk flest, og at personer som tidligere ikke var klar over at de hadde mulighetene til å få hjelp fra en kommunal instans ønsket å benytte seg av muligheten. Boligkontorets sjef ingeniør Th. Svane, påpekte i samtlige beretninger at så å si alle klager var berettigete. Det økende antall berettigete klager viser at fler og fler hus og leiligheter med dårlige kår kom frem i lyset, og mange fikk hjelp til forbedring av boligene. Men samtidig så problemet på ingen måte ut til å reduseres, arbeidet mot dårlige boliger førte ikke til at de dårlige boligene forsvant. Fra 1919 og utover sank antall klager, men trolig ikke grunnet bedre boligforhold eller avtagende bolignød. I årene fra 1919 og utover var antall klager svært lavt, og Svane hevdet det ikke skyldes at boligforholdene hadde blitt bedre, snarere tvert om. Bolignøden førte til at de som hadde bolig var svært redd for å klage på boligen, en dårlig leilighet var tross alt bedre enn å stå uten leilighet. I en lengre avisartikkel i *Social-Demokraten* fra september 1922 skrevet av boliginspektise Nanna Broch fra Boligtilsynet fortalte hun om ni familier i kjellerleiligheter hun hadde møtt i arbeidet som boliginspektør. Flere familier hadde «tigget sig til» å få flytte inn i kjellerboliger som i årevis hadde vært vurdert som ubeboelige av boligkontoret, fordi det ikke fantes

noen andre steder å bo. Ved årsskiftet 1921/1922 sto over 4400 «husvilde» på venteliste ved leiegårdskontoret, og Svane beskrev i årsberetningen fra 1922 om de ulykkelige menneskene som var på denne listen, som ofte måtte regne med å vente 3–4 år på å få en bolig: «Naar familier med barn maa bo aar efter aar ikke alene i overbefolkede leiligheter sammen med en eller flere familier, men ogsaa i de elendigste rum i uthuser, paa lofter og i kjeldere som dels er ulovelige og som forlængst er sløifet paa grund av deres mislige forfatning, saa kan man tænke sig de mange fortvilede menneskers nødrop efter en brukbar bolig.»

Gode, middels og slette boliger

I årsberetningene fra boligkontoret ble leilighetene rangert etter tre kategorier, «god», «middels» og «slet». Gode leiligheter var leiligheter som «nogenlunde let lar sig forbedre», middels leiligheter var de som «vanskelig paa lovlig maate lar sig forbedre» og slette leiligheter var de som «ikke fordelagtig eller efter bygningsloven lar sig forbedre». Andelen «slette» boliger økte og antall «gode» boliger gikk ned i perioden 1908-1923. Andelen gode boliger de fem første årene i perioden var rundt en fjerdedel, mens i de siste fem år var så få som 0,72 prosent vurdert som gode boliger. Det er viktig å merke seg at heller ikke boligene som havnet under kategorien «god» kunne regnes som boliger med god stand, det var kun boliger som hadde

forbedringsmuligheter. De fleste boligene som ble oppmålt av boligkontoret var blant de dårlige boligene som ble undersøkt. Av de nesten 700 leilighetene som ble undersøkt mellom 1919 og 1923, var det kun 5 leiligheter som «nogenlunde let lar sig forbedre». Selv om årsberetningene viser at boligene oppmålt i disse årene hadde en dårligere standard enn tidligere, var likevel flere av boligene bebodd. Svært mange bodde også i overbefolkede leiligheter. I 1920 bodde 25 prosent av Kristianas befolkning i overbefolkede eller sterkt overbefolkede leiligheter. 41 prosent bodde i tett befolkede leiligheter. Blant de undersøkte boligene og i fattige strøk var andelen mye høyere. Harald Hals anslår i *Ti aars boligarbeide i Kristiania* fra 1920 at den totale boligledigheten var kun 0,4 prosent i 1915, og 0,1 prosent i 1920. Dette er svært lave tall. En by i vekst, slik som Kristiania anno 1920, burde ha minimum tre til fire prosent ledighet, ifølge Hals. Svane skrev i årsberetningene om hvor mange av de oppmålte leilighetene som var ubeboedd, enten de sto helt ledige eller ikke var benyttet til nattesopphold. Dette skyldes hovedsakelig at leilighetene var under oppussing eller at de var tatt i bruk som verksted eller lignende. I perioden 1908-1915 var i snitt 5-6 prosent av boligene ledige. I årene 1916 og 1918-1923 oppgir Svane ingen info om ledige boliger. Ut ifra kjennskap til den faste strukturen på årsberetningene samt informasjonen

Flere familier hadde «tigget sig til» å få flytte inn i kjellerboliger som i årevis hadde vært vurdert som ubeboelige av boligkontoret, fordi det ikke fantes noen andre steder å bo. Her en kjeller i Tromsøgata på Rodeløkka ca. 1930. Foto: Nanna Broch. Oslo Museum OB.F04083b

som finnes om ledige boliger i 1917 (to ledige boliger) er det rimelig å anta at dette skyldes at ingen av boligene sto ledige. Dette støttes også opp av hva Svane generelt skrev om bolignøden og tilstanden i Kristiania disse årene, samt Brochs beskrivelser i ulike artikler av familier som flyttet inn hvor som helst i disse årene, også boliger som var ubeboelige. I artikkelen «Kjelderboliger» beskrev Broch en

leilighet på Kampen, hvor et par hadde «tigget sig til» å få flytte inn: «Den unge familien, som bodde der før dem, hadde ogsaa fundet leiligheten ledig. De var husvilde, blev henrykt over at finde hus – det skulde bli saa godt der. Efter ca. 4 aars forløp var manden og det ene av de to barn angrepet og død av tuberkulose. I den familien, som bodde der før dem igjen var der dødsfald av tuberkulose.»

Forbedrede og sløifede leiligheter
Årsberetningene viser også til statistikk over «forbedrede» og «sløifede» leiligheter. Forbedrede leiligheter var leiligheter som året før hadde blitt renovert. «Sløifede» leiligheter var leiligheter som boligkontoret hadde vurdert som ubeboelige, og som ikke lenger var lovlige boliger. Antall «sløifede» leiligheter var svært lavt sett i forhold til antall klager som kom inn, og sett i

Bolignøden gjorde at mange bodde i brakker og hytter som var trekkfulle og dårlig isolert. Ukjent sted ca. 1930. Foto: Nanna Broch. Oslo Museum OB. F04056a

forhold til hvor mange leiligheter som ble forbedret. Boligkontoret måtte ofte se gjennom fingrene i svært alvorlige tilfeller. Leilighetene var trolig ikke i bedre stand enn i tidligere år, utviklingen i andelen «gode», «middels» og «slette» boliger viser at det heller var motsatt. En må heller anta at mangelen på nye boliger beboerne kunne flytte inn i forhindret boligkontoret fra å sløyfe boligene som beboelsesrom. I årsberetningen fra 1919 beskrev Svane blant annet et hus på Kampen hvor det etter flere år under behandling ikke hadde gitt noe resultat, og Sunnhetskommisjonen måtte derfor sløyfe

huset som beboelsesrom, men ikke før kommisjonen hadde sikret seg at leieboerne fikk annen bolig i kommunens brakker på Ekeberg. En må anta at lignende prosedyre ble fulgt i lignende saker, og at årsaken til at såpass få leiligheter ble sløyfet som beboelsesrom fra 1916 og utover delvis skyldes vanskelighetene med å finne ny bolig til beboerne i «slette» leiligheter. Nanna Broch skrev i den ovenfor nevnte artikkelen om vanskelighetene med å skaffe bolig til de trengende: «I tiden 1919-1921 er der til sunnhetskommisjonen kommet klager fra 1720 familier som bor i daarlige og overbefolkede

leiligheter, men bare 250 av disse har faat hus. Sundhetsvæsenet har i 1921 søkt om boliger til 394 familier, som saart trængte til det, men bare 17 fik». Boligkontoret arbeidet i tidligere år særlig mot kjellerboligene, som var blant de verste leilighetene en kunne finne i Kristiania. Fra 1916 og utover måtte boligkontoret midlertidig gi opp kampen mot kjellerboligene, tilstanden var så dårlig og nøden så stor at de måtte la folk flytte inn, selv om de var ansett som «sløifet» i flere år. Nanna Broch forteller i artikkelserien *For bolig-sak og hjemmets trivsel* om at flere hundre kjellerboliger var «sløifet»,

Solhauggata på Rodeløkka ca. 1930. Trehusene var sårbare for regn og grunnvann på grunn av dårlig drenering. Foto: Nanna Broch. Oslo Museum OB. F04063a

noen siden før 1900. Sunnhetsinspektør dr. A Diesen beskrev dette i årsberetningen fra 1919 om arbeidet til boligtilsynet: «Bolignøden har nemlig medført at sunnhetskommissionen maa tillate at leiligheter, som i aaresvis har været sløifet, igjen blir tat i bruk. Vi sørger her kun for at leiligheten ikke blir bortleiet til familier med barn.». Diesen skrev også om boliger som var «indregistrert til sløifing» når boligforholdene tillot det. Dette var boliger som burde ha vært ulovlige, men den daværende situasjonen gjorde dette umulig i praksis. I 1923 var det 41 boliger som sto på denne listen.

En kvinne viser fram kjøkken og stue i sin leilighet ca. 1930. Ukjent sted. Erfaringene fra arbeidet la grunnlaget for Nanna Brochs sterke engasjement i boligsaken. Foto: Nanna Broch. Oslo Museum OB.F04047b

Leiemarkedet

Svane meldte også om høye leiepriser, særlig sett i forhold til boligenes standard. Han sammenlignet i flere av beretningene boligpriser per måned og per m³ per måned i ulike bydeler. Boligprisene i strøk med høy andel boliger med svært dårlige kår, som Tøyen, Grünerløkka og Sagene, hadde nesten like høy gjennomsnittlig leiepris som gjennomsnittsprisen i vestkantstrøk med færre dårlige boliger, og en gjennomsnittlig høyere boligstandard. Kristiania var en leiegårdsby og i 1920 eide kun fem prosent av befolkningen egen bolig. Blant arbeiderne var tallet enda lavere, kun en prosent eide egen bolig. Dette gjorde leieboerne, særlig de svakeste, svært utsatt i vanskelige tider. Da Axel Holst kartla boligsituasjonen for arbeiderne på 1890-tallet mente han at det ikke i utgangspunktet var arbeiderklassens økonomi som tvang dem til å bo dårlig, men heller husnøden. Historiker Anne-Lise Seip legger også fram i *Sosialhjelpstaten blir til* at mangelen på boliger ble utnyttet av boligspekulanter som presset prisene opp. At boligprisene kunne presses opp, også på boliger som ikke var lovlige for beboelse, satt de svake i samfunnet i en svært vanskelig situasjon. Ansatte ved de ulike instansene for boligarbeid i denne perioden meldte om en vanskelig situasjon for leieboere, og at utleierne tidvis hadde for mye makt i situasjonen. Både leieboerne og boligkontoret opplevde situasjoner hvor de var maktesløse.

I artikkelen «Billeder fra bolignøden i Kristiania» fra 1921 fortalte Broch om en familie som var blitt kastet ut av sin leilighet, og nå bodde i en butikk kalt «isberget» på folke-munne, fordi det var så kaldt og de store vinduene var fullstendig tildekket med is om vinteren. «Den værste butikk jeg har sett var en stor hjørnebutikk, så dårlig at det ikke var mulig å få den leiet ut som *butikk!* Her bodde foreldre med en voksen søn. [...] I «kontoret» eller bakværelset bodde den gifte datter med mann og 2 småbarn. Hele familien hadde i mange år bodd i en pen leilighet i et godt hus. Men en dag (før husleienvendens tid) blev alle leieboere sagt op – gården var solgt til kontorer og lagerrum».

Tilstanden i de mislige boligene

Bolignøden førte til at flere måtte bo i boliger med svært dårlig stand. Problemene i disse leilighetene var blant annet fuktighet, beliggenhet nede på eller under terrenget, mangel på drenering, isolasjon eller ventilasjon, slette eller manglende lysforhold. Mugg, råte, veggdyr og rotter var også vanlige problemer. Mange av problemene skyldtes dårlige tak, som førte til alvorlige vannlekkasjer. Boliger som lå nede på bakken uten tilstrekkelig

Mugg, råte, veggdyr og rotter var vanlige problemer. Her er kjøkkenventilen murt igjen på grunn av kakkerlakker. Ukjent sted ca. 1930. Foto: Nanna Broch. Oslo Museum OB. FS0529

isolering eller membran førte til problemer ved at vann ség inn gjennom gulvet, både på grunn av regnvann, dårlig drenering på tomtene og grunnvann. Problemer med grunnvann som ség inn i boligene gjennom gulvet var særlig et problem i Grønlandsområdet.

Broch skrev i samtiden en rekke artikler i aviser og tidsskrifter for å sette lys på boligproblemet. Hun tok selv vare på artiklene i sitt privatarkiv, som er bevart ved Riksarkivet. Menneskene hun møtte i sitt arbeid bodde trangt, familier var splittet, de sov på verksteder og kontorer, barna var på barnehjem, noen søkte til og med tilflukt på politistasjonen om natten.

Flere ble syke og døde grunnet dårlige sanitære forhold i boligene, særlig i kjellerboligene. Broch skrev om flere familier som hadde fått beskjed av legen om at leilighetene ikke kunne brukes som bolig. Hun siterer også en ikke-navngitt lege som omtalte det som selvmord å bo i slike boliger. Beboere som hadde vært konstant syke og som ble bedre etter «landopphold» eller «sanatorieopphold», ble igjen dårlige når de kom tilbake til byen. En sjømann fortalte at han alltid ble syk når han var hjemme. Brochs kollega Signe Holt skrev i artikkelen «Boligforhold i Oslo» i *Boligsak i by og bygd* fra 1928 at dødsårsaken kalles tuberkulose, men den egentlige folkesykdommen var bolignøden. Sunnhetkommisjonens årsberetninger gir et trist innblikk i boligsituasjonen i Kristiania under bolignøden. Selv om beretningene ikke alene kan beskrive bolignøden eller årsakene til den, er kildene viktige for å forstå hvordan svært mange mennesker levde under årene med boligkrise. Sammen med vitneutsagn fra sentrale personer bidrar de til å beskrive hvordan og hvorfor mennesker ble tvunget til å flytte til eller bli værende i ubeboelige leiligheter, ofte med sykdom eller død som følge. ●

Litteratur og trykte kilder

Befolknings- og beboelsesforhold i Oslo 1900-1925. Utgitt av Oslo kommunes statistiske kontor. Oslo: O. Fredr. Arnesens bok- og akcidenstrykkeri, 1927

Broch, Nanna (1922): «Kjellerboliger.», *Social-Demokraten*, 23. september 1922

Broch, Nanna (1920). «De husvilde». *Ukjent avis*. 30. september 1920. Fra Nanna Broch arkiv ved Riksarkivet: Broch, Nanna – RA/PA-0680/F/Fa/L0003

Broch, Nanna (1921): «Billeder fra bolignøden i Kristiania» I: *Boligsak i by og bygd*. 6. årgang. Hefte 4/1921

Broch, Nanna (1923): «Hvad tallene forteller» I: *Boligsak i by og bygd*. 8. årgang. Hefte 3(1923)

Holt, Signe (1928): «Boligforholdene i Oslo» I: *Boligsak i by og bygd*. 13. årgang. Hefte 1 og 2/1928

Broch, Nanna (1961): *For boligsak og hjemmets trivsel: i en artikkelserie om bolignøden i Oslo i 1920-årene.* Oslo: Østkantutstillingen

Hals, Harald (1920): *Ti aars boligarbeide i Kristiania.* Kristiania: J. Chr. Gundersens boktrykkeri

Holst, Axel (1895): *Arbeiderstandens Boliger i Christiania.* Christiania: J. Chr. Gundersens Bogtrykkeri, H. Anth. E. Gundersen

Kjeldstadli, Knut (1990): *Den delte byen: Fra 1900-1948.* Bind 4 i Oslo bys historie, redigert av Sivert Langholm m.fl. J. W. Cappelens Forlag: Oslo

Kristianas sunnhetkommisjons årsberetninger (1908-1923): Bilag: Boligkontorets årsberetninger skrevet av ingeniør Th. Svane

Kristianas sunnhetkommisjons årsberetninger (1919-1923): Bilag: Årsberetninger om boligforholdene og boliginspeksjonen skrevet av Sundhetsinspektør dr. A. Diesens

Seip, Anne-Lise (1994): *Sosialhjelpstaten blir til: Norsk sosialpolitikk 1740-1920.* Oslo: Gyldendal

Husvill i Kristiania

Bolignøden var stor i Kristiania på starten av 1900-tallet og mange måtte henvende seg til myndighetene som husville. I bystyret og formannskapet raste diskusjonene om hva som burde gjøres med situasjonen.

Tekst: Caroline Juterud, historiker ved Oslo byarkiv

I 1916 HADDE 562 FAMILIER meldt seg som husville til Folkeregisteret i Kristiania, 2303 personer til sammen bestående av 1405 voksne og 898 barn. Samme år kunne Leiegårdsbestyrelsen oppgi at det hadde meldt seg 1038 leiesøkende familier hos dem. Kun 248 av de familiene som hadde meldt seg til Folkeregisteret hadde også meldt seg hos Leiegårdsbestyrelsen. Altså var det 1352 familier som regnet seg selv som husville i 1916. Vi må også regne med en del mørketall i dette regnestykket, for hva med alle de som ikke tok kontakt med myndighetene? Selv mente myndighetene at det var en uoversiktlig situasjon og at de tallene de hadde var unøyaktige.

Leiegårdsbestyrelsen hadde i oppgave å finne bolig til de som meldte seg hos dem. De mente selv at flere av de leiesøkende ikke var

husville, men søkte for å få bedre og billigere bolig. Av de 562 familiene som hadde meldt seg som husville hos Folkeregisteret mente Leiegårdskontoret at bare 415 av familiene faktisk var husville. 150 av familiene var splittet opp og bodde ikke sammen, mens ca. 35 av familiene bodde på politistasjonen, hos Frelsesarmeen eller andre herberger. 230 av familiene bodde sammen med andre familier. Boligforholdene var elendige. De bodde trangt og i dårlige hus med svært høye husleiepriser. Det var et stort problem for kommunen at så mange var i ufor-skyldt bolignød. Men de måtte innrømme at en del av de husville var skyld i sin egen nød, og selv hadde gjort at ingen ville leie ut bolig til dem. Moralske vurderinger av de husville skulle derfor bli en viktig del av debatten om hvilke tiltak som skulle settes i gang for å hjelpe de husville.

Herbergene

I 1910 fantes det fem masseherberger for husville i Kristiania. Fire av dem var for menn. Frelsesarmeen hadde to herberger, ett i Urtegata 16 og ett i Urtegata 2. *Det Blaa baand* hadde et herberge i Lakkegata 19 og det fantes et hjem for arbeidsløse i Maridalsveien 33. For kvinner fantes kun herberget Nattely i Fredensborgveien 16. På masseherbergene kunne de husville få en seng å overnatte i mot en liten sum i betaling. Billigst var det for kvinnene som kunne overnatte på Nattely for mellom ti og tjue øre natten. Mennene måtte ut med mellom tjue og førti øre natten avhengig av hvilket herberge de henvendte seg til. Alle fikk plass med mindre de var overstadig beruset eller brutale. Hjemmet for arbeidsløse i Maridalsveien 33 var billigere enn de andre herbergene, men de som overnattet der måtte til gjengjeld være

1. Her ser man en sovesal i en av byens herberger. Bildet er fra ca. 1925. Foto: Ukjent/ Oslo Museum OB.F20218

2. Slik så det ut da mennene arbeidet på vedhuggeriet til hjemmet for arbeidsløse i Maridalsveien 33. Foto: Anders Beer Wilse/ Oslo Museum OB.Z11434

villige til å arbeide. De som arbeidet på huset med vedhugging, kurvflerting og annet arbeid kunne overnatte for kun ti øre natten. På hjemmet ble det servert kaffe til fem øre koppen, smørbrød til tre øre samt middag med to retter til 25 øre. Det var kun de som viste seg som edru og arbeidsvillige som fikk lov til å overnatte og hjemmet førte en omhyggelig kontroll med gjestene. Ifølge Sunnhetskommisjonens beretning fra 1910 var de som benyttet seg av herbergene ofte lite arbeidsvillige personer som levde av tilfeldig jobb, betleri – det vil si tigg – og annet ikke samfunnsnyttig arbeid. Drikkfeldighet og kriminalitet var en hyppig årsak til at personene

hadde mistet arbeid og kommet i en så nedsunken stilling. Det ble dog påpekt at det også fantes respektable personer blant gjestene.

Sunnhetskommisjonen var svært skeptisk til herbergene og mente at deres tettepakkede lokaler og «yderst mangelfulle indretning og utstyr» gjorde dem til en potensiell fare for byen under sykdomsepidemier. Spesielt Frelsesarmeens og *Det Blaa baands* herberger var i dårlig forfatning. Ganske visst ga herbergene husly til personer: «som tidligere søkte nattely over teglverksovn, under baathvælv, i tønder, paa fyldinger, i de gamle store søppelkasser, i trappeganger eller som streifet om paa

gaten ved nattetid. Men de letter paa den anden side lasaron- eller løsgjængerlivet.»

Sunnhetskommisjonen mente derfor at kommunen burde gjøre en innsats for å innrette hensiktsmessige masseherberger. Dette ville bidra til å forhindre ikke alene de sanitære forholdene men også de moralske og andre ondene som fulgte ved overbefolkning og de innlosjerende sovegjestene som stadig ble tatt inn i arbeiderfamilier. Disse herbergene burde ha god plass og renslighet og gjestene burde følges tett opp av de ansatte.

Folk lå tett i byens herberger.
Foto: Ukjent/Oslo Museum OB.F20217

Husvillearrestene

I tillegg til herbergene hadde to av byens politistasjoner husvillearrest hvor personer kunne overnatte uten betaling. Ved Rådhusgaten politistasjon slapp de kun inn personer som var over 50 år gamle. I 1908 var det 2614 personer som hadde overnattet som husville på Rådhusgatens husvillearrest. I 1910 var dette tallet fordoblet til 4475 personer, noe som bekreftet at bolignøden i Kristiania var økende. Det samme ser vi på Grønland politistasjon der 5569 personer hadde vært innom

husvillearresten i 1907, mens tallet hadde økt til 8436 personer i 1910.

Ved Rådhusgatens husvillearrest lå det maksimalt 12 personer per rom og det var stor forskjell på hvor mange som trengte overnatting om sommeren og vinteren. Det var i hovedsak om vinteren at pågangen på arresten var størst: «naar natophold i skur, baater og under aapen himmel er umulig». I arresten ble de husville først presentert for vakthavende betjent som førte dem inn i protokollen som husville. Deretter ble de fratatt det de måtte ha

på seg av flasker, fyrstikker, piper og lignende og ført opp til anvist celle for natten. Cellene var utstyrt med trebriser uten underlag eller dyne. Dette var for å gjøre det enklere å holde lokalene rene for lus, andre bakterier og smådyr som de husville hadde med seg og på seg. Det var ikke vanskelig å holde rommene rene, men stanken var «dog ikke til at fordrive». Politifullmektig Barfoed ved Grønlands politistasjon beskrev de husville som «forkomne individer». Han mente at noen av dem gadd av ren likegyldighet ikke å skaffe

seg de 25 ørene de trengte for å overnatte på Frelsesarmeens herberge, men heller brukte sine siste skillinger på en dram og et glass øl – og meldte seg i husvillearresten da de ikke hadde flere penger. Ingen som var vesentlig påvirket av alkohol skulle settes inn i husvillearresten, men det var ofte vanskelig å skille ut de som var så beruset at de skulle arresteres for drukkenskap og de som ikke var så beruset men som det var uforsvarlig å sende ut igjen på gaten. I følge politifullmektig Hjelm-Hansen ved Rådhusgaten politistasjon besto de husville først og fremst av betlere og de som kalte seg klutesamlere, men som han mente at i realiteten også var betlere. I tillegg mente han de husville besto av arbeidsskye mennesker: «Den stor del av de her husede husvilde er av alder, sykdom eller drik forkomne, ganske hjelpeløse personer, der liten eller ingen fortjeneste kan skaffe sig, klædt i filler, urenlige i en utrolig grad og frembydende billedet av den yderste menneskelige elendighet» Begge politifullmektigene trakk frem at det var vanskelig å holde oversikt over de husville og komme til bunns i årsakene til deres tilstand. Selv om personene ble skrevet inn hver kveld og ut hver morgen var det forskjellige politibetjenter og de klarte ikke å holde oversikt over de husville. For å få til dette måtte det ha blitt ansatt en politibetjent som kun holdt oversikt over de husville. Det aller beste ville vært å få de husville vekk fra politi-

I Storgata 36 lå det etter 1915 en husvilleavdeling, pleiehjem og arbeidshjem for fattige i Kristiania. Foto: Olaf Martin Peder Væring/Oslo Museum OB.F01165

stasjonene og opprettet et eget hjem for dem, helst i sammenheng med et arbeidshjem. En systematisk oversikt og kontroll over de husville ville lette håndhevelsen av Løsgjengerloven som var laget for å luke ut de arbeidsvilige og uverdige trengende. Disse skulle dømmes og sendes på tvangsarbeid. Ordningen med husvillarrestene gjorde det derimot vanskelig å skille de verdige trengende som burde sendes til pleie eller gamlehjem, fra de uverdige trengende som burde straffes og tvinges til å arbeide.

Prinds Christian Augusts Minde

De uverdige trengende hadde lenge blitt sendt til Kristiania Tvangsarbeidsanstalt Prinds Christian Augusts Minde i Storgata 36, et sted som hadde et dårlig rykte blant byens befolkning. I 1915 ble tvangsarbeidsanstalten lagt ned og de innsatte overført til den nye tvangsarbeidsanstalten Opstad på Jæren. 17. september 1915 sto det en artikkel i avisen Tidens Tegn som beskrev den «nye» Prinds Christian Augusts Minde. Nå skulle anstalten være et arbeidshjem,

Skomaker og skredderverkstedet på Kristiania Tvangsarbeidsanstalt i august 1914. Trolig så det fortsatt slik ut når arbeidshjemmet flyttet inn bare året etter. Foto: Ukjent/ Riksarkivet, Fengselsstyret

17. september 1915 sto det om oppussingen av Storgata 36 i avisen *Tidens Tegn*. Den fryktede Mangelsgården hadde nå sluttet å eksistere.

pleiehjem og husvillehjem, og de tidligere stigmaer som hadde vært knyttet til gården skulle forsvinne. Hjemmene sto under Fattigvesenets bestyrelse og skulle ha eget tilsynsutvalg. Det var kun Fattigvesenet som kunne henvise folk til hjemmene.

I husvilleavdelingen kunne familier som ikke hadde bolig, få tak over hodet. Familiene var under strengt oppsyn av forstanderen og de andre ansatte. Det var ikke lov å ha med seg berusende drikke til hjemmet og det kunne heller ikke mottas i gave fra besøkende. Kortspill var forbudt og tobakksrøyking kun tillatt på de stedene som forstanderen tillot det. Hvis noen brøt disse reglene kunne forstanderen nekte dem å motta besøk, forby dem å dra til byen eller

bortvise dem fra hjemmet. De som bodde i husvillavdelingen var en del friere en de som var på arbeidshjemmet. De hadde ansvar for sine egne lokaler og «deres forpleining og beklædning er hjemmet uvedkommende». De skulle selv iakttå ro, orden og sømmelighet og selv sørge for renholdet på sine rom.

I 1915 bodde det 27 forskjellige familier i husvilleavdelingen i Storgata 36. Kun tre av disse var enslige personer som ikke hadde med seg barn. Den ene av disse tre ble borte allerede dagen etter han var innskrevet, mens person nummer to ikke ble lenger enn litt over en måned før han sa at han ikke ville være der lenger. Barnefamilieene ser ut til å ha blitt boende lenger. Noen i flere måneder, og andre familier i flere år. 21 av familiene flyttet til slutt fra avdelingen. En familie ble, etter å ha bodd to år i avdelingen, hjemsendt til Tyskland. Kun en av familiene ble kastet ut av forstanderen på grunn av dårlig oppførsel. Dette ser ut til å ha vært fordi far ikke ville arbeide i arbeidsavdelingen lenger. Syv av familiene opplevde at barna ble tatt fra dem og bortsatt av Vergerådet. Dette ser ut til å ha blitt gjort i forbindelse med flytting fra husvilleavdelingen og trolig fordi det var det billigste for myndighetene. Det var lettere for foreldrene å finne seg bolig uten barna og boligene trengte ikke å ha like god standard uten barn.

I 1916 hadde Bystyret oppe en sak angående bygging av boliger for

husville familier som fikk understøttelse fra Fattigvesenet. I 1917 kom Magistratens fjerde avdeling med sin anbefaling i saken. Erfaringene fra Storgata 36 viste at det ikke var hensiktsmessig å skille ut de fattigunderstøttede som en egen gruppe husville og samle disse i store kommunale bygninger. Det hadde vist seg å være vanskelig å kreve leie og å bli kvitt familier når de først hadde fått bolig. Det var også vanskelig å bruke noen form for sanksjonsmiddel mot dem for å påvirke deres oppførsel. Det eneste middel som «staar til raadighet er familiens oppløsning ved barnenes anbringelse gjennom vergeraadet; men der skal meget til før det kan ske». Risikoen var at kommunen ville få store utgifter på folk som kunne klart seg selv i egen bolig, men som var blitt avhengig av gratis bolig fra kommunen. Det ble altså ingen bygging av nye boliger for husville som fikk understøttelse fra Fattigvesenet, men samme år ble det bevilget 600 000 kr til bygging av boliger for husville på Enerhaugen. Vi må anta at dette da gjaldt husville som ikke fikk understøttelse fra Fattigvesenet. Her ser vi igjen at kommunen skulle hjelpe de uforskyldte husville, men unngå å hjelpe de som var skyld i sin egen nød. Drankerne og latsabbene skulle ikke få bolig av kommunen, men bli håndtert av Fattigvesenet og etter Løsgjengerloven. Dette strenge moralistiske synet på de fattige kjenner vi godt igjen fra resten av Fattigvesenet i perioden. ●

Litteratur og trykte kilder

Beretning fra Kristiania Sunnhetskommisjon 1908-1914. Kristiania: J. Chr. Gundersens boktrykkeri

Aktstykker Kristiania Kommune 1911, sak 29

Aktstykker Kristiania Kommune 1916-1917, sak 175

Aktstykker Kristiania Kommune 1916-1917, sak 206

Aktstykker Kristiania Kommune 1917-1918, sak 164

Kilder

Oslo byarkiv. *Prinds Christian Augusts Minde, sinnsykeasy og arbeidsanstalt*, A L0001 og Fh L0001

Fra okkupant til boligleier

EN FORTELLING OM UNGDOMSKONTORETS BOLIGTILTAK

Å ha tak over hodet er svært viktig for alle mennesker. Det handler om varme og trygghet, men også om verdighet og å ha noe å kalle sitt eget. Boligene er et sted vi etablerer vår identitet, og er det stedet vi nyter størst grad av innflytelse og selvstendighet. På slutten av 1970-tallet ønsket flere ungdommer, både arbeids- og bostedsløse, å gjøre noe med situasjonen sin.

 Tekst: Andrea Dietrichson, kulturhistoriker ved Oslo byarkiv

1 | 2

PÅ DENNE TIDEN VAR NISSEBERGET

I SLOTTSPARKEN et viktig møtested for store ungdomsgrupper og ble brukt til både sosialt samvær, eller for å få seg noen timers søvn nattetid. I løpet av 1970-tallet var både kommunen og politiet lei av dette. På kvelden 30. april 1978 skulle Oslo-politiets nyopprettede beredskapstropp rydde Slottsparken for det som gjerne ble omtalt som «narkotika-ungdom». Dette var for så vidt ikke noe nytt, men denne gangen var ungdommene forberedt og satte seg på bakbeina: 200 aksjonister hadde møtt opp på oppfordring fra Arbeidernes kommunistparti, og det ble en heftig kamp som resulterte i både blod og bøteleggelser.

Årene etter ble natt til første mai ansett som en tid for opptøyer, gjerne annonsert av media flere dager i forveien. I 1981 ble 178 ungdommer bøtelagt for over en halv million kroner til sammen, og som et resultat ble ungdomsorganisasjonen Ung-Mob (Ungdom mot bøteterrore, senere Ung mobilisering) opprettet. Etter hendelsen holdt Ung-Mob pressekonkurranse i Slottsparken. Her gjorde de blant

1. Ungdommer som slapper av på Nisseberget, sommeren 1970. Foto: Leif Ørnelund. Oslo Museum OB. Ø70/2083

2. Ungdom på Nisseberget, våren 1971. Foto: Henrik Ørsted. Oslo Museum OB.A10725

annet rede for den høye arbeidsløsheten blant ungdom, boligmangelen og behovet for ungdomshus i Oslo sentrum. I generalregisteret over bystyre- og formannskapsaker ved sosiale anliggender for perioden 1981-90 ser en at i 1981 var det én sak som direkte vedrørte ungdommenes situasjon, mens det i 1982 var åtte og året etter var tretten slike saker oppe i minst ett av beslutningsorganene. Dette tyder på en økt bevissthet om

Aktivistenes sarkastiske oppfordring til Oslo-ungdom om å stå sammen mot politiet natt til 1. mai, slik de gjorde i 1978 og flere år fremover. Fra udatert løpeseddel i arkiv etter Dag Hotvedt

Oslo-ungdommers situasjon, trolig på grunn av pressekonferansen i 1981, og nødvendigvis også som et resultat av okkupasjonen av Skippergata 6 og 6B senere samme år.

Løpeseddel med illustrasjoner og tekst av Erik Grønvold og Marius Renberg. Dag Hotvedt/Oslo byarkiv

Skippergata 6b slik det så ut mer enn hundre år før det ble okkupert.
Foto: Ukjent person, 1877. Oslo Museum OB.F14680a

Skippergata okkuperes

For å rette søkelyset mot, og gjøre noe med situasjonen, begynte en gruppe ungdommer, i regi av Ung-Mob, å planlegge okkupasjonen av et tomt hus i Skippergata. Planleggingen, som egentlig skulle skje i all hemmelighet, ble avslørt av Arbeiderbladet og Oslo kommune innkalte ungdommene til krisemøte. Ungdommene ble lovet at

politiet skulle holde seg unna på okkupasjonsdagen. Den 9. oktober 1981 troppet to hundre ungdommer opp på tomten. Politiet møtte også opp, men ble beordret om å trekke seg tilbake slik at ungdommene i første omgang fikk fritt leide til å innta bygget. Selv om Oslo kommune viste seg ganske passive under okkupasjonen, ønsket de ikke at ungdommene skulle

beholde Skippergata. I Bystyrets forhandlingsprotokoll, del II, bystyresak 350/1982, kan en lese Peter N. Myhres (FrP) begrunnelse for dette. Han påpeker at store deler av området rundt det okkuperte huset ble mer og mer «preget av forslumming, forsøpling, hæverk, vold, innbrudd og annen kriminalitet», og han spør hvorfor ikke Oslo kommune har «anmeldt slike straffbare handlinger til politiet, og bedt politiet gjennomføre tiltak for å få slutt på de nedverdiggende forholdende i strøket».

Blitzhuset i Oslo ble nok en viktig møteplass både for de som tok imot tilbud om bolighjelp fra kommunen, og for de som takket nei eller brøt ut senere. Foto: Rune Aakvik, 2007. Oslo Museum OMu.D1010

Kommunen bestemte seg snart for å forsøke å forhandle om et annet ungdomshus med okkupantene, og tilby dem bolighjelp på mer permanent basis. Ikke alle ungdommene var fornøyde med dette, og mange følte seg truet og overkjørt av kommunen. Andre så det som en god løsning for å få seg et ordentlig hjem. Ungdommene ble splittet innad da deler av dem meldte seg bostedsløse for å få hjelp gjennom kommunen, mens andre nektet og ønsket å bli boende i Skippergata. Vinteren 1981 frøs imidlertid

vannrørene i det okkuperte huset, selve huset var i svært dårlig forfatning og flere av ungdommene ble syke.

26. mars 1982 ble Skippergata 6 og 6B revet i kommunens regi. Fram til da hadde dette vært hjemmet til nærmere seksti ungdommer. De fleste var blitt lovet bolig eller midlertidig hospitsplass og mange fikk bolighjelp gjennom kommunetiltakene Ungbo og Straksbo: «I Skippergata bad kommunen oss om å skrive oss på lister, så ble det loddtrekning om forskjellige hus vi skulle bli tildelt», har en av ungdom-

mene senere fortalt til Berit Nordahl i forbindelse med utarbeidelsen av rapporten «Straksbo. Et alternativt boligtiltak», utgitt mars 1985. De hadde også fått innfridd kravet sitt om et aktivitetshus i Pilestredet 30C. De fleste takket ja og dette skulle snart bli kjent som Blitz-huset, som til tross for flere forsøk på rivning fra kommunens side står der den dag i dag.

Et historisk tilbakeblikk

Ungdomsnemda ble opprettet i mai 1939, og fikk én måned senere et eget kontor. Formålet var å ha en nemd som skulle «følge alt det arbeid kommunen driver for opplæring, sysselsetting og anvending av fritid for ungdom over skolepliktig alder», samt «utrede på forhånd den økonomiske side av de tiltak som det blir spørsmål om å sette i gang». Det var med andre ord forebygging som ble vektlagt og ettersom ungdomskriminaliteten økte ble nettopp dette forebyggende arbeidet svært sentralt for nemda. I Bystyrets forhandlingsprotokoll fra 1938-39, sak nr. 143, står det at nemda på et generelt plan skulle utgjøre leddet mellom kommunen og ungdommen og virke som et sosialt veilednings- og opplysningskontor. Til å begynne med var både nemda og kontoret administrativt underlagt Skoleavdelingen, men etter hvert som den sosiale delen av arbeidet økte, ble de på slutten av året 1960 overført til Sosialrådmannen.

Det skulle imidlertid gå over tre tiår fra nemdas og kontorets opprettelse, før tankene for alvor ble satt ut i livet. I løpet av 1970-tallet skjedde det til gjengjeld mye på denne fronten. Bakgrunnen var, i tillegg til de allerede bostedsløse ungdommene, den økende tilflyttingen til hovedstaden. Som sammendraget av bystyresak nr. 109 i 1974 *Boligforhold for innflytter-ungdom i Oslo*, flyttet det årlig «mange tusen mennesker til Oslo», en innflytting som var dominert av unge,

enslige personer under 30 år. Videre i sammendraget påpeker Bystyret at «Erfaringene viser at noen av de bolig-former som tilbys unge, enslige innflyttere, bidrar til å skape problemer både av helsemessig og sosial karakter (...). På denne bakgrunn har programkomiteen for helse- og sosialpolitikk funnet grunn til å kartlegge denne delen av boligtilbudet i Oslo (...). Kartleggingen tok tre år, og i 1975 ble Ungbo, etter inspirasjon fra den danske boligstiftelsen med samme navn, formelt opprettet under Sosialrådmannens administrasjon.

Ungbo var (og er) et tilbud til skole- eller arbeidende ungdom mellom 17 og 23 år som befant seg i en vanskelig bosituasjon. Etterspørselen var stor, og i 1983 ble boligtiltaket Straksbo opprettet. Tanken bak Straksbo var å skaffe boliger til ungdom som ikke oppfylte kriteriene for å motta Ungbo-hjelp. Omtrent ett år senere disponerte Ungbo og Straksbo til sammen nærmere 500 boliger, og 1. januar 1985 ble de slått sammen under navnet Ungbo, Ungdomskontorets boligtiltak.

Det virker som det var enighet om at en stor del av det sosiale og forebyggende arbeidet for ungdom var å skaffe dem et fast sted å bo. For ved siden av jobb og fritidsaktiviteter, hva er vel mer forebyggende mot blant annet kriminalitet enn å ha et fast sted å sove, dusje og å slappe av? I Berit Nordahls rapport om Straksbo, påpeker flere av ungdommene nettopp

dette. At livene deres var mye mer preget av småkriminalitet som «bomming og brekk» og av å være «litt sleipe» før de fikk kommunal bolig-hjelp gjennom Ungbo eller Straksbo.

Hva slags boliger tilbød Ungbo?

«Når du flytter for deg selv, skal du ikke bo på nåde» kan vi lese på første side i informasjonsheftet utgitt av Ungdomskontorets boligtiltak i 1984, funnet i arkivet etter Ungbo. Her forklares det enkelt hva slags boliger de tilbød og hvem de tilbød det til. Tilbudet gjaldt ungdom mellom 17 og 23 år med hjemstavn i Oslo eller omegn. Det var snakk om enten leiligheter eller såkalte bogrupper med alt fra fem til syv hybler som delte kjøkken, stue og bad. Sistnevnte befant seg som regel i blokker med vanlige leiligheter rundt og kunne romme mellom fem og syv personer. Noen av bogruppene hadde også dobbelthybler, primært beregnet for par eller enslige med barn. Bogruppene var delvis møblert, men ungdommene måtte selv skaffe utstyr og ting som ville gjøre leiligheten til et hyggelig sted å være – til et hjem.

De som jobbet i Ungbo bestemte hvem som fikk flytte inn hvor, og dette baserte de på hvem de mente passet sammen, for eksempel på bakgrunn av felles interesser og etter å ha hatt aktuelle kandidater til samtaler eller intervjuer. Omtrent tjue prosent av Ungbos beboere var, i hvert fall per 1984, mennesker i en vanskelig sosial

situasjon, og seksten prosent var helt uten fast bolig. De forsøkte også å plassere én vanskeligstilt ungdom med for eksempel fire mindre vanskeligstilte i ett bofellesskap. Alle bodde imidlertid på samme kontrakt og vilkår.

Kontakten mellom ungdommene og Ungbos administrasjon gikk gjennom såkalte miljøarbeidere. De fulgte ungdommene fra de kom på sin første samtale og til de flyttet ut, og var jevnlig på besøk i leieperioden. De sto til disposisjon dersom det oppsto proble-

mer i gruppa, enten det var av praktisk eller sosial art. De var også ungdommenes kontaktpersoner når det gjaldt oppussing, vedlikehold og reparasjoner. Som de selv uttrykte det i Ungbos informasjonshefte «Bor du bra», utgitt i mai 1984: «Vi (...) ser vår jobb primært som et tilbud til beboerne, men det vil i noen grad være kontroll i våre besøk». Det var for eksempel vanlig at Ungbo sikret seg ekstra nøkler til boligene, slik at de om nødvendig kunne komme på uanmeldte besøk.

1. Morsom førsteside i informasjonshefte utgitt av Ungdomskontorets boligtiltak for 1984. EEU, Ungbo/Oslo byarkiv

2. Forsiden til Ungbos informasjonshefte utgitt av Ungdomskontorets boligtiltak 1984. EEU, Ungbo/Oslo byarkiv

I Berit Nordahls rapport «Ungbo. En undersøkelse av livsvilkår i Ungdomskontorets bokollektiver» står det at ved spørsmål svarte 58 prosent at de hadde brukt miljøarbeiderne til praktisk hjelp i boligen, 43 prosent svarte at de hadde bedt om hjelp fra dem til å løse konflikter mellom beboerne mens 16 prosent hadde fått hjelp til å løse personlige problemer. Ut fra dette kan en si at ungdommene i praksis, både på godt og vondt, var overlatt til seg selv etter at de flyttet til Ungbo-leiligheter. De hadde muligheten til å få hjelp av miljøarbeiderne, men benyttet seg stort sett ikke av dem.

Hva slags boliger tilbød Straksbo?

Okkupasjonen av Skippergata 6 og 6b var ikke unik i sin sammenheng, men i Norge var det kanskje første gang samfunnet rundt virkelig innså at mange unge hadde vært uten bolig over lengre tid. I tillegg gjorde den at ungdom uten bolig så en mulighet til å skaffe seg bolig «utenom det vanlige». På begynnelsen av 1980-tallet økte i hvert fall antall husokkupasjoner i Oslo og Norge. For flere av okkupantene var dette den eneste boformen de hadde erfaring med etter at de hadde flyttet hjemmefra. De fleste var arbeidsledige

og deres muligheter for å skaffe bolig på vanlig måte og å legge planer for fremtiden var svært små. Som en del av arbeidet med å skaffe disse ungdommene bolig, ble Straksbo etablert den 1. januar 1983.

I Ungbos sakarkiv kan en lese et brev til Bydelsutvalget fra Kommunalråden for helse- og sosialpolitikk datert april 1983. I følge dette brevet var målet med Straksbo først og fremst «å fremskaffe boliger til ungdom som har vært, eller er, okkupanter og samtidig (...) husløse». I motsetning til Ungbo, som gjerne hadde lange ventelister til sine boliger, var dette et tiltak med formål om å skaffe ungdommene bolig så fort som overhodet mulig, fordi de nå ble kastet ut av de okkuperte husene.

De «nye» boligene ble leid ut gjennom Boligetaten, men fordi de skulle skaffes så raskt som mulig, var de ofte dårlige og slitte. En del av avtalen ble derfor at ungdommene selv skulle stå for oppussingen. Dette aspektet ble en viktig del av arbeidet, da tanken bak var at å kunne skape sitt eget hjem til slik de selv ville ha det, skapte en større følelse av eierskap enn om de hadde leid ut en ferdig malt og møblert hybel: «Å trekke ungdommene med i oppussingsarbeidet

Kanskje et forsøk på å illustrere okkupasjonstilværelsen? Fra forsiden av Nordahls rapport «Straksbo. Et alternativt boligtiltak». EEU, Ungbo/ Oslo byarkiv

er økonomisk for kommunen og utviklende for ungdommene». Dette satte flere av ungdommene pris på, men for mange var det samtidig viktig å ikke få det «for fint»: «Hvis du ser (...) på de andre Straksbo-leilighetene, har vi ekstrem høy standard her. Men samtidig kan du jo ikke ha den så høy at du skal kreve av vennene våre at de skal ta av seg bootsa (...) eller la være å søle øl».

Straksbo ble altså formelt opprettet i januar 1983. På dette tidspunktet hadde Ungdomskontoret allerede ansvaret for femti ungdommer fra okkupasjonen i Skippergata. I løpet av det kommende året fikk de ansvaret for enda åtti ungdommer fra andre okkupasjoner i hovedstaden, og to år etter opprettelsen bodde totalt 130 ungdommer i ulike Straksbo-leiligheter. På dette tidspunktet var boligene først og fremst småhus, leiligheter og hele bygårder i sentrum av Oslo, samt ett gårdsbruk øst for byen.

Som med Ungbo var det administrativ leder som sto for anskaffelse av boligene, mens miljøarbeiderne sto for innlosjeringen. I motsetning til Ungbo-brukerne kjente mange av disse ungdommene hverandre fra før – fra okkupasjoner og miljøet generelt – og hadde sterke ønsker om hvem de ville bo sammen med. Sammensettingen av en boenhet var med andre ord bestemt av ungdommene selv, og ikke av miljøarbeiderne på bakgrunn av intervjuer eller samtaler. Mange av dem ønsket nok å fri seg fra autorite-

ter, og derfor hadde nok dette mye å si for trivselen.

Standarden på flere av husene var ofte ganske lav, men den var nok bedre enn i de okkuperte husene. I Berit Nordahls rapport om Straksbo, var det mange som var fornøyd med sin nye standard: «Vi ble tildelt et hus som var i en sånn tilstand at det kanskje sto en halv grad over Skippergata. Men det var jo strøm der, og det heva standarden (...) Jeg var lykkelig for i det hele tatt å få et tak over hue jeg. Og få strøm!! Det var midt på vintren og jeg synes det var rene slottet». Et annet aspekt som går igjen blant ungdommene som ble intervjuet i rapporten, er forutsigbarhet og regelmessighet. En ungdom forteller om sitt nye liv: «Så nå er det sånn å ha med seg matpakke, spise på jobben, spise hjemme, komme seg på jobben igjen». På denne og flere andre av uttalelsene i rapporten forstår man at de fleste satte pris på å få et rutinepreget liv. Noen gled inn i den nye livsførselen med en gang, mens andre kanskje brukte mer tid på omstillingsprosessen.

Den lave standarden på boligene gjorde imidlertid at flere av ungdommene måtte flytte i løpet av kort tid etter at de fikk tildelt sin nye bolig. I slike situasjoner hadde de tidligere bekjentskapene mye å si. Ungdommene flyttet gjerne inn til sine venner, som selv om de allerede bodde trangt, tok imot dem med den største selvfølgelighet. For flere av disse ungdommene virker det som om den sosiale siden

ved bosituasjonen var langt viktigere enn den fysiske standarden eller komforten som sådan. Som Nordahl understreker hadde jo «vennekontakt vært ungdommenes primære kontaktkilde i lengre tid». Dermed kan det tenkes at en blanding av dårlig standard på boligene, noen ganger tilfeldig sammensatte boenheter, samt ønsket om eller viljen til ikke å leve et A4-liv, gjorde at noen av ungdommene etter hvert brøt ut av det kommunale systemet og fant nye steder å okkupere. ●

Kilder

Oslo byarkiv, *Dag Hotvedts arkiv*. D 0002 «Okkupasjonen av Skippergata 6, 6B, 8; Gatebarnprosjektet; Oslo karneval; Politivoldsaken; Dannelsen av Blitz»

Oslo byarkiv, *Etat for eiendom og utvikling*, Ungdomskontoret og Ungbo

Litteratur og trykte kilder

Aktstykker Oslo kommune, sak 143/1938-39, 109/1974 og del II/1982

Bu, Kari (2014): «En sjenert husokkupant minnes det harde 80-tallet», I *Oslo* oktober/2014

Lillevolden, Stein, «Blitzs-historie». Lest på: <http://intsos.no/?id=3705>

Lund, Bernt H. *Beretning om Oslo kommune for årene 1948-1986*

● KKUPASJONSTID

Høsten 2015 mottok Oslo byarkiv et lite, men spennende privatarkiv, avlevert av Dag K. Hotvedt. Arkivet gir et innblikk i den fascinerende historien om bostedsløs ungdom på 1980- og 1990-tallet og husokkupasjoner i Oslo som Hotvedt deltok i.

 Tekst: Andrea Dietrichson, kulturhistoriker ved Oslo byarkiv

I MANGE ÅR FULGTE PAPIRENE BARE MED PÅ LASSET NÅR HOTVEDT FLYTTET, men til slutt fant han ut at disse papirene ikke lenger var nyttige for ham rent privat. Likevel følte han at de var viktige og at de burde tas vare på for ettertiden.

– Derfor bestemte jeg meg for å gi dem til noen som kunne ta bedre vare på dem enn kjelleren min, sier han.

Hotvedts arkiv består først og fremst av saksdokumenter, men også trykksaker og løpesedler. I tillegg er det store mengder brevkorrespondanse, skriv og egne notater. Et dykk i det lille arkivet gir et innblikk i en fascinerende del av Oslos bolighistorie, historien om bostedsløs ungdom på 1980- og 1990-tallet, en tid de fleste regner som begynnelsen på Norges økonomiske vekst. Arkivmaterialet viser imidlertid at ikke alle tok del i dette spranget.

I dag bor Hotvedt i en leilighet ved Bislett, jobber i Bellona og lever tilsynelatende et A4-liv. Slik har det imidlertid ikke alltid vært. Våren 1980 var han tjue år gammel og arbeidsledig over så lang tid at han ikke lenger hadde rett til arbeidsledighetstrygd og ble satt på sosialtrygd. Da røk hybelen han hadde bodd i siden han flyttet til Oslo og han ble stående bostedløs i tillegg.

– Da jeg møtte noen som bodde i et okkupert hus i byen som spurte om jeg ville flytte inn der, gjorde jeg det, og da Skippergata 6 og 6B ble okkupert høsten 1981 ble jeg naturlig trukket inn i prosessen gjennom dem jeg bodde med, husker Hotvedt.

Okkupasjonen i Skippergata ble satt i gang av Ungdom mot bøteterrore (UngMob), som stort sett besto av skolerte folk som både hadde arbeid og et sted å bo.

– Det var jo slik at selv om de fleste av okkupantene var reelt bostedløse, var det noen som brukte okkupasjon som et politisk verktøy, understreker han.

UngMob ønsket å gjøre de okkuperte husene i Skippergata om til et selvstyrt aktivitetshus for ungdom. Det de ikke hadde tatt med i beregningen, var at majoriteten av dem som ble med på okkupasjonen faktisk var bostedløse, og brukte Skippergata-husene først og fremst som bolig. I tillegg forteller Hotvedt at politiet sendte bostedsløse narkomane og gatebarn til Skippergata, som derfor ble fullt av mennesker som ikke hadde noe annet sted å være. Den påfølgende vinteren var også svært kald, og bygningene var ikke egnet som boliger, så forholdene var langt fra forsvarlige.

– Folk fra UngMob dro hjem dit de faktisk bodde, og kom ikke tilbake før vi hadde fått Blitz, sier Hotvedt med et snev av sarkasme.

Hotvedt var med i gruppen som skulle forhandle med kommunen om en fredelig avvikling av okkupasjonen. For å ha sitt på det rene ønsket både brannvesenet og politiet en uttalelse fra daværende stadsfysikus (kommuneoverlege) Fredrik Mellbye om at husene var uegnet som boliger.

– Det de ikke hadde regnet med var at Mellbye anså faren for liv og helse som større ved en politiaksjon enn ved å la okkupantene bli boende. Dermed hadde vi et godt utgangspunkt for en fredelig avvikling av okkupasjonen, smiler han.

Med dette fikk okkupantene også et viktig forhandlingskort i den påfølgende runden. De ønsket seg en erstatning for Skippergata, og siden det hadde fungert som både bolig og aktivitetshus, ville de ha begge deler dersom de skulle gi slipp på husene. På grunn av Mellbyes uttalelse kunne de nå flytte ut, i bytte mot at de som var reelt bostedløse skulle få hjelp gjennom Ungdomskontorets boligtiltak Straksbo. Omtrent 200 ungdommer fikk tilbud om bolig. I tillegg ble Uteseksjonens gamle lokaler i Pilestredet 30C, som de fleste i dag kjenner som Blitz, til det nye, selvstyrte ungdomsaktivitetshuset.

Ved ettertanke har Hotvedt stort sett positive erfaringer med å bo i okkuperte boliger.

– Bortsett fra når politiet kom og lagde kvalm, legger han til.

Arkivet til Dag Hotvedt viser gjennom to politivoldhøringer at det forekom en del politivold i perioden han var okkupant.

– I dag er det slik at hvis naboene klager på høy musikk, banker politiet på døra og ber deg dempe den. Hvis vi okkupanter fikk klager, var det full politirazzia og arrestasjoner med en gang, erindrer han.

Dag Hotvedt lever et etablert liv i dag, men har fremdeles kontakt med mange av menneskene fra 1980-tallets okkupasjonsmiljø. På spørsmål om hvordan det går med dem i dag kan han fortelle at noen har blitt besteborgere med utdanning, jobb og egen bolig, mens andre har valgt mer ukonvensjonelle livsløp, eller de har havnet i rusmiljøer.

– Sånn sett er de nok et godt tverrsnitt av befolkningen de også, avslutter han med et lite smil. ●

OSLO-BILDER:

EN FOTOGRAFISK DOKUMENTASJON AV BO OG LEVEFORHOLD I 1981–82

Fotograf Åsmund Lindal var opprørt over de nedslitte byområdene i Oslo sentrum og Oslo øst på slutten av 1970- og 1980-tallet. Trafikkerte sentrumsnære områder med slitte og trekkfulle bygårder med utedoer i bakgården sto i kontrast til samfunnsutviklingen for øvrig. Forfall var et krisetegn mente Lindal, likevel var slum og rikdom naboer i byen.

 Tekst: Johanne Bergkvist og Unn Hovdhaugen. Foto: Åsmund Lindal

BILDENE ER FRA PROSJEKTET OG BOKA OSLO-BILDER. En fotografisk dokumentasjon av bo og leveforhold i 1981-82 og tatt på oppdrag for Selskapet for Oslo Byes Vel, Bymiljøkampanjen og Norsk Forening for Bolig og Byplanlegging. Prosjektet var ment som dokumentasjon av ulike former for uverdige bo- og leveforhold i Oslos glemte bakgård.

Slumbebyggelse i indre by var blitt liggende igjen som en kontrast til det boligpolitiske løft som hadde blitt gjort i tiårene før. Levekårsundersøkelsen fra 1979 viste at det ikke var noe sted i Norge folk bodde så dårlig som Oslo indre by. Byfornyelsesområdene

var små og tette. 20 000 boliger var meget dårlige og 8000–10 000 regnet som uverdige som menneskeboliger.

Bildene er autentiske og ikke «pyntet» eller fikset på, men de er et utsnitt av virkeligheten. For fotografen var det vanskelig å gjenskape den nærmest uhyggelige stemning som hvilte over en del av gårdene og strøkene det dreide seg om. Lukt, mørke og kulde var ikke så enkelt å feste på film: «I den forbindelsen kan et kamera vanskelig lyve – det strekker knapt til».

For Lindal var byfornyelse og boligstandard ikke et byggeteknisk problem, men handlet om sympati og solidaritet med de som var nødt til å

vokse opp og leve i elendighet, det handlet om selvspekt. De gamle bydelene hadde mange kvaliteter som nye bydeler kanskje manglet, men i prosjektet var det skyggesidene det ble fokusert på for å finne løsninger. ●

Litteratur og kilder

Oslo byarkiv, Åsmund Lindal

Åsmund Lindal (1982): *Oslo-bilder: en fotografisk dokumentasjon av bo- og leveforhold i 1981-82*. Bergen: Universitetsforlaget

Bosted i alderdommen:

– Det var koseligere her før... Hun er over 80 år. Danmarksgate 25, Vålerenga.
Foto: Åsmund Lindal. A-70013/Ua/0001/003

Do i daglig bruk: Danmarks gate 25, Vålerenga 1981–1982. Folke- og boligtellingen fra 1970 viste at 8597 bebodde boliger i indre by var uten bad og WC. De utgjorde ni prosent av den totale befolkningsmassen i byen. Grünerløkka, Sofienberg, Grønland og deler av Gamlebyen pekte seg ut med lavest dekning. Foto: Åsmund Lindal. A-70013/Ud/0001/012

Gårdsrom på Grünerløkka: Ungdom i forfallen bakgård 1981–1982. Foto: Åsmund Lindal. A-70013/Ub/0001/037

I bakgården: Gammel kvinne med handlebag i bakgård, Oslo indre øst. Foto: Åsmund Lindal. A-70013/Ub/0001/043

Gate med stor trafikk: Krysset Tøyengata/Nordbygata på Grønland. Foto: Åsmund Lindal. A-70013/Ui/0001/004

Et kjøkken på Ruseløkka/Skillebekk: – Kloakkutløpet i etasjen over er rustet i stykker. Det er derfor det ser så ille ut langs kjøkkenveggen min. Eldre dame i Reichweins gate 1. Oslo byfornyelse kjøpte eiendommen i 1980. Foto: Åsmund Lindal. A-70013/Ud/0001/026

BRUK ARKIVENE!

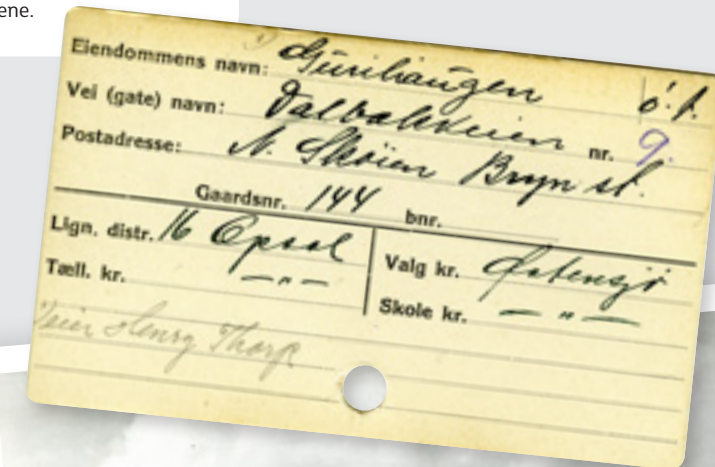
- De viktigste kildene til Oslos historie finner du i Oslo byarkiv. 21 000 meter med papirarkiv, tegninger og kart, og over en halv million foto.
- Arkivene dokumenterer enkeltpersoners rettigheter og interesser, sikrer en god offentlig forvaltning og er kilder til forskning og lokalhistorie. Arkivene er tilgjengelig for alle. For å få innsyn i klausulerte opplysninger må man være part i saken eller forsker.
- På lesesalen i Maridalsveien 3 kan du selv gjøre et dypdykk i arkivene.

ARNEBO, BAGATELL, SOLHEIM, ROLIGHET

Dette er alle navn på eiendommer i det som før var Aker kommune. Først på 1920-tallet ble det vanlig å bruke adresser, det vil si veinavn og nummer. Eiendommene ble før dette identifisert med navnet på gården, bruket eller villaeiendommen.

I arkivet etter Ligningsvesenet i Aker finnes en serie med eiendomsregisterkort ordnet etter eiendomsnavn. Når registeret ble opprettet, vet vi ikke, men de fleste opplysningene stammer fra slutten av 1910-tallet og fra 1920-tallet. Kortene kan brukes til å finne ut hvilken adresse eiendommen hadde, hvilket sogn den tilhørte, samt hvilke kretser den tilhørte i ulike sammenhenger. Det fantes egne skolekretser, ligningskretser, valgkretser og folketellingskretser i Aker.

I Dalbakkveien lå eiendommer med navn som Bjørgvinn, Hauan, Fagerli, Østreheim, Solbakken, Solvang, Vinslow og Vindhøi. Eiendommen Gurihaugen har adressen Dalbakkveien 9, tilhørte ligningsdistrikt nummer 16 Opsal, tellingskrets Opsal, valgkrets og skolekrets Østensjø. Mange av kortene har en liten påskrift på baksiden med svært verdifulle opplysninger om skjema og tellingskrets for den som leter etter en husstand i folketellingene for Aker fra 1917 og 1918.

Dalbakkveien i 1949. Hus nr. 2 fra høyre i forgrunnen er Dalbakkveien 9, «Gurihaugen». Fotograf: P. Scheffer Dahl. A-10002/Ua/0012/008

RETURADRESSE:

Kulturetaten, Oslo byarkiv,
Pb 1453 Vika, 0116 Oslo

BYENS HUKOMMELSE

KULTUR
ETATEN
ETATEN
ETATEN
KULTUR